Sarajevo, oktobar—decembar — 1889 — Сарајево, октобар—децембар.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.
Knjiga IV. Godina I.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини.
Књига IV. Година I.

Uredništvo: Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija: Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво: Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација: Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Српско-православна црква светих Архангела у Сарајеву.

Приопћио парох **Симеон Чајкановић.**

Слика 1.

Будући је стара црква сарајевска у дугом времену двапута горјела, а доласком принца Евгенија Савојског 1697. год. у јуришу војске, поред ватре и много драгоцјених ствари погубила, то се сада у ризници и архиви њеној не налази врло давних и особитих каквијех старина; али опет има књига, одијела и других предмета, које је вриједно на видик изнијети. Књиге је све описао г. Мито Живковић у „Гласнику српског ученог друштва,“ књига 63. у Биограду, од год. 1885. но о самој цркви није управо ништа споменуо, па тако ћу ја овдје — што се тиче цркве и осталога — оно навести, што до сада нигдје није изнесено.

По шематизму српско-православне митрополије Дабро-Босанске за год. 1882. црква св. Архангела у Сарајеву изгорјела је (први пут?) 8. јула год. 1556; дакле је постојала у XVI. ви-

јеку, али се нигдје не налази убиљежено, ко ју је и када подигао. Но на сваки начин она је подигнута у почетку отоманске владе у Босни, не дуго иза године 1463. Узевши пак у обзир, како је тад поништена и изагнана сва српско-православна господштина у овој земљи, посве је прилично, да је овај храм сâм народ зидао онда, кад се и Сарајево. узроком утврђења у њему нове и највише власти, нагло ширити почело. Али оставимо то за даља истраживања.

Проста тврда грађевина ове ниске цркве сва је зидана од тесаног камена и представља неправилан квадрат. Сазидана је под бријегом, без икака накита и укуса, до 1 метар дубоко у земљи и само на један свод, који је до 8 метара узвишен и ћеремитом покривен. Унутра је црква доста тамна; у висини су јој 2 мала прозора сриједом наоколо, 2 у олтару, 1 у параклису у паралели и 2 на западној страни, један над другим. На сред храма има велико — равно с подом — бијело камено коло с комадима од метра дужине, који су састављени око једне повелике округле плоче, гдје стаје мали чтец, кад чита апостол (посланија апостолска). За тим су ови предмети:

I Од сјевера, југа и запада има 8 простих и четвероугољних камених ступова са сводовима, на које се наслања горњи бој — или таван — за жене.

II. Свуда унаоколо високи су столови од растовине, а између ступова, ријетке од струга преграде.

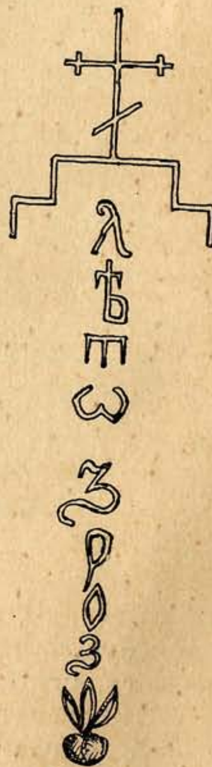
III. Испред олтара, умјесто великих свијећњака усправљена су 2 од 1½ метар висока ступца од камена, који су врлолијепо, озго до пола на 8 углова, а доље на 4 угла, са увијеним украсима од 4 стране и по сриједи истесани. На овим ступовима је округла плоча с клиновима за свијеће, а на лијевом има оборено поредани србуљски потпис, што га показује слика 2.

Потпис је дакле од год. 7177. од стварења свијета, а год. 1669. од рођења Исуса Христа.

IV. Пјевнице су старе, стрма положаја и од растова дрвета тврдо начињене, наоколо с палца дебелим и уврнутим изрезом ограђене, без икаке боје.

V. Сва је црква попођена дебелим плочама, а испред олтара за ½ стопе узвишени перваз од тесаних је комада постављен.

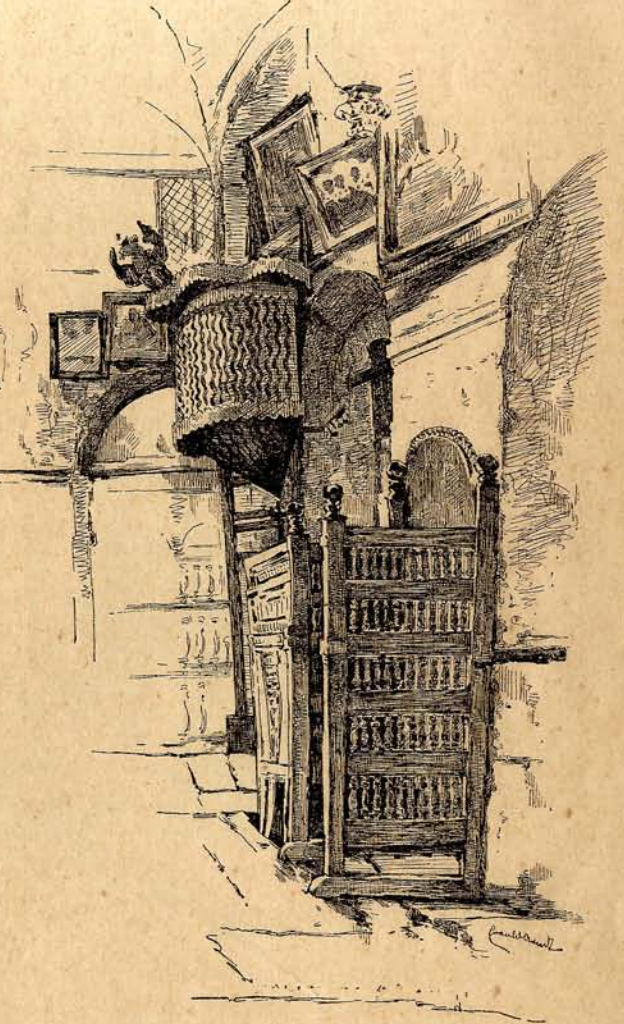
VI. На лијевој (сјеверној) страни, са 8 степеница уздигнута је проповједница, поврх које стоји двоглави орао раширених крила, на која

Слика 2.

се наслања евангелије, кад се чита при служби архијерејској. Она је од дрвета, с веругавим дашчицама и модре боје, прије 20 година начињена. Изнад ње се указују мреже, кроз које жене доље гледају, а уз њу при земљи лијева пијевница, са високим — даље — столом, какови су свуд у наоколо, које овдје слика под бројем 3. оку приказује.

VII. Према томе, ниже десне пијевнице је стô архијерејски, са три степенице, које се свагда с ћилимчетом покривене држе. И он је од растовине, попријечке са 7 редова малијех кочића и двије од кости јабуке. Тај је стô лијепо искићен и модро обојен. У њему се може и сједити и стајати по вољи, а завршује се са високим сводом (до тавана и мрежа) на један шиљак, на којем је натакнут позлаћен бакрени крст. На слици под бројем 4. види се крај од десне пијевнице и дио свода са каменим ступом, уз који се овај стô наслања, а десно и лијево почињу иконе, које су у разној величини испод мрежа понамјештене.

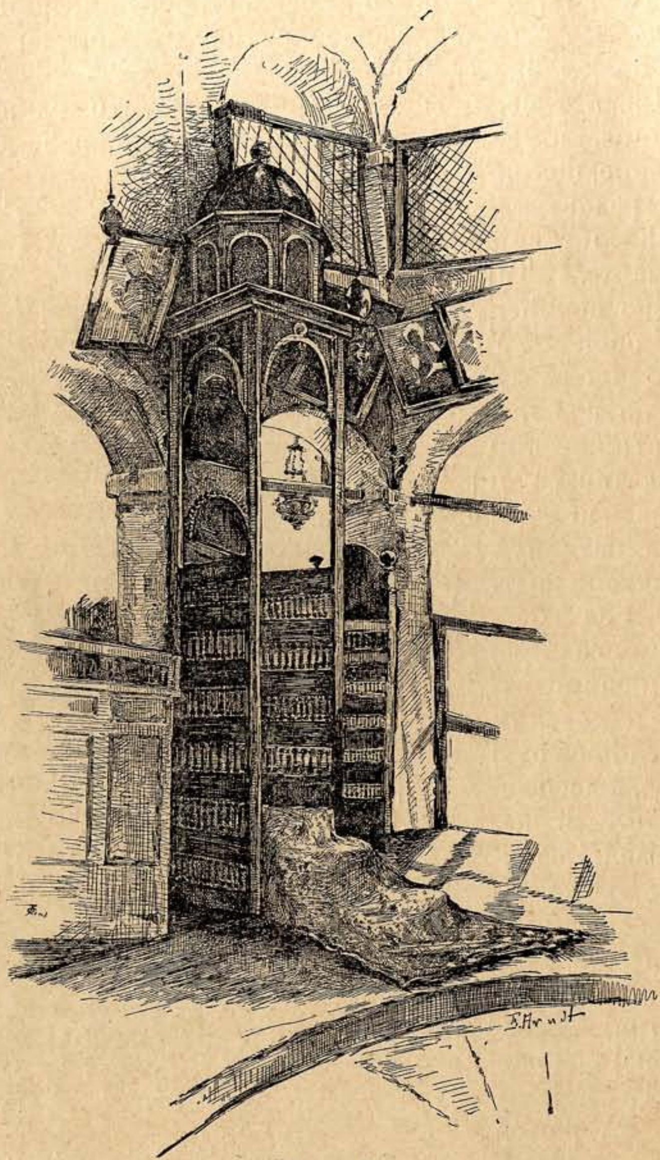
Слика 3.

VIII Црквено темпло. Темпло (иконостас) старе цркве израђено је у првој половини прошлога вијека, трудом и старањем митрополита Мелентија Миленковића, који је (по горњем шематизму) 1717 г. из Кратова — за манастиром Бањом — или из Добруна, први у Сарајеву настанио се и управљао Дабро-Босанском епархијом „на дику и благо цркве“ 26 година и 10 мјесеци, а умро 1740 љета.

Иконостас показује слика 5. Сад да набројим неке иконе и друге старине.

1. Исус-Христова пријестона икона.

На слици Спасове иконе, која у свакој православној цркви с десне стране олтара стоји, Исус Христос изображен је, како у столу с окованом у сребро десницом благосиља, а у лијевој руци држи

Слика 4.

отворену књигу с овијем србуљским натписом: (с једне стране) **прıдетѣ блгословени ѿца моего наследоуите** (с друге стране) **оуготованное камь царьствїе.** Круг славе обиљежен је с позлаћеним, од сребра, ововом око главе Спаситељеве; у наоколо су 12 апостола, а озго по сриједи Господ Саваот, међу 2 архангела, с обје руке благосиљајући, са овијем натписом:

с҃тъ с҃тъ с҃тъ Гдь Саваѡт исполнъ ıако и҃ землѧ славы твоеѧ҃. У подножју иконе са црвеном бојом у 2 реда има овај потпис:

Сaписасе сıѧ икона ва славоу и хвалоу Спͧтелю нашемоу Ісѹсу Христѹ вь дни блаженеишаго ѿца и гн҃а архıепископа пескаго и ва сей сервıи и Глı Іı арха ıе · кıр Арсенıа четвртаго :· :ф:· еı днь : Неразумљиво и ријетко написано мјесто замрљано је, те се изгубили неки дијелови слова и цијела неколика писмена, али све овако значи:

„Саписа се сија икона ва славу и хвалу Спаситељу нашему Исусу Христу в дани блажењејшаго Оца и Господина Архиепископа Пекскаго (Пећскога) и васеј Сервији и Бл(гарији патри)арха (Кирг)ије Кир Арсенија четвртаго: фебруара 15. д(е)њ (= дан).

2. До ове прийестоне иконе Христа Спаситеља у истој величини — преко пола метра и у столу — свети је Арханглел Михаил (храм цркви) с мачем у десници. Круг славе, крила и мач у сребро су му оковани, али нема никака потписа. Икона је много потамњела (од силнијех свијећа), а унаоколо изображена су разна дјела св. Архангела с другим божијим угодницима.

3. С лијеве стране олтара је икона Пресвете Богородице, како сједећи у столу, пред собом држи Божанственог Младенца Христа Исуса. Сребром оковани и позлаћени круг славе врло је лијепо искуцаном лозом украшен. Од истога кова, поврх главе Богоматерине стоји троцвјетаста царска круна, која је свуда и доље у ниски разнобојним камењем искићена. Дјеву Богомајку окружује 12 пророка, а у горњем реду на сриједи два ангела и међ њима до појаса, у одраслом добу Господ Исус Христос, како с обје руке благосиља земљу. По дну у два реда има овај црвени потпис:

Саписа се сıѧ икона ва с (замрљано) **и похвалоу прѣстıе блачцє нашей бци прнодеви марıи. к даний пресщениш. гн҃а митрополита дабарскаго (и во)санскаго. кирıе кирь мелетıа лето ҂а҃.ѱ҃.л҃.д҃ м҃ца ф. еı. днь к сарaıеве.**

„Саписа се сија икона ва с(лаву) и похвалу пресвјатије Владичицје, нашеи Богородицје Приснодјеви Марији в дани Преосвјаштењејш(аго) Господина Митрополита Дабарскаго и (два слова изтрвена, али значе: Бо)санскаго Кирије Кир Меле(н)тија. Љета 1734. мјесеца фебруара 15. дењ ва Сарајевје."

4 До иконе Богоматерине је икона светога Ђорђија, који стојећи уз један стô, десном руком уза се придржава копље и једног дјечака (Ђурђица = 3. новембра). Изнад њега с десна

Исус Христос пружа му мученички вијенац славе небесне, а с лијева свети Архангел додаје му мач у корицама. Наоколо су у преградама различна мучења овог светитеља, којему се, без разлике вјере, свак радује у нашем народу. Ни ова икона нема потписа.

5. До сјеверних малих врата, виша је, а не шира икона српскијех светаца; у дну погреб светога Стефана, првовјенчаног краља српскога, са спроводом вишег и нижег свештенства, под одеждама и са свијећама, уз пратњу народа. Више спровода у већим сликама види се у сриједи Немања I., свети Симон Мироточиви, у монашком одијелу, како држи одвијен пергамент с натписом из премудрости Соломонових: **Прїидите чада послꙋшайте мене, страхꙋ Господнѣмъ наꙋчꙋ васъ.** Око њега су: десно свети Саво (његов син) са штаком у руци, а лијево св. Никола с књигом затвореном, оба у потпуном одијелу архијерејском, с окованим у сребро митрама, које су с камењем кићене. Изнад њих је горе у облаку Христос Спаситељ с обје руке благосиљајући, а испод ногу св. Симона, овај без датума потпис: **Изобразисѧ сїа с҃та икона, ꙋсрдїемъ и мздою кїр Іѡвва Селак: и приложи ю во храмъ С҃тагѡ Архистратига Михаила.** Ова је икона новије дјело, и одликује се вјештијим и јасније боје живописом, али је, особито по дну, врло потамњела. Њу је приложио сарајевски трговац Јован Селак, који је имао кућу у Ћумурији улици у Сарајеву, но у почетку прве владе кнеза Милоша Обреновића одселио у Шабац, гдје му даља породица борави и данас.

6. До јужнијех олтарскијех врата, тако исто велика је икона: Свети Јован Предтеча (Креститељ) с окованим у сребро крилима (као у анђела), држећи десно развијен пергамент са ово неколико евангелских ријечи: „**Покайте сѧ, приближибосѧ ц҃рствїе неб҃ное.** Ни овдје нема никаква потписа.

7. Двери. Ово су средња врата од олтара са 2 крила, којих су иконе у лијепом изрезу од позлате заоквирене, представљајући Богородични празник Благовијести, те је на десноме крилу Пресвета Дјева, а на лијевом Архангел Гаврил с крином у руци. При шиљастом завршетку ових ниских врата озгор, десно је цар Давид, а лијево премудри Соломон, оба са живим бојама изображени, али на вратима нема никаква натписа.

8. Изнад обојих малих (крајњих) врата олтара израђени су врло лијепо сведени оквири у мрежастим пријеплетима, око двију малијех икона, које су туди уметнуте, а широм цијелог темпла, поврх свију врата налази се у сводовима једнакијех 20 иконица, које су с позлаћеним ступцима врло лијепе израде укусно испреграђиване, са 20 малијех свећњака за воштане свијеће при свечаним божјим службама. Испод ових иконица, у цијелом попречнику темпла, двије су потамњеле пречаге од 15 цм. ширине: у горњој вињага с лозовијем лишћем и гроздићима, а у доњој цвијетови у лишћу бршљана, што веома лијепо изгледа, када се пажљиво проматра.

9. У попријечном положају изнад описаног реда у иконостасу, а поврх самих двери, велика је икона „Санатије Христово“ (положење у гроб), између два света Архангела, који држе по дугачки лист од сребра са писменима, која се са дна цркве не могу прочитати.

10. Десно одавде је од метра велика икона, како Христос умива ноге ученицима, с натписом „**ѹмовенїи ногъ**,“ уз другу мању, гдје се Исус у врту Марији Магдалини јавља.

11. На лијевој страни у истоме реду велика је икона: тајна вечера, а до ње с краја темпла, друга још већа: узношење Богоматере с цвијетом у руци и српастим мјесецом и змијом под ногама. Над главом Богоматерином изображена је света Тројица, а свуд наоколо густи облаци, из којијех у дјетињој једрини и невиности вире анђелићи.

12. На врх свега иконостаса — између копља с лијеве и процијепа, у којем је губа, с десне стране — уздиже се распетије Христа Спаситеља, на великом од дрвета крсту, који је у угловима са зрацима и звијездама од позлате накићен, и на 4 краја и саставима украшен са осам као филџан великих свјетло-сребрних испупчених плоча. Под крстом, у дугуљастом оквиру, тугујућа Богомати и Јован Богослов — почивају на уздигнутим реповима некаких великих двију морских риба, којих се главе у подножју крста састављају. Лијево и десно су у лијепом од 3 реда сплету 9 малих иконица, испод којих с обје стране још по једна малема попријеко стоји; али осим двију описаних пријестоних икона, на цијелом темплу не нађох никаквог значајног потписа.

13. У олтару, који свагда источни крај православног храма заузима, на сриједи налази се часна трапеза на плочи, по којој у наоколо (ивице) има овај урезани потпис:

сей божїи жертавникъ господа бога и спаса нашегѡ ї҆с҃ꙋса хрїста саделанъ бысть настоѧнїемъ же иждивенїемъ сребреникъ господина п. м. д. б. кѵ́ръ меле(н)тїѧ милен-ковичъ(а) лѣто господне ҂аѱл. мѣсеца юна г.

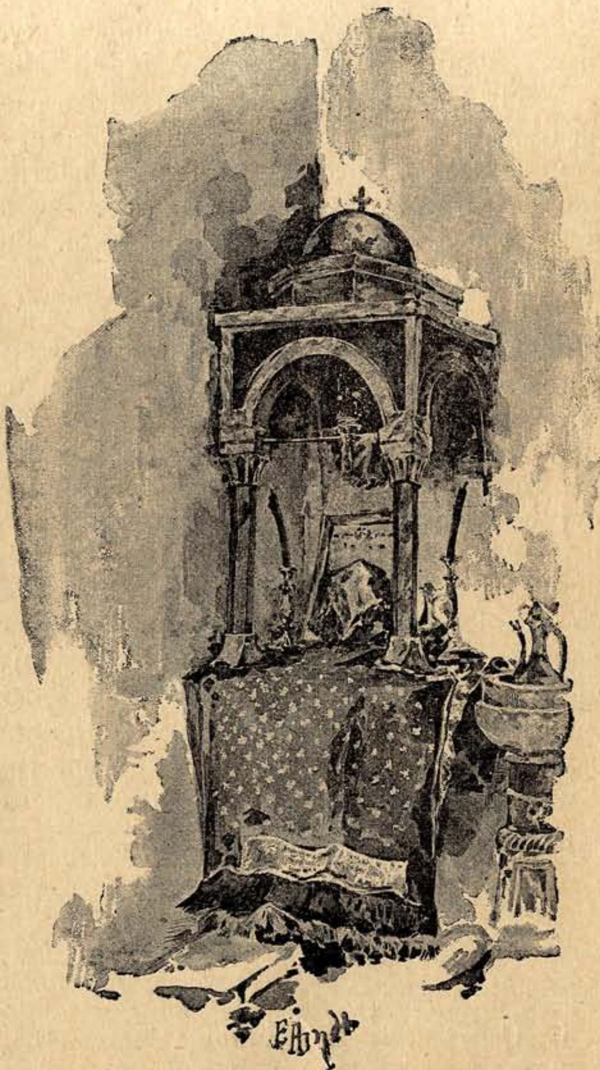
т. ј. „Сеј Божији жертавник Господа Бога и Спаса нашего Исуса Христа, сделан бист настојанијем же иждивенијем (издањем) сребреник Господина П(реосвјаштењејшаго) М(итрополита) Д(абро) Б(осанскаго) кир Мелентија Миленковића, љето Господње 1730

Дакле морала је прије (у пожару?) разбити се и пропасти старија плоча ове часне трапезе, као и темпло, те је и она издашни прилог побожног митрополита Миленковића, који се својски заузимао за поправку ове — онда — порушене цркве.

14. У лијевом углу олтара, уза зидове, са 2 модро обојена ступца под сводом, прислоњена је проскомидија, гдје се, пред почетак службе Божије света тајна причешћа припрема, на којој се налазе свагда покривени: путијер за вино и дискос (округла табља) за свети хљеб; 2 свијећњака, 2 ибричића од стакла и сребра с покривачем од шарене изаткане робе с гранчицама, које овдје слика 6. лијепо приказује, и поред чега, у уздубљеној од камена умиваоници, бакрен ибрик с водом стоји.

15. Унутра под сводом ове проскомидије има једна стара икона без потписа, пред којом вазда кандило служи — Христос испред крста везанијех и у сребро окованих руку напријед, као пред Пилатом и с натписом на крсту: і. н. ц. і. Ова тамна икона мљетачког је стила, и на попречнику крста с двије стране има кратки натпис: Іс. Хс.

16. С двора цркве из авлије, од источне и сјеверне стране улази се у женско одјелење, што се зове таван; али и изнутра цркве има један улаз у тај горњи бој храма, који је од погледа оздо мрежама заклоњен, и који се у три стране крајем цркве надноси, на ступовима, које је у I. тачки описано. Слика под број 1. предочава улаз од истока, који има с двије стране по 7 камених степена, што је с веругавим од ластре кровом покривено и по страни модро обојеном од дрвета оградом на 4 ступца ограђено.

Слика 6.

17. Последња илустрација (слика 9.) износи на углед уза зид авлије прислоњене црквене заставе, крст, сребрене свијећњаке, једну рипиду и на једној налоњи у излогу: 1 жути ибрик, круну

за вјенчања, крстић за освећење воде, и неке веће и мање завјесе, од којих су најскупоцјенији скути Милетића, по дуплој црвеној кадифи од 18 комада разне величине, богато извезених златом у Бечу 1776 године. Од ових прекрасних завјеса, с два једнака оздо застире се лице олтара; а извезени су у јајастим модрим и около златно-врачним пољима: десно свети Архангел Гаврил с развјетаним у лишћу крином, а лијево — Архангел Михајил са пламеним мачем у десници. На крају улога мали су шестокрили анђелићи, и постранце руже од злата. Но од свију највећи је и најљепши застор на дверима, на којем је страдање — Голгота и смрт Христа Спаситеља — с лицама, која Исуса положеног окружавају. На свим овим скутовима по дну, извезен је златом овај потпис:

Сїє приложи Їωанъ Мїлетичъ ѹ церковъ сараевскѹ светих архистратига Мїхаила и Гаврїила в кїенѣ лѣта 1776.

Сије приложи Јоан Милетич у церков сарајевску с(ветих) Архистратига Михаила и Гаврила в(а) Вијење (у Бечу) љета 1776

18. На једној од сребра петихљебници има овај урезан потпис (слика 7):

Іс Хр / н. к Сија петихљебница храма свјатих Архистратиг: иже јест ва славном мјестје Сарајевје, сакова се при ва с(в)е освештењејшему Господину отцу Меле(н)тију ѹ Милијенковићу: православни бише хтитори јему калфе руфета кјурчиског о теферичу них са настојанијем епитропов црковних: Бог да прости: љето от битија (створења) 7230. — Од Христа: 1722.

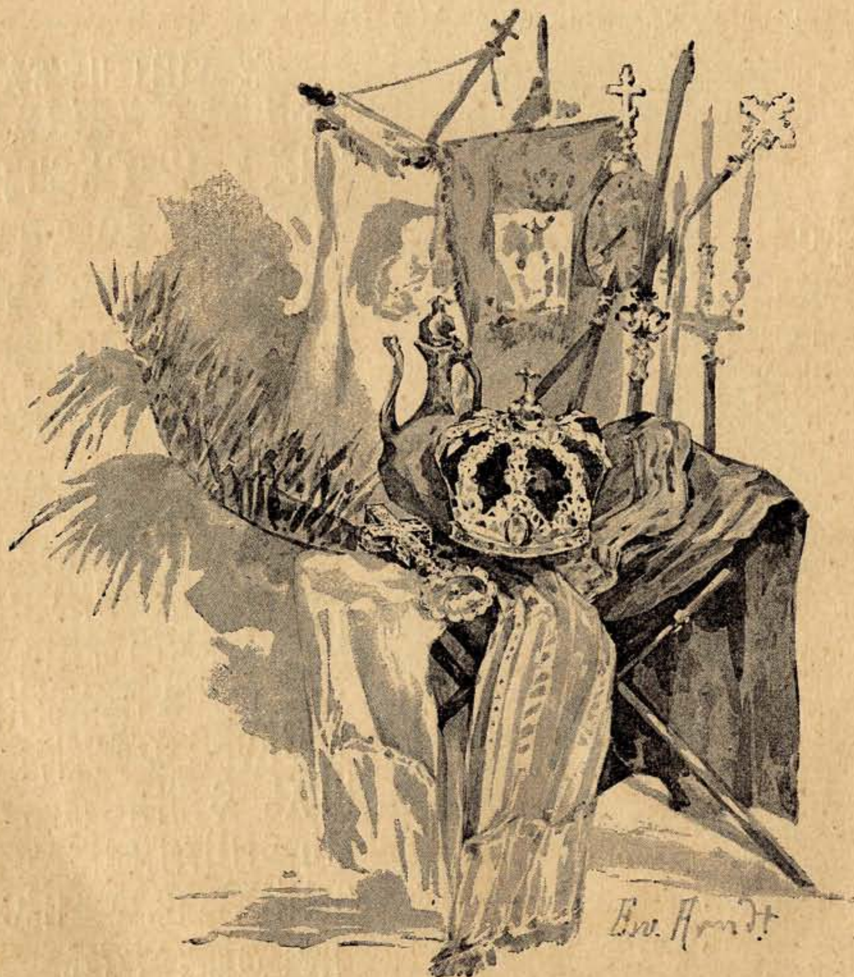
Слика 7.

19. У олтару на часној трапези стоји једна форма црквице са 3 шиљаста свода, врло лијепо од чистога сребра скована, са двије унутра преграде, у којима се држи по 2 аганца-тијела и крви Господње, уз велике часне посте. Око ове црквице, што се зове кивот, има у 2 реда наоколо, овај потпис (слика 8).

✝ СЫИ КИВОТЬ МНАСТЫРА ѠРАХОВИЧЕ ХРАМЬ
СТГО ВЕЛИКОМЧНИКА И ПОБѢДОНОСЦА ХВА ГЕѠРГІА
СЬТВОРИСЕ ВЬДНЫ ВЬ СЕѠЩЕННѠМЬ ПАТРІАРХОУ
ПЕКСКОМЬ КЕ ПАИСЕЮ И МТРОПОЛІТ ДБЬСКО КЕ М
КАРІЮ ИГУМНѢ ЛУКЫ СЬ БРАТІѦ ВЬ ЛѢ ЗРКИ

Слика 8.

Сии кивот монастира Ораховице, храм сватаго великомученика и побједоносца Христова Георгија, сатвори се ва дани вѫ се освештенном патријарху пекском кир Пајсеју и митрополиту Д(абро) Босанском кир Макарију игумење Луки са братијом ва љето 7128. (од створења свијета, 1620. од рођења Христова.)

Слика 9.

20 Код овога на истоме мјесту стоји други мало мањи и много простији од сребра кивот. Унутри су двије кутијице од древета, са сребрним на извлак заклопцем, у којима држи се за болне осушене мрвице светога Аганца. На једној пише:

зде кожастокное приченіе = „здје Божаставноје причештеније“, а на другој: здѐ мѣсто стыіихь аганацъ = „здје мјесто стиих аганац“. По дну кивота наоколо има овај натпис:

✚. Сы: кївод храма: стыхъ: архистратигь мѣста: Сараека: полѡжи се: къ сахраненіе: стыхь таинѣ хрта: бга: нашего: сакокасе при касеѡсщенномь архіепископѹ кїр калиникѹ: къ лѣт'' зсā.

т. ј.: Си кивот храма с(вја)тих Архистратиг мјеста Сарајева — положи се ва сахраненије свјатих таин Христа Бога нашего сакова се при ва се освештенном Архиепискупу кир Калинику ва љето 7201. (од створења, 1693. од Исуса Христа).

Osmi megjunarodni kongres orijentalista u Štokholmu i Kristijaniji.

Po nalogu visokog zajedničkog ministarstva financije u Beču odredila je visoka zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu gospodina Dra Krcsmarika, kotarskoga predstojnika i mene, da prisustvujemo kao članovi kongresu istočnih jezika, koji je otvoren 2. septembra o. g. u Štokholmu pod predsjedanjem švedsko-norveškoga kralja Oskara II.

To je osmi istočni kongres, koji se svake treće godine otvora, svaki put u drugom mjestu, te je tako sada u Štokholmu otvoren.

Prava je svrha toga kongresa, da se poznadu odnošaji i običaji istoka, koji u Evropi još nijesu dobro poznati, i da se prosvjeta istočna sravni s prosvjetom zapadnom, da se promet sviju naroda na zemlji olakša, te da se prosvjetni napredak priopći svemu svijetu.

Koristi materijalne i moralne ovoga kongresa za ljudski rod vrlo su velike, a visoka vlada iskreno želeći, da i Bosna i Hercegovina učestvuju u koristima, koje se od ovoga kongresa očekuju, odrediše nas, te ne gledajući na trošak, pokazaše veliko požrtvovanje za našu zemlju, na čemu joj najprije izričemo beskrajnu zahvalnost.

Naročito se je, što se Bosne i Hercegovine tiče, zastupanje pri kongresu za to osobito preporučivalo, jer se obje okupirane pokrajine, koje zbog svog geografskog položaja, koje pak zbog pretežnog uticaja, što ga je tečajem vijekova ovdje imao islam, pridružuju orientu, te je naša današnja vlada kako u svome legislatorskom i

administrativnom radu, tako i u nastojanju da podigne kulturni stepen naroda, često upućena na študiju istočnih uredaba i znanosti.

Učestvovanje organa zemaljske vlade pri orijentalnom kongresu donijeće u mnogom pogledu koristi, kakva se drugim putem ni postići dala ne bi, jer je tim organima na taki način pružena prilika, da u neposrednom pregovaranju s poslanicima drugih država upoznadu institucije zemalja u sličnim prilikama i da otale izvode poučne pošljetke.

U drugu ruku postizava se učestvovanjem pri takom kongresu to, da se mogu nadovezivati stanoviti lični odnošaji, koji pri rješavanju tegotnih zadataka mogu biti od koristi u zgodnim prilikama, kakove se dešavaju obzirom na situaciju vlade u Bosni i Hercegovini i s obzirom na osebnost nekih ovdašnjih uredaba, kao što je n. pr. šerijatska sudbenost, šerijatska sudačka škola, vakufska uprava, nastava u arapskom jeziku pri ovdašnjoj velikoj gimnaziji i t. d.

Po zapovijesti, kojom smo odregjeni za članove toga kongresa, krenusmo se 19. augusta t. g. iz Sarajeva, te dogjosmo preko Pešte, Beča, Praga, Drezdena, Berlina, Warnemünde u Meklenburg na Baltičkom moru, odatle preko Danske u pristanište Malme, a za tim 30. augusta u Štokholm.

Za sjednice kongresa odregjene bijahu prostorije stare kavaljerske kuće (Riddarhus) u Štokholmu i mi tamo odosmo 31. aug. da vidimo tu starodrevnu kuću, uzesmo ulaznice i vidjesmo se s Midhat efendijom, urednikom „Terdžumani hakikata,“ koji je od strane otomanske, sa Fićri pašom, koji je od strane misirske vlade bio izaslan, s njegovim sinom i Šeihom Hamza Fethulah efendijom, misirskim kadijom i nekolicinom evropskih profesora, te sekretarom kongresa, grofom Landbergom. Dok mi tu neke knjige pregledasmo, dogje iznenada kralj Oskar u gragjanskom odijelu; bili smo sretni, te nas grof Landberg predstavi Njegovom Veličanstvu kralju.

Dne 2. septembra otvoren je kongres svečano, kojom prilikom svi članovi kongresa u svečanom odijelu u sahat 11 prije podne dogjoše u Riddarhus. Malo poslije dogje kralj i kraljevski prestolonašljednik Gustav s dvorskim činovnicima i ministrima, sjedoše na stolice u vrh stola, stranski poslanici na desnu stranu, članovi kongresa, od stranskih vlada poslani, megju kojima i mi bijasmo, na lijevu stranu kralju, a ostali počasni članovi na protivnu stranu salona.

Stranskih članova kongresa bijaše 425. a iz Švedske oko 100, te salon bijaše pun kao šip. Za tim ustade kralj, te izgovori francuski jedan govor, kojim kongres proglasi otvorenim i koji svi članovi stojeći saslušaše. Iza toga neki izaslanici izgovoriše govore u zahvalu, a sekretar kongresa grof Landberg pročita kongresku adresu.

Neki članovi ovoga kongresa bijahu najslavniji naučenjaci zapadni i istočni. Svečanost otvorenja bila je sjajna a unutrašnji ukras salona veličanstven.

Poslije spomenutih govora predloži profesor Dillmann iz Berlina, koji je čuven kao prvi poznavalac starog etiopskog jezika, da se austrijskom princu nadvojvodi Rajneru pošalje telegram, u kom da mu se zahvali na njegovom trudu, što ga je položio, kad je bio prije tri godine predsjednik istočnoga kongresa, koji je držan u Beču i time prosvjeti učinio veliku uslugu. Taj predlog primio je kongres jednoglasno.

Na nadvojvodu upravljeni telegram glasio je ovako:

Vaša carska visosti, nadvojvodo!

Na temelju zaključka kongresa istočnih jezika, koji je danas pod predsjedanjem švedskoga kralja Oskara II. otvoren, hitimo, da Vam našu najdublju zahvalnost izjavimo na trudu, koji položiste prije tri godine u korist prosvjete, kad bijaste predsjednik istočnoga kongresa, koji je tada u Beču držan.

(Potpis) Počasni predsjednik:
Kralj Oskar.

Na ovaj telegram odgovorio je nadvojvoda odmah iz Krakove.

Isti dan dao je kralj Teodoru Nöldeke, profesoru štrasburškoga sveučilišta, koji temeljno poznaje staru arapsku književnost i koji je vrlo zaslužna djela o postanku mushafa (kurana) i povijest pejgamberovu pisao, za tim Dr. Ignjatu Goldzieheru, koji takogjer važi kao čuven arabista, medalje odlikovanja. Od strane misirskoga vicekralja, a u ime sultana predao je kralj Oskar g. de Goeje, profesoru lajdenskoga sveučilišta u Holandu, koji je izdao razna djela o povjesnici i zemljopisu Arabistana, a osobito oko prijevoda djela arapskoga povjesničara Taberije, uslugu učinio, orden medžidije II. razreda i upravitelju štamparije u Lajdenu, Brillu, koji se proslavio izdavanjem arapskih i islamskih knjiga, orden medžidije komanderskog razreda.

Prilikom otvorenja ovoga kongresa sa zadovoljstvom smo vidjeli, kako je Austro-Ugarska u pogledu na istočne znanosti dobro zastupljena i kako je visoke naučenjake na kongres poslala.

Barona Kremera, bivšeg ministra trgovine u Beču, pozvao je švedski kralj baš lično i naročito.

Austro-ugarski izaslanici ovo su:

Profesor bečkog sveučilišta i član ces. kr. akademije, Dr. L. Reinisch, g. G. Bühler, — član rečene akademije, profesor sveučilišta i upravitelj privatnoga muzeja (Papyrus Rajner) nadvojvode Rajnera, g. Karabaček, — profesor sveučilišta Dr. H. Müller, — profesor sveučilišta u Pragu, g. Dvoržak, — generalni konsul u Šangaju u Kini g. Haas, koji je u toj stvari o kineskom jeziku i književnosti dosta knjiga izdao, — član ugarske gornje kuće i peštanske akademije g. Pavao Hunfalvi, — profesor peštanskoga sveučilišta g. Vambery — i član peštanske akademije, g. Goldzieher.

Ali žaliti valja, što g. Vambery kao izvrstan poznavalac istočnih odnošaja, koji je u kongres odregjen, zbog nekih osobnih smetnja nije mogao doći.

Na ovaj kongres došlo je 46 vladinih izaslanika i to osim Austro-Ugarske, Bosne i Hercegovine, iz Njemačke, Francuske, Rusije, Turske, Rumunije, Portugala, Sijama, Persije, Holanda, Japana, Italije, Indije, Misira, Danske, Brazilije i Indije.

Drugi dan po otvorenju kongresa podijeljeni su mu članovi u pet odjela, od kojih je prvi semitski, a to je uopće islamski odjel, te je opet razdijeljen na dvoje i to pododjel za razne jezike i književna djela islamska i pododjel za druge semitske jezike osim arapskoga. Drugi je odjel arijanski, to jest za jezike: staro-persijski, indijski, belučki i druge. Treći je odjel za afrikanske jezike i staromisirske odnošaje i razne podobne jezike. Četvrti je odjel za jezike srednje Azije, Kine, Japana, za turski, čagatajski i dr. Peti je odjel za malajske, to jest za jezike naroda, koji žive na ostrvima velikog oceana.

Za svaki odjel odregjen je po jedan ili po dva predsjednika i potpredsjednika, te su u zasebnim sobama započeta vijećanja. Pošto u našoj zemlji živi mnogo Islama i naši se običaji i odnošaji s istočnim podudaraju, to smo mi bili odregjeni u prvi semitski odjel.

U taj odjel bili su odregjeni: baron Kremer, francuski naročiti ministar Chefer i holandski profesor de Goeje, te je predsjedavao kad Kremer, kad druga rečena dvojica.

Tako su ti odjeli počeli svoju zadaću vršiti, te su i predavanja držana o znanostima i jezicima, koji kome odjelu pripada.

Pošto zbog ogromnog materijala nije bilo moguće poslovanje ostalih odjela s jednakom pažnjom pratiti, to se moramo ograničiti više na naš odjel.

U našem odjelu čitana su izvješća i predavanja o jeziku arapskom i o islamskim vjerozakonskim obredima, o pregjašnjoj i sadašnjoj prosvjeti islamskoj, o kuranskoj književnosti i prorokovim izjavama, o odnošajima i običajima poslije pojave islama, za tim o povijesti i zemljopisu Azije, o arapskoj književnosti i obrazovanosti i o nekim starim islamskim novcima.

Ali naravno mi nijesmo sada kadri pojedinosti o ovim predmetima niti o predmetima raspravljanim u druga četiri odjela opširno priopćiti, no će naskoro izići knjiga o kongresu, te ćemo iz nje prevesti i priopćiti podatke, koji se tiču naše domovine i naših zemljaka.

Ipak imamo primjetiti, da je tok kongreske sjednice od 6. sept., kojoj je kralj Oskar predsjedavao, na sebe pažnju obratio, te ću s toga o njemu ovdje progovoriti.

U rečeni dan došao je kralj u gragjanskom odijelu i s kordelom kao znakom kongresa u pratnji prijestolonašljednika Gustava, ministara i dostojanstvenika u kongres i sio na stolicu. Za tim je

donesena jedna vrlo dobro sačuvana mumija, koju je misirski vicekralj Mehmed Tevfik paša poslao na dar kralju Oskaru. Mumija je mladić od 16 godina, koji je umro prije 2000 godina. Brugsch paša, koji je rodom iz Njemačke, a stoji u misirskoj službi, i koji je savršeno vješt jeroglifima (pismu starih Misirlija) preveo je jeroglifski natpis na istoj mumiji na njemački jezik, te je razjasnio životopis iste mumije i pogrebne običaje starih Misirlija i time znatno pripomogao znanju povjesnice.

Maks Müller, takogjer iz Njemačke, profesor oksfordskoga sveučilišta u Ingleskoj, koji ispituje Rigvedu, sveto pismo starih Indijanaca, držao je na njemačkom jeziku dug govor o toj knjizi, koju je godine 1844. počeo prevagjati i izdavati, te je jednu zbirku, koju je do sada sastavio, kralju podnio.

Profesor Oppert iz Pariza, ustanovitelj znanstvenoga dešifriranja starog babilonskog klinskog pisma, koje je na tisuće godina svijetu nepoznato bilo, izigje pred kralja i izgovori na francuskom jeziku predavanje o raznim knjigama, koje govore o starom babilonskom narodu i njegovoj obrazovanosti naročito pak u astronomiji.

Profesor de Goeje iz Holanda držao je podugo predavanje o zemljopisu Arabistana.

G. Haupt, profesor sveučilišta u Baltimoru u Americi, govorio je takogjer o babilonskom pismu na njemačkom jeziku, te podnio kralju neke knjige o tom napisane i izvijestio, da se u Americi ova nauka vrlo uvažava i da se odnosni istorički spomenici velikom požrtvovanošću izdavaju.

Dr. Hildebrand, upravitelj starina u Štokholmu i član kongresa, iznio je neke povjesničke podatke o gradu Palmiri u Aziji po slikama i natpisima, što su ih švedski oficiri u osamnaestom vijeku sabrali u razvalinama istoga grada.

Za tim je g. Karabaček, profesor bečkoga sveučilišta, iznio pred kralja nekoliko komada novaca, koji su kovani u vrijeme pejgambera i njegovoga suvremenika Musejleme lažnoga zakonodavca. Na novcu pejgamberovom stoji napisano: „Darebe Muhamed resul ullah“ (skovao Muhamed, božji poslanik), a na novcu Musejlemevomu napisana su neka latinska slova.

Začudno je, kako je u vrijeme, kad je narod cijele okolice gomilama pred pejgamberom glavu sagibao i islam primao, mogao važiti novac rečenoga protivnika.

Najposlije držao je g. profesor Halévy, koji je rodom iz Edrene a školovan u Parizu, podugo predavanje o Palestini, njezinim odnošajima, zemljopisu i običajima.

Tom prilikom izišao je broj kralju od članova kongresa darovanih raznih lijepih knjiga na 3000 komada, od kojih je kralj neke poslao u Upsalu, a neke u Kristijaniju u sveučilište.

Osmi dan zatvoren je kongres u prisustvu kralja i svi članovi bili su taj dan u večer na zabavi, koju je priredio odbor u Grand

hotelu, a u sahat deset otišli su u naročitom vlaku u Kristijaniju, glavni grad Norveške i drugi dan došli poslije podne u to mjesto, gdje ih je dočekala množina naroda i pozdravila uzvicima „hura!“

U Kristijaniji otvoren je kongres u prisustvu drugoga kraljeva sina, princa Eugena i to u prostorijama sveučilišta, kojom je prilikom kraljev zastupnik izgovorio zvanični govor, te su članovi opet u 5 odjela razdijeljeni i držala su se predavanja o istočnim odnošajima.

Ovaj kongres držan je u Kristijaniji 4 dana, te je opet svečano zatvoren.

Začudno je to, što se u muzeju u Kristijaniji danas nalazi preko 50.000 komada novaca dinastija Sasanida, omejadske i abasidskih halifa, iz čega se vidi, da su rečene halife imale mnoge odnošaje sa Švedima i Norvezima.

U općoj sjednici raspravljalo se pitanje, gdje će se poslije tri godine držati deveti kongres.

Poslije dugog vijećanja zaključilo se jednoglasno, da se kongreski član baron Kremer, bivši austro-ugarski ministar trgovine, kongreski sekretar grof Landberg, profesor Kühnel iz Holanda i profesor Dillman iz Berlina ovlaste, neka oni odrede dan i mjesto otvorenja idućega kongresa.

Ovi su članovi opunomoćeni i na to, da mogu, ako zatreba, i druge osobe na vijećanje prizvati.

Članovi kongresa svršivši svoj posao u Kristijaniji, sjeli su 13. septembra u naročiti željeznički vlak i otišli u grad Gotaburg, uzgred vidjeli čuveni vodopad rijeke Trollhättan i razne fabrike hartije i pošto su ručali ručak priregjen im od strane fabrikanata, došli su u Gotaburg. Sjutri dan otišli su članovi kongresa svaki na svoju stranu.

Kralj Oskar II. vrlo je prijazan i za znanosti zauzet vladalac, koji je svim članovima veliku počast ukazao.

On je drugi dan po dolasku članova kongresa u Štokholm u večer pozvao nas u Drottningholm, dvorac od Štokholma jedan sahat udaljen, na večernju zabavu, na koju smo se odvezli u nekoliko parobroda. Rečeni je dvorac na morskoj obali i kad smo došli, stajali su švedsko-norveški vojnici s obje strane nama u počast uvrstani i uz svirku muzike uljegosmo u dvorac. U po noći opet sjedosmo u parobrode, te se vratismo. Od kraljevoga dvorca pa do Štokholma bijahu ljetne kuće i ostale zgrade prekrasno nakićene i električnim lampama osvijetljene. U isto vrijeme pucali su i topovi i bacane havaije i more bijaše oživjelo od naroda. Množina parobroda i naroda bijaše bezbrojna. Na sve strane svirahu muzike i čujahu se glasovi „hura!“; more se bijaše u plamen obuklo. Naš povratak trajao je 2 sahata i svak je beskrajno uživao. Pričaju, da do sada Štokholm ovakve svečanosti i veselja nije vidio. Zaista je vrlo značajan utisak ovako velike množine ljudi, koji bijahu došli sa svijeh krajeva svijeta u razno odijelo odjeveni i razne jezike

govoreći. Narod se je gurao i turao, da jedno drugo ugnjavi, želeći nas vidjeti, ali su se ipak svi uljudno ponašali.

Dana 4. septembra išli smo u Upsalu, grad 4 sahata od Štokholma udaljen, da vidimo tamošnje sveučilište. Tu nas je na stanici cijeli narod toga mjesta dočekao i veliku nam počast ukazao. Poslije smo se na jedan brežuljak popeli i tu stali s jedne strane članovi kongresa a s druge narod muški i ženski, te se tako fotografirali, za tim smo pili šurup i pivu po švedskom starinskom običaju (hydromel) pečenu; poslije smo otišli u sveučilište u Upsali, koje je vrlo lijepo i ukrašeno.

Na vratima sveučilišta dočekao nas je rektor, preko četrdeset profesora i 2.000 gjaka.

Školski salon bijaše izvanredno nakićen, a na vratima s obje strane dočekaše nas mnoge vrlo lijepe cure s kitama cvijeća i poslužiše nas čajem, šurupom i drugim šećerlemama.

Tu su nas rektor i nekoliko profesora pozdravili govorima sadržavajućim dobrodošlicu, na čemu su im neki članovi kongresa zahvalom odgovorili.

Ovo je sveučilište vrlo staro, od najstarijih na svijetu. Unutrašnja uredba i način predavanja zaslužuju opću pohvalu.

Šesti dan išli smo na večernju zabavu, priregjenu od beledije [1]) štokholmske, u vrtu Hasselbaken izvan grada Štokholma, te smo se tu do po noći zabavljali.

Kad je kongres svršen, pozvao nas je gradski načelnik u plivačko vježbalište na moru kod Štokholma. Tu je bio i kralj i prijestolonašljednik, svi ministri, dostojanstvenici i svi članovi kongresa. Oko vježbališta posjedavši na stolice gledali smo, kako mladići skaču s jedne visoke kule u more. Za tim dogje mnogo cura, te jedna za drugom poskakaše u vodu, te na drugoj strani mora pokazaše sliku grba Švedske i Norveške, što su svi gledaoci sa začugjenjem i pohvalom gledali.

Mi još i na tom imamo zahvaliti Njeg. preuzvišenosti, g. baronu Pfusterschmidu, austro-ugarskom poslaniku u Štokholmu, što nas je za kongresa podupirao i zaštićavao, prijazno nas dočekao i opet nas kralju i prijestolonašljedniku predstavio.

Poslanik i savjetnik grof Lippe takogjer je vrlo ljubazan čovjek, te nam je i on razjašnjavao, što god je bilo potrebno i zaista smo mu na tom zahvalni.

Štokholmski moreuz nalik je na carigradski kanal i ondje uživane ljepote izgleda ne možeš nikad zaboraviti.

Kad je kongres u Kristijaniji otvoren, išli su svi članovi kongresa na parobrodima u jedan kraljev dvorac od Kristijanije pola sahata udaljen, koji se zove Oskarshall i tu su gledali jednu vrlo staru drvenu crkvu i neke zgrade, koje već 700 godina stoje i pokazuju način stanovanja norveškog seoskog naroda.

[1]) Beledija = gradska općina, magistrat.

Kongreski sekretar grof Landberg vrlo je razborit i revnostan čovjek. On je sve pismene poslove i administraciju kongresa sam sobom nadzirao i u svakom putovanju, pa i do samoga grada Gotaburga skoro na krajnjoj granici učestvovao. On se za svaku ugodnost svijeh nas lično brinuo, te je s pravom zaslužio zahvalnost kako od kralja, tako i od svijeh članova kongresa.

Isti grof govori jezike: švedski, norveški, njemački, francuski, italijanski i arapski savršeno i vrlo je obrazovan čovjek.

Nas su često pitali o našoj domovini, o običajima i naravi našega naroda, a osobito o tolikim poslije okupacije podignutim prosvjetnim ustanovama i naprecima, o sigurnosti života, o unutrašnjoj uredbi, te smo izazvali pažnju i priznanje većine članova.

Još mi je jednu dodati: Kad bijasmo u gradu Kristijaniji, vidjeli smo megju mjesnim zanatima, što nam je za oči zapelo, a to je što ondješnji seljaci grade filigranske (teliši) mengjuše, halhale i druge ženske nakite; ta je izrada podobna izradi bosanskih i hercegovačkih kujundžija, ali je norveški rad uredniji i ljepši. Ovi proizvodi imadu u Švedskoj i Norveškoj vrlo dobru prohogju.

Pošto je ovaj zanat sličan našemu, to mislim, da bi za nas od koristi bilo, kad bi se naš jedan domorodac tamo poslao, da se u zanatu usavrši, pa pošto se ovamo vrati, da mu se dadu još nekolike kalfe.

Konačno primjećujem, da megju članovima kongresa od onih, koji bijahu došli iz Indije i Arabistana, mnogi govorahu temeljito francuski i ingleski i mnogo se koristiše tim svojim znanjem. S toga velim, da svaki čovjek na istoku mora umjeti makar jedan evropski jezik, a kod nas da se koliko je moguće nama najbliži njemački usvoji i rasprostre.

Mehmed Hulusi, urednik „Vatana“.

Вјетреница — пећина у Завали.

Приопћио игуман **Христифор Михајловић.**

Много се по свијету налази пећина, о којима се доста приповиједа и које су због своје особитости добиле значај и познање у далеком свијету. Вјетреница је у томе до сада заостала, не толико ради своје особитости, колико за то, што је била због разнијех разлога неприступачна ученијем испитачима необичнијех појава. А свакако по својој особитости, она многе друге далеко чувене пећине надмашује, бар у колико су друге мени, ако и по чувењу познате.

Не држећи пак, да ћу својим слабим пером моћи привући опћу посјету странаца ове знамените пећине, тим оправданије не ћу моћи, јер премда добро познајем њезину унутрашњост до 1.400 метара дужине, ипак немам толико способности, да је

потанко опишем. Али се тврдо надам, да ћу и са оволико изазвати вољу у какву научну и стрпљиву човјеку, који ће је опширније познати и описати. За то сам и намјеран овај о њој непотпуни опис на јавност изнијети.

Вјетреница се налази у селу Завали у Попову пољу спрам Мал. Завале, удаљена од Љубиња 4 сахата, а од Сланог у Далмацији 3 сахата. За сада се може к њој доћи и из Сланог из Љубиња на коњу лијепим путем. Врата Вјетренице гледају право у сјевер, а стоје повише равнице Поповог поља за једно 40 метара тако, да блато, које зими покрива Попово поље, не може јој нигда до врата допријети. Брдо, кроз које се њезина унутрашњост протеже, зове се прво Градац, али ово је као прињепак уз више брдо звано Клисура или Брековац, а ови врхови спадају међу највиша брда, која опкољавају Попово поље.

Пред Вјетреницом се налазе рушевине од двора (по предању) војводе попа Стевана (?) од којијех још има доста зидова узгор тако, да и врата вјетренице спадају у унутрашњост бившег двора (куће). На вратима од Вјетренице пуше изнутра врло јак и студен вјетар, и све је виши, у колико је на пољу виша топлота, међу тим преко зиме не пуше ни мало изнутра, него који пут тегли т. ј. пуше унутра. Пред њом у стијени (живцу), има утесано неколико људскијех ликова на коњима и пјеше. Одијело је на њима војничко римско, са припасаним мачевима и калпацима на глави. На почетку овијех ликова има такођер усјечен један крст, те се може ипак држати, да су слике из хришћанског доба.

Унутрашњост Вјетренице неједнаке је ширине, висине и правца, а најтјешња су сама прва врата, т. ј. на уласку, те управо због тога, као и што страшно кроз њих јак вјетар против пуше, многи посјетиоц није хтио унутра ићи, јер неки се готово уплаше, изговарајући се, да је толика студен тобож противна здрављу, премда до сада није познато, да је икоме унутра или пред њом што год нашкодила њезина студен. Кад се уљезе кроз прва врата, једва 1 метар висока, тако и широка а дуга у тој мјери до 4 метра, онда се може човјек исправити, и свијеће треба одмах ужећи, јер се кроз врата ватра ни у фењеру не може од вјетра горећи унијети. Са свијећама пође се одавлен напријед. Свијеће унутра могу и без фењера служити, пошто је врло мало вјетра и то на тјешњим мјестима, и тако идући право по самој литици кроз 7 метара ширине и 2 метра висине, дође се до капије, довлен је 35 метара од првих врата. Правац овај пружа се у југоисток. Капија, ово су једна дивна самотвора врата од 3 метра висине и 2 ширине, просјечена кроз сами живац. Чим се прође кроз њих, онда настаје друкчија ширина, јер и на једну и на другу страну капије имаду закуци, а висина је овуд од 2—3 метра, и тако идући дође се

на 50 метара од првих врата. Овдје се треба за 1 метар попети на више, и опет као кроз каква виша врата уђе се, али сад на један пут нађеш се на великој просторији званој „Раскрсница". Ово је мјесто у цијелој Вјетреници најшире, разумије се, у колико је до сад познато. Изнад главе је све сама равна литица а тле све од ситнијех гомилица. На уласку на ову ширину још има изнутра са једну и другу страну врата шанац, озидан од камена за обрану врата. Овдје се збиља налази трагова, да су људи становали, т. ј. на овом широком раскршћу, тако на пр. налази се комада од земљаног посуђа, огњишта, гдје је ватра горјела, костију од разнијех животиња, и т. д. Одовлен на лијеву страну у исток јест даљња шупљина унутрашњости Вјетренице, а на десну у југо-запад пружа се један одјел шупљине од 50 метара дужине. У овом одјелу налазе се жрвни, бубањ и млин. Чим се пође са широке раскрснице у десни одјел, можда до 15 корачаји, већ се чују жрвњи, мала пукотина у литици близу краја са лијеве стране. Кроз пукотину вјетар излази напоље, те се чује хучење као кад жрвњи мељу, откуда је и ово име дато. Идући одовлен напријед у истом одјелу, озгор је све сама литица, а тле је од гомиле и земље, већ на 30 метара даљине чује се бубањ. [1]) Човјека невјешта почне нека језа хватати, кад чује ову необичну појаву, и човјек помисли, да је већ у гробу; а да се на примјер догоди потрес или да ко год завали на уласку врата, или да нестане свијећа и т. д., многи се од посјетиоца оваковим узроцима изговара, кад се нађе у унутрашњости Вјетренице. Идући овако дође се под сами бубањ, а ту је већ и крај овоме одјелу шупљине. Долазећи под сами бубањ, височији човјек мора се малко главом поклонити, али не бубњу, него литици, јер је овдје пониска. Овдје је бубањ. Свак пажљиво слуша, како бубњар лијепо удара, они пак, који држе да Бог и најмање ситнице врши, почну се у страху и Богу молити, неки опет крстити, држећи да је ту вражије коло, а модерни се опет стану овима смијати.

У литици више нас је шупљина непотпуно округла, у коју може човјек кад се малко попне, главу и рамена увући. У овој је шупљини бубањ и остала његова справа. Наравно да је свак љубопитљив видјети бубањ и бубњара, али се то не може, јер из ове шупљине, у којој човјек не може дуго главу држати од бубњеве хуке, не може се даље горе нити на страну видјети, и ако имаду мање шортице, кроз које долази глас бубња. И заиста, ово је најнеобичнији појав у свој Вјетреници, јер бубањ није као жрвни или млин, да се једнак (раван) глас чује, него он заиста буба тако, да кроз једну минуту може до 200 пута ударити. Његово бубање није опредијељено, негда се чује јаче, негда слабије, а брзина ударања вазда је једнака. Је ли то сам вјетар како неки држе, или се вјетар са нечим другим креће, то је још непознато. Одовлен на десну страну у самом крају налази сѐ „млин". Овај је појав као год и жрвни, т. ј. вјетар издушује некуда напоље, те се чује глас као да млин меље. Сад ћемо се вратити на раскрсницу, па ћемо напријед. (Продужиће се).

[1]) Овдје народ држи и приповиједа, да уз бубањ виле, које у унутрашњости станују, коло играју. Прости народ не сумња, да их има у Вјетреници, и да кад овај бубањ преко љета не буба, предстоји у доидућој години крвопролиће (рат). Бар по томе ми овдје знамо једну годину напријед, хоће ли или не ће бити рата.

Jankovića razbojište, ili svatovsko groblje na Brezovcu.

Priopćio **Petar Mirković.**

Po cijeloj bosanskoj Krajini, kud se god krenete, ne ćete putovati dugo, pa da nećete udariti na kakovu tradicijonalnu uspomenu od čuvenog i glasovitog junaka Stojana Jankovića. Mnoga brda, vrela, klanci, kule i dolovi poznaju Jankovića dobro i pripovijedaju, kako su na krštenju primili ime Jankovića Čudo! on je toj svakoj mrtvoj stvari udario živi pečat nezaboravnosti, koji narod bez jazije dobro čita. Ostalo je njegovo ime i tako se prilijepilo, da ga najveće bujice i okršaji uništiti ne mogu. Ono ne umire! Eto: Jankovića kosa, Jankovića vrelo, Jankovića klanac, Jankovića razbojište — i stotinu drugih.

Stojan Janković u narodu ovdje u Krajini postao je idealan kao Kraljević Marko. Njega narod vidi velika rastom, široka u plećima, nenadmašiva snagom, mrka lica, mrkih očiju, mrkih i velikih brkova. „Sjaje mu se toke kroz brkove, kano mjesec od petnaest dana, kad obasja kroz jelove grane". — Junačan je, njegova sablja je najoštrija. Jednom mane, pa trideset odsijeca glava. Njegova čelenka je najljepša, najbolje zna koji vjetar puše; njegove toke i ilike najveće su i najljepše, takih nema ni u jednog serdara. Pucem ispod grla, koje se na burmu zavija — pije vino. Buzdovan njegov jako je težak; njegov konj „Kulaš" je najbrži i najbolji, koga je samo „Šarac" nadmašio. Milostiv je spram sirotinje, veliki pomoćnik nevoljnima, pomirljiv je, kad i kad se pretvara. Poznaje sve jezike. Pjesne ga se site ne mogu napjevati i živo nacrtati, a pripovijetke napripovijedati i pohvaliti. Ušao je u poslovice prispodoba: Visok k'o Janković, — junačan k'o Janković, — milostiv k'o Janković i t. d.

Ovdje ću prestati o tom, jer mi namjera ne bijaše opisivati život Jankovića; nego samo ovim htjedoh napomenuti, da se pozna taj junak, ma koliko; jer hoću da jedan kratki dogagjaj ovdje zabilježim iz njegova četovanja.

Kada se eleknete u vel. Radiću sa ceste krupske, što vodi u Bišće, pa pogjete preko sela: Vranovine, Suvaje, Vojevca i Jasenice,

doći ćete u Brezovac, ili kako neki govore: „Jankovića razbojište“. To je jedno poveće brdo, obraslo sitnom šumom a ispresijecano sjenokosima i pašnjacima. Putujući tamo preko toga brda, vidićete osim ubavog predjela i na jednom zapatku i grobova. U toj šumi nagje se često puta prebiti sabalja, kopalja, čelenaka. Prolazeći i ja prošlog ljeta tuda, čuo sam gdje narod pripovijeda i kazuje ovo:

Još od bir-zemana, za Jankovića vremena, ovdje je bio strašan ogreš i krvav boj; tu je od jedan put palo 300 svatova. Da ti to kažem, kako je bilo — reče M. K. — moram ti početi ovako: Djevojke su mnogo puta početnice slave i veselja; ali često puta i najveći začetnici zadjevica, boja i gloženja, gdje i mrtve glave polijeću.

Prije dosta godina, još za Jankovića vremena, kako rekoh, živile su dvije muhamedovske porodice: Beširevića u cazinskom kotaru i Badnjevića u krupskom kotaru; i danas ima potomaka od tih porodica. U to vrijeme u Badanj-Mustaj-bega bijaše djevojka imenom Ajka, lijepa u licu i stasu a čuvena na glasu, e bome, nije šala Badnjeva djevojka. Mnogi joj je momak na pendžer dolazio i ašikovao, pa i Nuri-beg Beširević, golobrado i ljepušasto momče, dolazilo joj je i penjalo se na pendžer.

To nije bilo po volji Badnjevićima, da Nuri-beg ašikuje za njihovom Ajkom; jer izmegju te dvije porodice bila je još odavno neka zadjevica i velika gungula, koja je sve više i više zapodjevala se, a osobito prkos Nuri-begov dozlogrdio bijaše Badnjevićima, te jedne večeri udare Badnjevići na Nuri-bega, kad je bio na pendžeru kod Ajke, i u tom lupanju ubije Nuri-beg Omera, sina Badanj-Mustaj-bega. Sad Nuri-beg pobjegne u goru i pridruži se četi Jankovića, koja je u to vrijeme krstarala po Bos. Krajini. Nuri-beg je otišao u četu Jankovića, jer je on rod Jankovića.

I danas narod ovdje u Krajini pripovijeda, pa i sami Beširevići znaju to i dovode, kako je njihovo koljeno od Jankovića porodice. Neki Numan kapetan kažu da je bio sin Jankovića.

Poslije Nuri-begova odlaska u četu Jankovića Ajku jauklijn njegovu zaprosi Ceko iz St. Majdana za svoga sina. Badnjevići mu je dadnu i ugovore svadbu. Čeko je skupio 300 svatova i pogje po Ajku. Prijatelj ih lijepo dočeka i opremi ih, kako valja. To čuje sve Nuri-beg Beširević, te nagovori Stojana Jankovića, da ih dočekaju. On zbilja sa svojom četom zasjedne na Brezovcu, kuda su svatovi morali udariti. Tu Janković dočeka svatove i otvori se krvav boj, u kom svi Čekini svatovi izginuše. Sam momak i djevojka bijahu pobjegli kući Cekinoj; za njima se natisne četa Jankovića, koju je predvodio Nuri-beg. Četa ih je tjerala do u Lušce i tu ih pristigne. Možda bi i utekli u St. Majdan, ali konj pod Ajkom se ugrije i na silu zagazi u jezero u Lušcima, da se rashladi i u tom času ih stigne potjera. Momak je stajao na obali jezera i četa jurne na njega. Momak se junački branio i nekoliko od protivnika zemlji oborio, u kojima bijaše i sam Nuri-beg, ali s tim i sam mrtav

padne. Kad je djevojka vidila, da joj gjuvegija poginu i da će je četa uhvatiti i zarobiti, skoči sa konja u jezero i sama se utopi.

Otuda se nalazi u toj šumi kopalja, handžara, čelenaka; od toga su vremena i oni grobovi.

*

U tamošnjoj okolini može se viditi i proučiti ovo: U selu Vranovini nalaze se ostaci rimske ceste, koja se prostire kroz šumu Kaldrmu u duljinu jedan kilometar. Ista je išla preko planine Risovca u bišćansku dolinu, te joj i kroz planinu ostatci se vide.

Megju Vojevcem i Suvajom na jednom povisokom brdu stoji jedan osamljen i lijepo otesan kamen, a narod ga zove „Šareni kamen“. Taj kamen dugačak je 1·5 m., širok 1 m. i debeo ½ m. Po njemu ima neke šare; to su neke kuke i krivuljice, otuda mu je narod i ime nadjenuo. Stoji na zemlji položeno. Prije nekolike godine zavrtio je neko lagum u njega, misleći zar, da pod njim leži zakopano blago, pa ga je polovina prsnula, a ona polovina stoji na istom mjestu. Kamen je tvrdi vapnenac. Narod kazuje, da ga je Janković tu postavio za spomen neke bitke, koju je dobio na Vojevcu.

Kraj sela Gorinje na jednom brdu stoji kula Kozlić-Hurem-age, glasovitog krajiškog junaka. Razvalio ju je Stojan Janković i valjda se više ni napraviti ne će. Niže kule na jednom zaravanjku stoji jedna gromila, koju narod zove „Zaspa“, a pripovijedaju, da je tu bila crkva, pa da ju je zasula neka vojska. Misle, da i sad stoji ta crkva cijela pod zemljom. Nešto mora da je šušnulo, dobro bi bilo to mjesto otkopati i u stvari viditi, šta je; jer ništa nije bez nešta. Tu u toj okolini nalazi se „Kalin grad“ i „Japar grad“; oba su u cijelosti prilično sačuvana.

Мали и велики град.

Приопћио Петар С. Иванчевић.

У селу Кијеву, а котару Санског Моста, налазе се двије стародревне рушевине, које тамошњи житељи зову мали и велики град. Како мали, тако и велики град лежи на источној страни села Кијева на доста повисоким брежуљцима.

С источне стране окружује ове рушевине шума, која се зове Кијевска планина, с југо-источне Томинска вода, са сјеверне и сјеверо-источне бријег звани Главица, са запада вода Кијево, а са јужне стране село Томина. [1])

[1]) Наш вриједни учитељ Мирковић, спомиње село Томина у II. књизи „Гласника,“ страна 29. — Ово је село једно између 59 села, што припадају котару Санског Моста, и то понајљепше и најплодније. Ту ти брале тежак има све и сва, што но ријеч: „Пред вратима“ (као н. пр. паше, шума, вода, млинова, и једном ријечи све, што нашем тежаку треба.

Мали град лежи на источној страни од великог града а раставља их пут, што између обију води у Кијевску планину.

Приступ како једном тако и другом граду с источне је стране понајбољи, са сјеверне и јужне стране посве мучан, а са западне стране баш сасвим немогућан. На великом граду познају се још и данданас у наоколо зидине.

На малом граду мање се познају зидине, јер су с малог града Турци највише возили камен за којешта. Народ приповиједа, да су ова два града Угри градили, а и вјероватно је, јер многе ствари, што су се овуда налазиле (од којих жалибоже ни једна се сачувала није) по приповиједању сличне су биле старим мађарским стварима.

У близини ових рушевина на југо-западној страни била је црква, гдје се и данданас зидина познаје, а најбоље се познаје пут, који је водио на поменуте градове.

Како о свакој старини у поносној Босни и кршној Херцеговини народ макар ишта гата и приповиједа, тако, драги читаоче и мила читатељко, и о овој рушевини нешто нам народ глагоља.

Ево шта народ приповиједа:

Једне ноћи дође к тору једног тежака некакав непознат странац, пробуди тог тежака, па га стане питати, да ли ту гдје има каква рушевина, која се зове велики и мали град. Тежак се зачуди, откуд он то тако зна. Тежак му каже, да се збиља под тим именом налазе двије рушевине, о којима се много штошта приповиједа, а највише се приповиједа, да је под тим рушевинама силни новац закопан.

Странац замоли тежака, да га одведе до тих рушевина, обећавши му поштену награду. Тежак драге воље послуша странца и одведе га на велики град. Кад су дошли на велики град, странац приђе к једној плочи, па крцне у њу, а она се преврне. Сад странац узме кључић, па отвори враташца, која су овом плочом поклопљена била.

Кад се отвориште враташца, а оно се ту указа једна лијепа одаја, пуна пунцата дуката.

Странац награби, колико је икад више могао, а говораше и тежаку, да награби тих дуката, али тежак, не хтједе, јер се тобоже стиђаше, а овамо у себи мишљаше: „Е Боже мој, ко је сретнији него ја, кад сназнадох за овлики новац!“

Странац плати тежаку и отиде, откуд је и дошао.

Тежак је послије више пута покушавао, не би ли му за руком пошло, да икако набаса на поменуту одају с дукатима, али му баш никако не пође за руком.

На самој смрти препоручи тежак својим укућанима и комшијама, да траже на великом граду пара, и рече: „Тако ми моје грешне душе, коју баш сад испуштам, мора на великом граду да има силни новац закопан.“

Народ и данданас копа и тражи новаца по поменутим рушевинама, а не сјећа се оне дивне народне пословице, која вели: „Нема пара без грднијех рана.“

Crtice

o životu gmazova, koji žive u Bosni i Hercegovini,

od

Otona viteza Tomassini-a.

(Pisac sebi pridržava sva prava, naročito pravo prijevoda u strane jezike).

(Nastavak članaka u II. i III. broju Glasnika, godište 1889).

Uopće o zmijama.

Uopće o prebivalištu.

Ako razmotrimo zmije, onda vidimo mnogo veću razliku izmegju Bosne i Hercegovine nego li onda, kada uzmemo na oko gušterove ovih zemalja. No ipak u svim krajevima Hercegovine, koji su podnebljem i vegetacijom nalik na bosanske krajeve, ima samo onih vrsta zmija, što ih ima i u Bosni. A takovi hercegovački krajevi jesu svi oni, koji su preko sedam stotina metara visoki, te su od dalmatinskog podneblja bregovima tako potpuno odvojeni, da to podneblje u njima ni ne može vladati.

Uopće o življenju.

Što se tiče tjelesnih i duševnih sposobnosti osjetila, to bi se moglo ovdje izostaviti; jer tvorac ni u čem nije stvorio razlike izmegju bos.-herc. zmija i njihovih sestara u drugim zemljama. No budući da mi moje osobito nagnuće za sakupljanje, njegovanje i posmatranje ovih životinja mnogo koješta pokaza, što ne mogoh naći u knjigama, i budući da sam našao štošta drugačije, nego što shvatiše i opisaše stručni književnici — to ću se ipak dotaknuti i tog njihovog općeg dara, na ime osjetila.

Osjetila.

Makar da mozak u zmija — gledajući na njegovu veličinu — nije u razmjeru sa moždinom kičme, to se ipak mora ustvrditi, da je mozak važniji, a baš uslijed toga zmije imaju samo tupa osjetila.

Osjetilo za mirisanje.

Istraživaoci su našli u zmija orugje za mirisanje; no njim se — kako sam često posmatrao kod mojih zmija — hotimice i nehotice nikada ne služe te životinje. Zmija, pa i kada diše, ipak sve dotle

ne osjeća, dok već smrdljivu mrtvu pticu, premda joj leži u neposrednoj blizini pred nosnicama, pred njom ne pomaknemo. Istom sada, kada je zmija vidi ili što je još bolje, kada jezikom nagje, da valja za jelo, onda je požđere, pa bila ona sa perjem ili bez perja. Jakim mirisima nijesam hotio nikada mučiti zmije; jer i ako ih izbjegavaju i ako mogu biti štetni organima za dihanje — to se ipak ne može reći, da bježe radi odurna im mirisa.

Ne mogu vjerovati, da bi ikoja zmija mogla mirno ležati — osobito kada je pri apetitu — uz kakovo jelo, kada bi samo mogla pa i iz najbliže blizine osjetiti miris toga jela. Ona će ga ščepati istom onda, kada ga s drugog kog razloga dotakne vršcima jezika, usprkos tome, što ga osjeća i rgjav nos već na metar daljine. Makar da zmijin nos od prirode ima sposobnosti za mirisanje, kao što imadu uopće sve reptilije sposobnosti za slušanje, to ipak za stalno nijesu nikako izvježbane te sposobnosti i svakako će biti, da im i ni ne dolaze u svijest.

Kus.

Na štetu gore opisanih osjetila razvio se organ za kušanje. Dok još nijesam vjerovao, da zmije ništa ne mirišu, metao sam im naprosto komade hrane u kafez, jer sam znao, da ih vole te moje gojenice. Ali ipak te hrane često puta dugo ne dirnuše, premda su — svakako ne dodirnuvši je jezikom — sasvim blizu pokraj nje gmizale, ležale i dihale.

Kada sam ipak hotio, da pojedu taj nevaljali komad jela, stavljao sam ga sada jednoj sada drugoj na put; no sada sam se uvjerio — premda sam ga sasvim mirno držao — da ga ni jedna nije hotjela uzeti prije, dok ga nijesu osjetile jezikom. Kada sam ovim opažanjem ohrabren, to isto oprobao kod još pedeset zmija, onda sam se uvjerio, da zmije ne mogu mirisati ili da ne znadu upotrebljavati organ za miris.

Sluh

Još bolje nego li o mirisu, može se suditi o sluhu. I ako ne će biti, da su sasvim gluhe, to se barem čini da su gluhe. Nije pravo vjerovati, da bi se pretvarale gluhima, jer barem toga ne bi činile onda, kada bi im šuštanje odalo opasnost, uslijed koje bi te životinje morale bježati. Nepobitno je dakle, da je sluh u zmija tup, ili će biti, kao što je spomenuto kod osjetila za miris, da nijesu sebi ni svjesne, da imadu sluh. Tko misli, da ne smije šuštati, ako hoće uhvatiti zmiju, taj onda ne zna uopće ništa o hvatanju gmazova; to jest, on se odaje njima vidljivim pokretima, pa misli, da je šuštanje poplašilo životinju.

Nikakovim šuštanjem ne odaje se neprijatelj zmijama, pa niti čovjek nije izuzet od tog. Ciči li miš, pa bio to baš i onaj, koga zmija traži; pjeva li ili vabi li ptica, to time ništa ne saznaje niti

ona gladna zmija; ne samo da ne zna za prebivalište, nego ne zna uopće da joj je tu željeni plijen. To sam dovoljno posmatrao i u kafezu. Samo jezik i oko svojim suglasnim djelovanjem nalaze plijen. Često puta, kada mi nije bilo lako uhvatiti zmiju u njezinoj slobodi, uvijek sam glasno zvao slugu i dovikivao mu, kako bi se s druge strane životinje dočepao, ne uznemirivši je ipak tom vikom. Od same vike nije zmija pobjegla ni onda, kada je radi očitog pokreta već glavu digla — što takogjer običaje imenito i Coelopeltis lacertina, da joj tako bude bolji vidik i da bolje vidi, što se dogagja — ali i pri najmanjem daljnjem kretanju eto zmije u bijeg. Vikanje, zviždanje, pištanje, pa i kakvu mu drago glazbu činili iz svih sila — svim tim ipak ne ćemo nagnati zmiju, da što drugo čini nego ono, što već ima na umu. kako su to već mnogi sakupljači iskusili. Varanje Indijanca, koji prividno uzima sviralu u pomoć, na što ću još doći, jest obmana gledalaca. Bilo sviranje umjetnikovo ne znam kako dirljivo, ipak se ne bi za to brinula ni jedna zmija, kada ne bi samo gledala pokrete lukavog varalice, na koje megjutim niti ne pazi zaneseni gledalac.

Vid.

Svaki onaj, koji se bude sa zmijama zanimao, uvjeriće se na brzo, da im vid nije rgjav, ali da im nije niti osobito razvijen, te da nije u svijü vrsta jednako dobar. One zmije, za koje nam pri načinu lova treba više bistra oka, one bolje vide ili da možda pravije rečem, one nas prije prepoznavaju, nego li one, kojima tragove lakše nalazimo. I ako se možemo zmiji lakše približiti, a da nas vidi, nego li ptici, to ipak valja dobro paziti, da joj se ne odamo pokretom tijela. Tijela, koja se ili ne kreću, ili se ne kreću prejako, ne raspoznaje zmijino oko. Sjedi li mirno miš, ptica ili koja druga životinja, koja bi valjala zmiji za hranu, to taj gmizavac niskog duševnog života doznaje tek vrškom jezika za te životinje (ptice i miševe), ako misli, kao što čovjek misli o svijetu — koje su tobože za hranu zmijama stvorene. Sjedi li mrki miš na bijelom kamenu ili pred njim, ili bijeli miš na mrkoj podlozi — to je svejedno. Dok se god takovo čudo ne pokrene, zmija ne zna o tom ništa, pa ni onda ne, ako je baš i u lovu za plijenom. Na boje se dakle ne osvrću zmije. To, pa i slično vidio sam često puta. Pokreće li se pak takova žrtva, odmah je zmija spazi. Sada progoni životinjicu, koja joj se svojom neopreznošću otkrila, pa i onda je drži na oku po svoj prilici zbog njezinog oblika, ako se na skoro umiri životinjica. O njezinoj vrijednosti nastoji se ona pobliže uvjeriti jezikom; oko je više ne istražuje. Izgubi li zmija s vida žrtvicu, koju je već jednom ugledala i ne oda li se više progoniteljici svojim pokretom, to će je opet istom onda naći, ako joj pri tom pomogne vještina u traženju i pipanju jezika. Da je to tako, o tom su me uvjerila mnoga opažanja.

Trči li žrtvica po zemlji i hoće li tako da se spase, progoni je zmija po ostavljenom tragu, pa makar se uspela i gore duž zida ili prešla preko zaprjeke, preko koje se vidjeti ne može i često je nagje — i to sve pipanjem jezika. Pobjegne li životinja u kakovu rupu, eto i zmije za njom; jezikom pipa zemlju, ide polagano i oprezno, te tako na pošljetku unigje u pravu rupu, a raspozna je samo jezikom. Kada zmija izgubi trag, ili kada ga još nije našla, onda brižno jezikom pretraži cijelu obližnju okolinu i sve dobro zapamti. Ako zmija izgubi trag na takovom mjestu, na kojem ima više rupa, pa dogje li pri traženju na nepravu, onda često zaviri u nju samo glavom i ostavi je, ali ako je pogodi, ode unutra, da uhvati plijen.

Prije nego što sam se o rečenom tvrdo uvjerio, mišljah, da često gledah gdje zmija progoneći plijen unigje i u takovu rupu u koju se plijen nije sakrio. ali je čas prije druga životinjica u nju unišla, da ju je tamo odveo njuh, makar da ne htjedoh vjerovati u toliki razvitak osjetila za njih. No kasnija opažanja uvjeriše me, da bez sumnje taj vogja mora da je opet samo jezik i ništa drugo. Kako zmija traži jezikom trag pobjegle žrtve i kako taj trag pamti — to ne ćemo moći dobro vidjeti kod zmije, koja samo radi proždrljivosti za pobjeglim plijenom loveći ga hiti; ali ćemo za to sve to moći često puta razgovjetno posmatrati kod zmije, koja miruje i nije još — a to se rijetko ne dogagja — do ludila raždražena malim zalogajima, kao što su to mišići, mlade ptičice i gušterovi. jaja i t. d. ili kada joj ispred nosa miš protrči i sakrije se. Elaphis cervone uzela je u svojem kafezu u usta kvrgu vinove loze, pošto ju je prije dulje vremena jezikom pipala i htjede je jesti, jer je na njoj neko vrijeme sjedio mladi parcov. Tek onda, kako se zmija uvjerila, da se na zemlji pričvrščena kvrga ne da progutati, ostavila ju je, te je dalje po podu pipala i tražila parcova, dok ga nije uhvatila.

Ako udav u menažerijama, kako se često puta pripovijeda, proguta ćebeta na kojijem leži, tome je uzrok često puta možda taj, što je koja životinja, kao hrana udava ležala dulje vremena na istom ćebetu i ostavila svoj trag, po kojem je udav svojim jezikom doznao, da je to nešto valjano za jelo. Mlado pseto ždere takogjer krpu, koja po masti miriše i ako je duševno bolje razvijeno nego zmija. Za to razlikuje zmija sasvim dobro jaje od žabe, kornjače, ili zakržljalo iste veličine kokošije od golubijeg jajeta, pa i onda, kada joj odmah podmetnemo ona druga iza golubijeg, za koje se je ona već odlučila i odmah ga traži u obližnjoj okolini drugog prijedmeta, čim ga opipa jezikom. Ja sam to više puta motrio kod zmija u mojem kafezu. Zmije teško da osjećaju kakovu slast pri žderanju. Slast, koju mogu osjećati od zalogaja jela, mora da je samo u predbježnom liskanju, svejedno, kao što je miris kobasice psetu valjda veća slast, nego li brzo gutanje.

Bez sumnje je osobito razvijena moć osjećanja u jeziku, u kom saglasno djeluje osjetilo kusa sa osjetilom pipanja, kako su me o tom poučila moja potanka i djelomice ovdje navedena opažanja. Tom moći osjećanja shvaća mali mozak stvari pravo, ali za prepoznavanje prijedmeta treba mu vrlo znatne sposobnosti osjetila.

Sposobnošću tog svog osjetila ne razlikuje sigurno samo stvari, koje valjaju, a koje ne valjaju za jelo, nego i raspoznaje da li su za jelo dobre stvari, što leže pred njom.

Nagje li zmija, kada se čega vrhom jezika dotakne, da bi joj što moglo opasno biti, odmah je od tog njezino fino osjetilo natjera u bijeg. Vršci jezika zmiji su isto tako vrijedni, kao što je nos psetu. Sposobnost djelovanja jezika razvila se na račun drugih organa za osjećanje. Hoće li da proguta mrtav plijen, to mu traži njušku ili kljun, i sve to nalazi samo jezikom. Tim svojim malim orugjem nagje u jajeta šiljasti kraj i rijetko kada otvori usta na tupi kraj jajeta. Da taj isti jezik može, pa makar bilo samo na malu daljinu zmiji dojaviti povoljni važni prijedmet, kao što to i Brehm naslućuje, to nije isključeno, kada bi samo mogla prepoznati svojim osjetilom one djeliće tijela, koji lebde u vazduhu, te koji joj dolaze u dodir sa jezikom. Ipak za tako veliki razvitak zmijskog kusa nemam dovoljnih tvrdnja. Da je pipanje jezikom ujedno i kušanje, to ja tvrdim, jer drugačije se ne mogu prepoznati tragovi. Zar da bi drugačije mogla držati zmija kvrgu, koja samo po parcovu miriše, za živog parcova! Ako nos može prihvatiti miris iz vazduha, to se mogu takogjer prilijepiti na vlažan jezik djelići mirisa onog tijela, u koliko su joj još zaostali na drugom tijelu. Zmijin jezik mora ih primiti, o tom me uvjeravaju navedena istinita česta opažanja. Da zmija prepozna da ima takovih djelića samo pipanjem, trebalo bi joj, mogao bi skoro reći, matematičko osjetilo; no takovo ne smijem barem ja pripisati niti istom toliko hvaljenom zmijinom jeziku, jer to bi bilo vrhunaravno. Ako nos osjeti miris nekog traga, tome se nije čuditi; jer ima životinjâ sa takovim nosovima. Još je manje čudo jezikom okusiti i osjetiti djeliće, koji sačinjavaju trag na nekom tijelu, jer se mogu njim bolje neposredno dodirati i u većoj se množini sa tijela prihvatiti, nego li nosom oni, koji rasuti u zraku lebde. Budući da se nevjerovatnim čini, da bi moglo biti u jeziku tako fino osjetilo, da bi se i jezikom mirisati moglo, pa ipak, kada nas opažanja i pokusi uče, da zmija nalazi trag samo jezikom, da samo jezikom razlikuje golubije od zakržljalog isto tako velikog kokošijeg jajeta ili od jajeta žabe kornjače, koje mu je vrlo slično: to onda ne može ništa drugo biti, nego kus, koji zmiji daje razloge o stvarima. Što je Elaphis zubma zgrabila kvrgu vinove loze, na kojoj je sjedio dulje vremena parcov, moglo bi se uzeti, da je to više tupo, nego li razvijeno osjetilo za pipanje ili samo zabluda; pa se ipak to ne dogagja. Toj zabludi kriv je miris parcova, koji je na kvrgi zaostao. Zmija je taj miris jezikom dobro

prepoznala i tako prevarila osjetilo za pipanje. Tako, skoro matematično osjetilo za pipanje, koje bi osjetilo trag parcova, pa ne bi rasudilo, da je pod njim — drvo, ne može se niti zamisliti; ali bez sumnje kus, jer njega može prevariti miris, koji se nalazi na površini kojeg tijela. Tko još ne vjeruje u kus zmija, taj neka, no bez svakog preziranja i straha, dobro i pažljivo posmatra te životinje. Guževi (vrste zmija neotrovnica) su kod mene jeli i sirovo meso, koje sam bacio malenim grčkim kornjačama, pošto su ga se prije slučajno dodirnuli, jezikom istražili i tako prepoznali, da je za hranu. Takovo prepoznavanje odlučuje više kus, nego li osjetilo za pipanje.

U kafezima, koje sam odredio zmijama za stanovanje, bilo je uvijek dosta vode; nju su zmije uvijek pile i nikada ne okusiše mlijeka, koje sam im u kafez metao od vremena do vremena samo zbog pokusa. Da li i to ide na račun kusa — to ne mogu kazati. Biće svakako u prilog kusu, jer po Brehmovom djelu o životinjama činio je Effeldt pokuse, te se je uvjerio, da su zmije prezirale zaslagjenu vodu i vino i onda, kada nijesu dobile čiste vode. Vitalno osjetilo zmijinog tijela uopće nije tupo, ali nije baš niti toliko razvijeno, da mogu prepoznati, čega se dodirnu. Zmija osjeća tijelom, ali tačno ne razlikuje, što osjeća. To sam iskusio, kada je za plijenom pohlepna.

Dodirne li se tijelo zmije od one vrste, koja običaje svoj plijen udaviti, čega, što nije pokretljivo, onda će nastojati pri odvijanju od dodirnutog dijela tijela, pritisnuti se na prijedmet, koji se možda u blizini nalazi. Je li to čovječija ruka, druga zmija ili kakav plijen, to ne prepoznaje, već ako se dade, čvrsto ga drži dotlen, dok ga ne uzmogne istražiti jezikom. Je li takova zmija zabavljena žderanjem ili ubijanjem, onda nastoji pridržati ukliješteni plijen tako dugo, dokle sebi od njeg ne pribavi zalogaj, kog sada istražuje, da vidi, je li uhvaćen plijen za nju vrijedan. Po tom nastavi žderanje ili ispusti plijen, ako se jezikom uvjeri da nije za nju, ili ako nema tjelesne potrebe.

Rad i život duševni.

Zmije su se kod mene uvijek više pazile od drugih životinja, koje sam uhvaćene držao. One su uživale uvijek veću brigu, nego li druge životinje, koje je sudbina donijela k meni u kafez. Ja ih radije držah za pametne, nego li za glupe. Ali malo po malo uvjeriše me svojim ponašanjem, da bih bio pametnije učinio, da sam ih odmah počeo smatrati kao životinje skoro bez svake pameti, za još duhom siromašnije, nego što ih drži Brehmovo djelo o životinjama. Ja sam danas uvjeren, da duševni rad zmije nije veći od duševnog rada osa, grabljivih buba ili sličnih zareznika, kojijem glava teško da je stvorena za mišljenje. Kako sam zauzet mnijenjem o zmijinoj duši, tako postupam i sa radom njezinim. O kakovom

promišljanju još su malo iznijele dokaza pažljivom istraživaocu, niti im pada na um druge stvorove varati, kao da bi imale moć za promišljavanje; za to su na vrlo niskom duševnom stepenu. Čini se, kao da zmije posjeduju neku lukavost, kojom se služe pri hvatanju drugih životinja: ja to ne opažam, zmija nije ništa lukavija od pauka, koji u svojoj rupici prividno podmuklo čeka na svoj plijen, ili je tako lukav, da gradi muhama nevidljive mreže. Nikada nijesam vidio, da bi se zmija dočepala plijena kojim drugim načinom, nego li onim, koji joj je prirogjen. Zmija otrovnica ima dosta tjelesne snage, da umori svoju žrtvu, ali ako nema otrovnih zuba, ne može ništa učiniti onim životinjama, koje se ne dadu žderati žive. U tom je mlada zmija baš toliko mudra, koliko i stara. Ako se hoće, onda se može uzeti kao duševni rad to, što zmija ne upotrebljava, ako joj nije potrebito, sva sredstva za savlagjivanje svog plijena. Tako ne će otrovnica upotrebiti svojih otrovnih zuba protiv mrtvog plijena, a upotrebiće ih u kom drugom slučaju, pa i pri samom žderanju, ako joj njezini mali zubi nijesu dovoljno jaki za grizenje. I ona, koja svoju žrtvu davi, ne upotrebljava zube (ako joj nije nužda), ako ih žrtva ne zahtijeva. Promišljen rad nijesam mogao nikada opaziti. Polagano se došuljati do žrtve, kada ova miruje; strjelimice za njom hititi, kada bježi, ili je iznenada napasti na ležištu, — to sve ne držim za lukavost, nego samo kao svojstven način u hvatanju plijena, a tako rade i grabljive bube. Što se zmije dadu pripitomiti, takogjer ne smatram za pamet, jer to mi se čini samo kao slijepa navika na prilike. I meni su uzimale pjeskuše živ plijen iz ruke, ali ja niti u tom ne vidim nikakove pameti; jer se mala osa grabljivica takogjer navikla u mojoj blizini, kada pri stolu rukom krećem, probadati muhe u kraj tanjira i na prozor ih odnositi.

Pri tom postade bubica tako povjerljiva, da je dospjela ispod tanjira slugina, te ju je nehotice prignječio; a da se nije tako dogodilo, to bi za stalno iznijela i druge dokaze o svojoj pitomosti. Tako je isto i sa zmijom u tom pogledu, samo što one postaju kasnije povjerljive, jer je i plašljivost pred čovjekom ili neprijateljem uopće kod većih životinja veća, nego li kod malih. Čini mi se, da se i duševni život zmija ne bi smio ni po što više cijeniti od njihovog duševnog rada. Po niže navedenim opažanjima smijem zaključiti, da zmije osjećaju samo neko nepovjerenje, strah, bojazan, koja ih vrlo razdraži, nadalje težnju za parenjem i na pošljetku nagon: svoj plod sakriti na sigurnom i udesnom mjestu. Zmije stoje i u tom pogledu prividno iza gušterova, koji odaju ljubomornost, nenavist, možda još i veselje, privrženost bračnoj drugarici za dulje vrijeme, pa i neku znatiželjnost. Zmije imaju u nekoliko moć za orijentiranje, ali je ova, ako je sravnimo sa drugim životinjama, pa i onima, koje stoje na dosta nižem stepenu razvitka, mnogo slabija. Ako mora bježati pred neprijateljem, to onda ne pogodi

uvijek pravac naprama zakloništima, a da li se zna poslije na svoje stalno prebivalište povratiti, to nijesam posmatrao. Moguće je, ali ja ne vjerujem, da joj je puno, ili uopće šta stalo do toga.

Da se zmije nalaze uvijek na jednom te istom mjestu, za to nema čvrsta dokaza.

Sve što je rečeno o zloći zmije, što je napisano o tom strahovitom biću — to je samo izmišljotina, bajka i pošalica. O kakovom svjesnom duševnom radu ja nijesam opazio ništa.

Zmija pokazuje samo nagon.

Njom upravlja osjetilo za pipanje, koje je, kao što je prije razloženo, u jeziku valjda stopljeno sa kusom, a djelomice i osjetilo za vid.

Što ne može jezik prepoznati, to razum ne prepoznava. Bez pomoći razuma, jedino tim, što jezikom pipa, raspoznaje ona, kao što je već rečeno, što je za jelo, a što nije, što je po nju opasno, a što ravnodušno, svejedno, kao što to čine psi nosom. Radnja mozga pripomaže joj, da može razlikovati jezik svojih srodnica od jezika drugih zmija, ali ne, da može i raspoznavati mužaka od ženke, pa niti od iste vrste. Ne misli ona na to, gdje treba potražiti tu razliku. Kada bi pri tom moglo biti samo malo razuma u pomoći, onda bi bez sumnje, po načinu pasa i to lako raspoznati mogla; jer ako kuja drugačije miriše nego li pas, to može biti da drugačije miriše i ženka zmije, a drugačije mužak. Biće, da nije teže raspoznati mužaka od ženke, nego li jednu na blizu srodnu vrstu od druge.

Nikada ne nastoji mužak jedne, da se s pari sa ženkom druge vrste, ali se jadno muči, da ga čovjek mora sažaliti, dakako — barem kod zmija — džabe sa drugim mužakom iste vrste, očevidno u misli, da je ženka, pravo da reknem ni u kakovoj misli, već u nesvjesnom nagonu da zadovolji našljednom grijehu. Ta će zabluda teško izazvati osobitu pasiju; da je to samo glupost, o tom ne će niko sumnjati.

Da se pramati žena izgovorila na zmiju poslije prekršaja zapovijedi prirode, ide više u prilog našljednoj naivnosti žena, nego li lukavosti zmije; jer da se onda u onom momentu tamo desio jarac, nazvala bi njega grješnikom.

Kretanje.

Prema svojstvu pojedinih vrsta zmija, njihovo je kretanje različito, ali način, kojim ga izvagjaju kod sviju je jednak. Kada bismo o duševnoj djelatnosti zmija više znali, nego što one zaslužuju, mogli bi smo napošljetku reći: zmije su u svom kretanju praktične i to praktične u potpunom smislu te riječi. Ako smo u njihovom prosugjivanju manje nježni, te im kažemo da su lijene, onda smo naprema njima nepravedni i posmatramo ih krivo. One nikada ne miruju tromo na račun korisnog mirovanja. Ako im što

treba, čega nema na onom mjestu, gdje se baš isti čas nalaze, onda se ne će zalijeniti, već će se odmah kretati. Šta više, one se pokreću i radi sebe, ako radi grančica ne mogu nuždu svršiti, onako, kako bi htjele odozgor dolje — i ostavljaju onečišćeno mjesto. One se ne kreću brzo, ako im je lagano kretanje dovoljno. Osim ako moraju bježati, ne hite k vodi, jer ona ne će pobjeći; tim se ipak ne smije reći, da ih o tom poučava njihov razum. Treba li pobjeglu žrtvu uloviti, onda upotrebe najveću snagu. Idu na sunce, kad im to treba, a ostavljaju ga, kada je ugodnije zadržavati se u hladovini. Kada se cijele sate — a neke vrste cijele dane — ne pomaknu s mjesta, onda baš nemaju uzroka ostaviti ga. Kretanje je zmijama sredstvo za kakovu bilo praktičnu svrhu. Nije li na drugom mjestu onako, kao na onom, na kom se nalaze, onda se i ne brinu za nj. Prija li im koje mjesto, to su s njim zadovoljne; ako im samo u nekoliko nije poćudno, onda ih ni pošto ne prijeći lijenost, da ga ne bi zamijenile sa drugim. Ako zmijama udesimo kafeze onako, kako treba, ma i ne bila spoljašnjost za oko gledaoca, te od svake vrste njih dosta držimo u takovim prostranim zatvorima, onda ćemo na brzo opaziti od jedne ovo, od druge ono, i tako ćemo i o tom svojstvu na brzo u čistu biti. Zmije se pokreću — kao što tvrdim na temelju mog višegodišnjeg opažanja na velikoj množini vrlo različitih vrsta — samo onda, kada je povodom kakova praktična svrha. S toga ne mogu nikako vjerovati, da bi zmija, — pa bila to i naočarka, koja se i onako ne osvrće na kakav zvuk — izvodila kakovo nekorisno kretanje po zvucima glazbe; jer niti je ples, a niti je muzika sama za sebe uopće što god praktično, a najmanje je za zmiju. Nije muzika uzrok beskorisnom plesu naočarke, već su tome uzrok lukavi pokreti varalice, na koje se neiskusni i neuki gledaoci i ne obziru; no zmija mora da se pred njima breca, jer nema u varalici vjere, te za to naslućuje u svakom njegovom pokretu napadaj, ako ga i ne izvede. Protiv svakog takovog naslućenog napadaja spremi se ona na obranu i to na svaku stranu, od koje joj varalica prividno zaprijeti. Svaki veliki predmet, koji se kreće, smatra za neprijatelja, pa i poslije kretanja njegovog još kratko vrijeme. Naočarka običaje dignuti glavu i vrat da tako dobije veći vidokrug. Pokaže li joj se od jednom nešto sumnjiva, onda se i ona takogjer podigne na obranu. To isto običava i hercegovačka Coelopeltis lacertina i ako ne baš tako jako. Već to dizanje glave jest prvi pokret i položaj za tako zvani ples. Začugjena publika vjeruje sada varalici, da je tome uzrok njegova muzika, premda bi ista prije podigla sve gledaoce na pravi ples, nego što će zmiju pokrenuti samo na kakav bio pokret. Dokle je hoće u takom položaju zadržati — dugo ga baš ne sluša — drugo ništa ne čini, već samo svira. No ta svirka zmiji nije ništa, pa za to i ona ništa ne radi. Ali pokret sviralom, prstima, glavom ili rukom, svrne pozornost

zloslutne životinje na te stvari, koje ona sada prema uzrocima prati tim, što uzdiže više ili manje, brže ili sporije svoje tijelo, da tako bude spremna i protiv tih naslućenih neprijatelja, ili barem protiv predmeta i pokretaja, koji pobugjuju sumnju. Sva ta zmijina pokretanja jesu tim brža i opsežnija, čim je više draže brža i žešća „čarobnikova" pokretanja, koja megjutim gledaoci niti neopažavaju. Svira li pri tom što žešće, onda bi rekao, e je sigurniji, da mu publika vjeruje u djelovanje njegove muzičke jadikovke. Da tako prividno vrlo razdraženu zmiju umiri, mora upotrijebiti jednaku umjetnost, koju je upotrijebio za prividno razdraženje. Naprosto prestane sa razdražnim kretanjem i zmija, koja nije nikada sklona na beskorisno kretanje, umiri se. Ščepa li je sada brzo ali ipak oprezno, da je sebi oko vrata ili ma gdje drugdje položi, onda joj ne smije pružiti prilike, da se brani protiv njegove ruke. Ugristi ne će mirnu glavu ili vrat krotioca, jer ne zna, da su to najnježniji dijelovi njezinog mučitelja. To je sasvim jasno i ako sebi pri tom ne premišljamo, barem ne od strane zmije, ono idealistično bezumno trzanje za muzikom. Ne gleda se tu varalici na prste, već se samo čudimo zmiji, koja se producira. Brzo za tim, kako je bila žestoko razdražena Zamenis ili Coelopeltis lacertina, dadu se umiriti, da će se nepoznavalac zmija čuditi, a to će biti, ako ih legjima dolje na ruku položimo, a i sličnim načinom i to bez svake muzike. Ako konj pod jahačem ili kraj dresera, koji ima kandžiju u ruci, izvagja uz pratnju muzike svakovrsne umjeće, onda i pri tom ne vidi laik teško spazljive uzroke, a ti su razna kretanja čovjeka. Konju je potrebita prethodna dresura, a zmiji nije, jer umjetnik — tu titulu moramo mu pregorjeti — ne traži od zmije poslušnosti, on izvagja samo prividne napadaje i draži je na protivno djelovanje. Ako se on vježba sa zmijom i bez gledaoca, onda je to škola samo za njega, a ne dresura za životinju. Pri predstavi pokazuje umjetnik samo svoju vlastitu vještinu i umjeće, kako zna zmiju varati, te tako on vara svoje gledaoce svojom lukavošću, a ne umjećem. Ja sam se — dakako odvojen od životinje mrežom od žice — uvjerio dotičnim ogledima sa zmijom o osnovanosti današnjeg mojeg uvjerenja. Ako i nijesam mogao nagnati zmiju na tako žestoko kretanje, kao što to može izvježban umjetnik, to sam se ipak uvjerio, da se ona ne obazrije jedino na glasove frule, flaute, harmonike, ili na slične instrumente, isto tako ne, kao ni drugi gmazovi, te da glasovi nijesu niti potrebiti, da je sumnjivi predmeti prisile na kretanje.

Slične umjeće, koje kada vidi nepoznavalac, dobiće želju vjerovati u vračarije, mogu se izvesti i sa južnotirolskom Zamenis carbonarius, kao i sa hercegovačkom Coelopeltis lacertina, a možda i sa drugima.

Pustimo samo jednom da umjetnika ne vidi zmija, a on da proba svoju čarobnu sviralu, pa ćemo vidjeti, kako će dobro na-

sjesti skupa sa svojom muzikom, kao i sa onim, koji tvrdi, da je ona uzrok zmijinskom plesu. Ja sam takogjer vidio singaleske zmijske umjetnike, pa su mi oni moje uvjerenje još bolje učvrstili. Oni nijesu možda svoj zanat dobro razumijevali, meni se barem tako činilo. Singales, da svoju slavu povisi, izjavi, da ga je takova zmija za ruku ujela, otvori košaru, zasvira i gurne zmiju prstom, ne bi li barem tako osjetila, kada ne će da čuje, da je neprijatelj tu. Sve ostalo što činjaše, dosta se slaže sa prije rečenim; pridaću samo, da kada bi sa pjeskušom, koja ipak tako rado ne ujeda kao rigjovka, onako nespretno postupao. da bi mu dala, kako bi ga bar za vrijeme, ako ne za uvijek, prošla želja onako neotesan biti.

Rebra su svakako važna zmiji za kretanje, ali kao prave organe za kretanje ona ih upotrebljava samo onda, kada mora kroz uske pukotine prodrijeti ili mora puziti ili penjati se preko površina, na kojijem se može trbušnim ivicama o hrapotine opirati. Pri brzom kretanju rebra bi joj trošila vrijeme; ona joj tada samo valjaju, da uzdrže oblik tijela. Istim načinom kao zmija, i to ništa sporije, bježi i Pseudopus apus, osobito gdje je neravnost zemlje povoljna. Kroz tvrd oklop tog guštera rebra ne mogu uopće pospješno djelovati, a najmanje pri brzom kretanju. Isto je to i kod šljepića. Pa i jegulja kreće se po travi vrlo brzo kao i zmija, a u tu svrhu doista ne može upotrebljavati rebra. Brzo kretanje očituje se u prekrivudanju, koje nastaje brzim šljedovanjem tjelesnih ovojaka preko naravnosti zemlje, te u privlačenju i daljnjem prelasku zadnjih dijelova tijela, koji u jednom nizu neprestano i jednako slijede. Po neravnoj površini, koja pruža rebrima dovoljno uporišta, ali po kojoj se ne može zakrenuti tijelom, niti zakriviti kojim dijelom tijela, već se samo može odupirati trbušnim ivicama načinjenim od rebara, po takovoj površini samo se gmizi polagano i kukavno. Čim je različitija zemlja svojim oblikom, tim je na njoj i više uporišta za tijelo, koje svakom svojom česti krivuda, a tijem sve više prelazi gmizenje u jednako, pa ako hoće i u brzo sklizanje. Kada bi rebra zmije nadomješćavala noge drugih stvorova, kada daklen ne bi bila kao potporišta, na kojima su pričvršćene mišice, onda bi zmija mogla gmiziti i nekrivudajući, od prilike onako, kao gujavica. Tko je imao u rukama blavora ili šljepića, taj mora priznati, da te životinje ne mogu — kao što je već rečeno — radi svog tvrdog tjelesnog oklopa, ni za kakvu radnju pri kretanju upotrijebiti svoja rebra, pa ipak gmižu kao zmije prostranim, ili ako oblik zemlje iziskuje, da se na nj pritisnuti moraju, onda gmižu naizmjence i vertikalnim ili kakovim bilo nepravilnim, kosim zavojima. Budući da blavor nema u svom jedan i po puta duljem repu nikakovih rebara, a ipak ga upotrebljava pri kretanju na isti način kao i tijelo, koje ima rebra, to se ne moraju ni zmije ako hoće dalje doći, kao stonoga praćkati ili kao gujavica stezati i rastezati. Jedna od mojih zmija, koja je sebi na cijeloj šestini tjelesne duljine slo-

mila rebra, gmizala je i tim dijelom tijela isto tako dobro, kao i ostalima. Tim oštećenim dijelom tijela ne bi doista mogla proći kroz usku pukotinu, da nije bilo s one strane uporišta za prednji djeo tijela, koji se je svakako samo pomoću rebara proturio.

Plivanje.

Kao što zmija gmiže n. pr. kroz visoku travu, presklize preko mekane visoke mašine, što je sve tako brzo, kao i previjuganje i provijuganje drugih mjesta, na kojijem ne može upotrijebiti svoja rebra za otiskivanje slično, kao noge — tako skliže i vijuga se preko, ispod i kroz vodu. Pri tom im po Brehmu i drugima bez sumnje služi rep, kao glavno pokretno sredstvo. Bosansko-hercegovačke zmije plivaju bez repa isto tako dobro kao i sa repom, a i svim drugima, koje sam dobio iz različitih drugih zemalja, nije trebalo repa za plivanje. Osakaćenih zmija dobio je sakupljač često, i ja sam ih dobio dosta ili sasvim bez repa ili samo sa nekom česti od njega, pa ipak su sve te isto tako dobro plivale, kao i one zdrave. Svakako pristaje ova crtica o zmijinom repu samo na morske zmije. Tad bi morao osobito kratkom repu imenito ženke zmije ljutice pripisati glavni zadatak pri kretanju u vodi. To ne vjerujem! jer usprkos kratkom repu pliva i ona isto tako dobro, kao i koja dugorepa zmija.

Iznenadi li čovjek zmiju, koja leži sa više nego polovinom tijela izvan rupe ili kojeg drugog skrovišta, pa nije li rupa tako uzana, da bi se morala silom proturati, da izagje na polje, to se uvuče natraške gmižući u rupu često puta tako brzo, da i onaj lovac, koji je sasvim blizu rupe, te je tako vješt i brz, da ne časeći srne rukom za onim dijelom zmije, koji je ležao izvan rupe, ipak ništa drugo ne poluči, već što zatvori rukom rupu, kroz koju je pobjegla zmija. Trbušni štitovi ništa ne priječe životinju, kada mora natraške uzmaći, a mora li tako proći kroz uzanu pukotinu, onda se trbušni štitovi priklope uz tijelo tako, da čine glatku površinu, na kojoj ništa ne strši. Hoćemo li izvući zmiju natraške iz koje rupe, onda ona raširi zadnje okrajke svojih trbušnih štitova i tako se pomoću njih drži čvrsto. Svojim brzim kretanjem natkrili zmija sav napor svoje žrtve. Bježi li miš ili gušter, ona ga lagano dostigne.

Jakost mišića.

Poznato je, da je tjelesna jakost zmije dosta velika. Hoće li da usmrti drugu zmiju, to je sa što većom snagom davi po cijele sate. Da se zmija ne umori, ako i cijeli sat teškom mukom guta kakav veliki zalogaj, za koji misli i iskusan gledalac, da ga ne će savladati, uvjerio sam se iz tog, što je zmija, čim je sretno tako velik komad proždrla i tim se naždrala, odmah opet dalje jela. Ona se ne umori ako i mora ostaviti kakav komad, koji ne može

nadvladati; jer odmah ždere što drugo. Da i poslije smrti još dosta dugo rade mišići i živci, to zaključujem iz ovog: Poslije smrti na po sata donesoše mi rigjovku rasječenu na tri komada, od kojih je srednji bio najveći. Pa ipak, kada sam još četvrt sata kasnije metnuo te komade u špirit, počeo se odmah srednji komad osobito jako praćakati, a i zadnji, ali samo slabije; pa je to grčevito previjanje trajalo još više minuta. Poslije isto toliko vremena iza smrti dobio sam guža sa razmrskanom glavom i vratom; no i taj se je još više puta obvijao stražnjim dijelom tijela i repom oko prsta, kojim sam ga dirnuo, još tako čvrsto, kao da je živ i premda se je pridržao samo repom, ipak osta viseći o prstu. Prednji dijelovi tijela obiju zmija bili su mrtvi. Prije dulje vremena zadavljen plijen ne će uzeti zmija, jer je pjenom onečišćen. Ona to osjeti vrhom jezika; njim opipa pjenu, a ne hranu i odmah ostavi to mjesto; ali ako plijen otaremo i osušimo, kao što sam to činio više puta kod životinja, koje je zmije ostavila — onda će opet žderati pa i bljuvotinje. Da zmije svoj plijen prije žderanja ne osline, to mi je jasno iz mnogih stečenih iskustava.

Žilavost.

Svaki onaj, koji zmije samo polovično poznaje, dobro zna, da mogu podnijeti strašne ozlede prije nego što uginu. Sa par duzina (tuceta) prebijenih rebara žive one još uvijek sasvim dobro. Ali ako jednom dobijemo zmiju, kojoj je nerazuman hvatalac odrezao jezik, taka će, kao što je poznato — po svoj prilici od gladi i žegji — uginuti; jer više ne će da ždere. Prebije li se kičma, onda obumre onaj dio tijela iza nje, ali samo dotle, dok rana ne zacijeli, a to biva po mojem iskustvu poslije nekoliko mjeseci. Dok mišići ne otpočnu raditi, vuče zadnjicu kao konopac. Tako ranjenu životinju ne smijemo metnuti u kafez, u kojem ima rupa, kamenja i granja. Na jake zadrtine u koži ne osvrću se, pa niti pri žderanju, ako je takova velika rana na vratu. One proždiru velike komade i ne mareći, što tim dosta trpe velike rane. Udarac po glavi, koji je toliko jak, da je onesvijesti, smrtonosan je i ako zmija poslije nekog vremena opet dogje k sebi. Brzo će uginuti, ako je metnemo, pa i pri slaboj toplini, u prozor, koji je obrnut k suncu; doista ne će tamo živjeti ni po sata. Već poslije nekoliko minuta u takovom slučaju izbljuju onu hranu, koju su pojele prije takove muke. Drži se, kao da ih teške muke muče, previjaju se u grčevima, ukoče se u previjanju i uginu. Cijeli taj čin ne traje dugo. Čim sunce toplije, tim brža smrt. Ako udarimo zmiju čim tupim osobito po duljini tijela ili ako je čvrsto pogodimo na više mjesta, onesvijestićemo je a i ubiti, pa ako se spolja i ne vide nikakove ozlede.

Rasprostranište.

U obim ovim zemljama svakoj je vrsti ograničeno njeno rasprostranište. O prebivalištima naših zmija ne mogu se iznijeti potan-

kosti, jer u koliko sam ja iskusio, nema tačno ograničenih prebivališta. One zmije, koje nijesu primorane radi svojih životnih potreba stanovati u blizini voda ne bave se baš mnogo izborom prebivališta. Sve što zmija zahtijeva od svog prebivališta, jest prije svega zaklonište i hrana. Čim je koje mjesto povoljnije za skrovište, tim prije se mogu naslućivati zmije na takovom mjestu. Zidine i kraško kamenje, a još bolje stepenasta visina sa suhim ruševinama, velike gomile kamenja, takova mjesta, samo ako nijesu posve gola, ili ako barem nije gola njihova okolina, zmijama su isto tako mila, kao i podrovljeni grmovi ili drugo kakovo žilje. Slična vegetacija ne smije manjkati; jer bez iznimke našim zmijama potrebno je bezuslovno vlage. Gdje nema vegetacije, tamo bi bilo presuho za njihovo uspjevanje. Gdje ništa ne raste, tamo se ne bi našlo niti hrane za naše zmije. Ako baš jednom ili dvaput nagjemo zmiju na kojem sasvim golom i suhom mjestu, to ne trebamo oponašati onog Engleza, koji reče: „Žitelji su ove varoši ružni, imaju crvenu kosu i neotesani su.“ Pa niti onaj, na golom i suhom mjestu nagjeni zmijski individuum, ne izabire sebi takova mjesta za svoje obično prebivalište. Onaj, koji bi jednako sa Englezom sudio, pa doneo zmiju kući i metnuo je u suh kafez, t. j. ne bi joj dao nikakove vlažne podloge, na brzo bi se uvjerioo neistinitosti njegovog mnijenja, jer kod prvog svlačenja, ako ovo ne bi izostalo, bilo bi zaprijeka. Nastala bi onda sungjerasta mrtva izlučina na čeljustima, ušću grkljana i još na drugijem mjestima usta, ako se ne bi liječila tako oboljela životinja.

Zimski san.

Sve zmije podliježu u okupiranim zemljama zimskom snu. Sve u svoj Bosni, a u Hercegovini one po visokim krajevima imaju dulji, a one po toplijim njezinim dijelovima imaju kraći san. U neretvanskoj dolini možemo još naći zmija koncem novembra, a u povoljnijim godinama još i kasnije. U proljeće pojavi se njihova prednja straža kadšto već u mjesecu februaru, a glavna vojska tek u drugoj polovini marta. One, koje u proljeće izlaze iz zimskih stanova, izgledaju, kao što sam mogao opaziti na mnogim, koje sam ja imao, baš onako gojne, kao one, koje su se u jesen povukle u zimski stan. Ako usprkos dobroj jesenskoj hrani izlaze onako mršave iz zimskog stana, tome nije kriv dug zimski san, nego nestašica vlage za vrijeme sna. U zimskom snu na pola su ukočene i baš onako bedaste, kao i hrčak, koji je navikao na zimski san. Kratko vrijeme mogu podnijeti stepen ništice, ali ako ta temperatura potraje nekoliko sati, onda se njih nekoliko probudi al većina nikada.

Dnevni i noćni život.

Izmegju dnevnih i noćnih životinja ovog reda ne može se pravo naći razlika. Ja sam nalazio i s večera, ne baš rijetko, zmija različitih vrsta. One zmije otrovnice, koje su opisane kao prave noćne životinje, nalaze se takogjer i po danu tamo, gdje ih ima, uvijek u dovoljnoj množini. Iskustvo me uči: dok još nije za dana prevruće, a jutrom, večerom i u hladu još nije dovoljno toplo, treba tražiti zmije na sunčanim mjestima, a za vrućeg ljeta, naime u toploj Hercegovini, treba postupati obratno. O tom me uvjeriše i moje zarobljenice. U ostalom kod njih se moglo opaziti, da one sebi u tom pogledu ne dadu propisivati nikakovih obveznih pravila. Kada bi držali od prilike dvadeset komada od jedne vrste zajedno u tako prostranom kafezu, u kojem ne bi trebala nikada smetati jedna drugoj, pa bi htjeli izmegju njih razlučivati dnevne od noćnih, to bi morali uzeti danas ovog mužaka, a sjutra onu ženku za dnevnu ili noćnu životinju. Ima li koja apetit, pa nagje li što god, to joj je svejednó: bio dan ili noć — ona lovi i ždere.

Ako koja ništa ne nagje preko noći, a ona traži preko dana i obratno. Ondje gdje ima zmija, tamo neka se prema njihovom kusu čuvaju: miševi, ptice ili druge životinje, koliko od dnevne, toliko i od noćne kragje. Pojedine vrste, koje sam i ja držao za prave noćne životinje sve dotle, dokle nijesam dovoljno proučio njihovu individualnost, često sam vigjao obdan u poslu i ako su češće noću ostavljale svoja skrovišta, nego li mnoge druge. One sa okruglom zenicom, da su dnevne, a one sa raskaljenom noćne životinje, to ne mora biti; jer i sove imaju okruglu zenicu, pa su djelomice ipak odlučno samo noćne životinje. Biće bolje reći: zmije su kako vrijeme dopusti, ujedno dnevne i noćne životinje. Ako sam Zamenis Dahliju jedinu, za koju se ne mogu sjetiti, da sam je vidio raditi po noći, našao pri poslu ob dan, to moram reći, da je šest komada bilo premalo za istodobno opažanje, ili da mi je valjalo ići svaku noć, da vidim što više.

Potreba vode.

Ako ma gdje stoji: zmije ne piju, njima ne treba vode, onda je to, naprosto svakako zabluda, u koliko se tiče zmija, o kojima je ovdje govor, a u koliko se to odnosi na druge, kako sam i njih mogao posmatrati, takogjer.

Naše, a tim mislim najmanje sve evropske zmije — osim crvolikih i sitnookih — baš piju, a ne loču jezikom, kao što će to teško biti poznato kojem motriocu. Iste rosne kapljice ne će da ližu, nego nastoje da ih popiju ustima i kretanjem čeljusnica. Ako je ne mogu na taj način popiti, ostave je. Ja sam to dosta često gledao, pa za to mogu to potvrditi za izvjesno. I kapljicu opipa jezikom, ali je ne ispije njegovom pomoći.

Svlačenje kože.

Svlačenje kože i našim je zmijama nepropustan i vrlo važan čin. Kod koje se zmije svlačenje odocni, ta se razboli. Kako se

koža svlači, to je opće poznata stvar. Prvo je svlačenje odmah poslije nekoliko dana, kako se je izlegla iz jajeta. U proljeće iza zimskog sna, svlači se zmija odmah, premda ne svaka, ali ipak na brzo. Od tog puta, svlači se ona od prilike svake šeste do sedme nedjelje, pa ni to nije kod svih zmija iste vrste u isto vrijeme. Od prilike deset dana pred svlačenjem muti im se oko sve više i više, a ujedno i boja tjelesna. Na pošljetku je oko modrušasto-bijelo i sada zmija slabo vidi. U toj perijodi jede rijetko koja zmija, već ragje, poput golih raka, živi skriveno. Malo dana pred svlačenjem izbistri se cijela koža, a s njom i ona nad očima — malo po malo sasvim i tada se zmija svlači. Ona takogjer svuče sasvim i prednju polovinu očne jabučice, kao i unutrašnji dio nosnica i prohodnog crijeva. Prekine li se pri svlačenju stara koža pred vrhom repa i ostane li kao prevlaka na njemu, onda se taj vršak sasuši i otpane. Muke, koje nastaju, kada se zmija ili nikako ne svuče ili ne u pravo vrijeme, opisaću na drugom mjestu.

Parenje.

Parenje nije kod sviju vrsta u isto vrijeme, a biće da je ponajviše na brzo iza drugog — ne iza prvog — proljetnog svlačenja. Jedne posvećuju bračnom životu dulje vremena svoje tjelesne požude, a druge se slabo brinu polnim nasladama, kao što se to dogagja i gdje drugdje. U tom nijesu jednake niti individue iste vrste. Mogu se sjetiti, da su mi bili najmiliji oni mužaci, koji su najčešće vodili ženku. Ženke su — ako se samo ne brane, jer onda je mužaku svaka muka uzaludna — kako sam ja gledao, uvijek pasivne. Najviše je, ako prije parenja, trzaju duljinom cijelog tijela. Dodirne li mužak svojim tijelom ženkinu vaginu, koja sada draž osjeća, otvori je i ništa više, — i nije ništa više potrebito, da se zadovolji prirodnoj svrsi i požudi mužakovoj.

Ja sam imao četiri stare ženke izmegju četrnaest ženskih Elephis-a — a u različitom vremenu takogjer takovih ženki druge vrste u kafezu, koje za cijelo vrijeme — kako se veli — nehotješe ništa znati o zabranjenom voću i za to su se svakom približenju odupirale kao pomamne. Požudni mužaci jesu i ovdje, kao i kod drugih životinja odriješito aktivni. Čim ženka dirne jezikom tijelo požudnog mužaka, odmah uzdršće cijelom duljinom, a isto tako i ženka. Megjutim to trzanje nije samo pošljedica polnog nadražaja, one zadršću kadšto i kada su pohlepne za plijenom, po koji put i izvan vremena za parenje i kada pregmizi jedna preko druge. Kada zmija (mužak) jezikom istražuje, onda priljubi vlastito tijelo za tijelo druge zmije, pa ako je ova muško, tada se naprosto udalji. Ostane li pak mužak miran, kao što sam to gledao kod različitih vrsta, onda mu počne snubac gnjesti svojim njegovo tijelo tako, da svoje tijelo pokreće u malim, ali jakim zavojima oko

tijela tobožnje ženke. Pa tako bi se uzalud patio cijele sate, kada se ne bi uklonio ovaj drugi mužak, koji je tako ludo poklonio svoju milost. Je li takav pun ljubavi mužak pogodio ženku, koja je voljna, odmah nastaje parenje. U tu svrhu nastoji mužak otvor svoje zadnjice okrenuvši gore trbušnu stranu krajnjeg dijela tijela, podmetnuti pod otvor ženkin. Često se hitro postupa pri toj namjeri, osobito onda, kada počne ženka gmiziti u tom momentu. Tom prilikom su mi veće zmije isprebacale cijeli namještaj kafeza, ako nije bio dovoljno pričvršćen. Kada sam prvi put u kafezu vidio takav nered i dvije sparene zmije, onda mišljah: to je neki čovjek iz znatiželjnosti počinio, pa nije hotio opet staviti stvari u red. Ali se na brzo uvjerih, da toj sili, kojom se imala u skrivenosti sklopiti nježna veza, nije ravna ni čvrstoća ni težina krova, koji krije zatvor. Takovi bračni parovi dozvoliše mi posmatrati pojedinosti njihovih najusrdnijih odnošaja. U ostalom one mi učiniše posmatranje još udobnijim, kada se veraše po spravi, koju sam od drveća sagradio u visini kafeza. Ta njihova bezstidnost naprema meni i uopće naprema svijetu, meni je dakako dobro došla.

Oduševljen nagonom trijeznog opažanja, koristio sam se zgodom, da prosmatram nedužnom čistoćom pruženi mi pogled u način pokoravanja zakonima stvorenja, i tako sam mogao dogagjaj tačno pratiti.

Leži li ženka smotana, mužak je ne zahtijeva da se odmota, nego nastoji položiti svoje tijelo u sve ovojke njezinog tijela i tako se što više priljubiti sa svim dijelovima. Na taj je način zmijama najlakše svoje polne dijelove jedan na drugi položiti; spor je to posao, ali siguran. Megju takovu svezu nije nikako moguće stupiti trećem tijelu, koga njih dvoje isto tako ne mogu trebati, kao ni druga stvorenja, kada su tako sdružena. Jesu li se cijelom duljinom tijela položili jedno na drugo, onda se dosta brzo uklope obje u repu prema njegovom vrhu ležeće, roščiću slične cijevi penisa u otvor ženkine zadnjice. Otvor ženkine zadnjice oboružan je s nutarnje strane pravim koštanim bócama, koje su na polje okrenute. Oba dijela penisa jedne, jedan i po metra dugačke Elaphis cervone, veća su od golubijeg jajeta. Na mjestu združenja ženka je dobro naduta, od prilike tako, kao kada bi hotjela snijeti jaje. Pri parenju svakako se izluči dosta sjemena i sluzi, jer kada se dvoje neprisiljeno razdruže, naći je na zemlji razmjerno, za stalno najmanje tri do četiri puta više tekućine, nego kada psi razriješe svoju svezu. Kada zmije razriješe svoju svezu, to je isto tako, kao i bračni razvod. Dovede li ih slučaj opet zajedno, te je oboje još željno posvetiti se zahtjevima ljubavi, onda je jedno drugom opet tako dobro došlo, kao da se je sastalo koje drugo dvoje od protivnih rodova. O kakovim osjećajima ne razumiju se u toj tačci. Prirodni, t. j. neprisiljeni njihov rastanak svršava se tim, da se još jednom uklopi penis u rep. Ali obiju krugalja još nije sasvim nestalo, kada se

razvezlo njih dvoje. Radi rastežljivosti otvora ženkine zadnjice, dogodi se i raniji rastanak, prije, nego što se penis povuče natrag. U takovom slučaju viditi je ružičasto crveni penis kao dvije krugljice, koje se odbijaju i na prednjoj strani imaju udubine, nalik na lijevak. Obje krugljice penisa imaju u množini po sebi zubu nalik, savijene, koso čunjaste koštane bóce. Nalik je na gušterov penis, samo kada se izvrne, nije cilindričan, nego krugljast.

Parenje traje najmanje jedan sat. Češće sam ih gledao cijeli dan zajedno i nagjoh ih istom drugog jutra rastavljene. Takovi parovi, koji se druže istom po podne, rastave se često istom drugi dan oko podne ili još docnije.

Nosenje jaja.

Biće, da u cijeloj zemlji nose zmije svoja jaja izmegju polovine i konca jula. U mom kafezu ne izlegoše se mladi prije početka septembra. One, koje se ragjaju žive, dogjoše na svijet od prilike u isto vrijeme, kao i one, koje se legu iz jaja.

Korist čovjeku.

O našim zmijama može se reći, da čovjeku — osim otrovnica — nijesu štetne, ali mu nijesu niti korisne. Kažemo li, da su gušterovi korisni, to su nekoje zmije više štetne nego li korisne. Koriste li zmije tim, što miševe love, to štete tim, što ptice žderu; jer ni jedna od naših domaćih zmija, koja miševe ždere, ne štedi pticu, samo ako je može uhvatiti.

Neprijatelji zmija.

Zmije imaju mnogo neprijatelja megju životinjama, a da i čovjeka uračunamo, to se može izvjesno reći: zmije imaju mnogo neprijatelja uopće megju živim stvorovima, a k tome ima još i megju njima vrsta, koje progone druge t. j. žderu ih.

Mladi nijesu u opasnosti od svojih starih iste vrste. Mukom se ne mjeri ni jedan zalogaj; za to ima vremena, duljina će mu se ustanoviti pri žderanju. Zmija, koja ždere članove rodbine, ta će napasti isto tako veliku, kolika je i ona.

Ropstvo.

Ni jednoj od naših zmija nije ropstvo teško; to mogu reći iz iskustva. I ako ih baš nije teško usmrtiti, kao n. pr. guža rgjavim i nerazumnim zatvaranjem, to ipak nije nikakova umjeća držati ih u ropstvu. Ja ne imadoh ni jedne, koja ne bi hotjela jesti, a imadoh od svake naše vrste u isto vrijeme njih po četiri u kafezu.

Ako ih puno i dobro držimo, onda zadaje svakom sakupljaču više muke pribavljanje hrane, nego što je briga, hoće li i jesti onu hranu, koja im se daje. Da li svakoj zmiji, koja živi u ovim zem-

ljama, škodi ljutičin otrov, to ne znam. Zamenis viridiflavus, Coelopeltis lacertina, Coronella laevis, Tropidonatus natrix, tesselatus i iste otrovnice podnose ljutičin otrov, a da im ne škodi.

Megjusobni život i duševna očitovanja.

Nikada nema svagje izmegju zmija. One, koje ne žderu druge ili nemaju razloga od drugih se bojati, jesu megjusobom ravnodušne. Hoće li dvije da žderu jedan zalogaj, opet se megju njima ne će izleći neprijateljstvo. Svaka ždere dalje, dokle se može, i gleda, kako će komad k sebi privući, a ondale, gdje visi, kako će ga sadrijeti. Ali joj to ne ide, jer i ona druga ima tu istu težnju. Jedna ipak nadvlada, i to ona, koja se slučajno nepravodobnim otvorom usta druge ispod čeljusti i zuba one, koja naprotiv jede, ugrize u usta pošljednje. Oštećena ne grize više zalogaj, nego glavu druge zmije, ali je pusti brzo. Dobitnica ždere sada mirno dalje i ne brineći se za dobivene ubode. Ja sam isti prizor gledao vrlo često, ako nije prije popustila jedna ili čak i obadvije. Ljutice riješe takove parnice jednakim načinom, nepokazujući ni najmanju srdžbu. Isto se to dogodilo, kada je slučaj sastavio ralje ljutice sa raljama guža. Kao što je prije rečeno, ona odluči proces, koja utakne svoje ralje u ralje druge, ma bila ova otrovnica ili neotrovnica. I sada se svršilo bez gnjeva, ali ne bez krvi, jer veliki otrovni zubi, koji prolaze rado dublje, samo ako mogu, zaparaju podobro u glavu dobitnice prije, nego što je nadmudrena vidjeti mogla, da nema dobiti ništa. Popularno rečeno, ne može niti deseta podnijeti bez jeda, barem bez jeda u tišini, kada joj slabija otme često puta svom snagom i naporom dobiven zalogaj ispred nosa ili joj ga izvuče čak iz usta. Budući da ne mogoh misliti da zmija zatajiva svoju srdžbu radi dobrog odgoja i da se za to drugačijom pokazuje, nego što zahtijeva momenat, to s pravom vjerujem, da se one radi toga ništa ne srde na svoje drugarice.

Pošto se zmija u spomenutim slučajevima ne rasrdi, pa ni onda ne, kada joj već gotov plijen uspješnom obranbom ili drugom okretnošću opet izmakne, što bi druge veće i savršenije grabljivice doista razljutilo, to bi onda zanijekao, da je izlijev srdžbe ono njezino čudnovato držanje, nježino siktanje i puhanje onda, kada se sa kojim većim stvorom sukobi. Ujedanje, to je nagon da se obrani od umišljenog napadača, da pri tom glavu brzo pruža, to je težnja, da prije napadaja škodi neprijatelju. Siktanje može biti isto tako strah i muka, kao i gnjev, jer n. pr. vipera ammonites sikće kada bježi, a ujeda bez siktanja. Nijesam nikada vidio ponašanje, iz koga bi se dalo zaključiti na vjerovatnost. Mužaci ne svagjaju se nikada radi ženke, a isto tako ni ženke, kada hoće jedna odvratiti mužaka od druge. Zmije se dakle ne ljute ni u tom slučaju, u kojem jedva koja viša životinja ostaje hladnokrvna. One dakle nijesu ljubomorne. Nenavist ne spazih ama ni u kakovoj prilici. Ako jedna ždere, a

druga ne može dobiti ništa od onog jela, ode svojim putem, da sebi nagje što drugo. Ako je njih više gladnih, pa jedna prije pohiti za plijenom nego druga, to je jedva kakova nenavist, jer ne nastoje, ako se drugi komad pruži, jedna drugu nadmudriti. Ja ne opazih nikakove razlike u požudi dočepati se plijena, bila sad jedna ili njih više prisutnih. Jedna ili druga, koja je prije brža bila, ta je bila takogjer brža i pri žderanju. Takova je bila moja miljenica i zvah je dobrom proždrljivicom. Kada se zasitila takova dobra proždrljivica, onda nije nikada iz nenavisti uzela što god prije, nego što je probavila prijašnji obrok. Nikada neprotjeruje jedna drugu s mjesta. Dakle niti iz nenavisti. Ona legne na mjesto drugarice tek onda, kada ga pronagje dobrim. Nešto drugo, što bi dopustilo zaključiti na druga duševna stanja, ne opazih baš nikako. Pa i briga za potomstvo ograničuje se samo na skrivanje jaja.

Ponašanje prema čovjeku.

Pripovijetke, da zmije progone čovjeka, jesu verzije, tlapnje, ako već nijesu skrojene u namjeri, da nam lažu. Još uvijek se može uzrok naći za besmislene strašljivce, koji, čim zmiju vide, sav im je posao: bježanje glavom bez obzira pred tim neznatnim stvorom. Premda me je vidjela, ipak je protiv mene često puta koliko je moguće hitila zmija, koja se daleko od zakloništa na otvorenom mjestu sunčala ili je gmizala u okolo. Pa to se isto može dogoditi i drugom, koji stoji ili na putu ili ukraj jedinog puta, kojim se može zmija povratiti u zaklonište. Ona hiti protiv čovjeka da pobjegne — on se uplaši, obuzme ga nemir i oboje bježe od straha: ona s pravom — jer ona ipak nije mogla pomisliti, da gospodar stvorenja bježi pred njom do bjesa — a on iz pomanjkanja svijesti srne istim pravcem, t. j. putem zmijinog povratka. Pa i u tom slučaju ne će zmija zahtijevati od siromaška, da trči pred njom dalje od nekoliko koraka, jer ona sebi već megjutim nagje sigurno sklonište i prepusti čovjeku neka dalje bježi; neka sebi zamišlja iza sebe najstrašniju aždaju. Tetke, punice i bake su to, koje pripovijedaju takove strahote djeci, obiteljima, narodima i svijetu tako, da na pošljetku i ne može biti nikoje drugo biće krivo, nego zmija, u čijoj je slici nečastivi zaveo Evu.

Lov na plijen.

Lov na plijen nije jednak kod svih naših vrsta neotrovnica, i ako se ne razlikuje u glavnom. Miševe, njihove srodnike i druge manje sisavce, ako ih mora savladati žive, zgrabi ustima za koje bilo mjesto, te ih udave poznatim načinom, t j. tako, da se tijelom omotaju oko njih. Ako su mrtvi, to ih najprije pusti iz usta, istraži jezikom, omjeri raljama, obično potraži njušku ili kljun i napošljetku

— redovito počinje kod glave — proguta. Često puta ne će prije da udavi pticu, izvan, ako se previše praćaka. Velike gušterove redovno udavi uvijek, a male proguta žive. Da guž i njegove srodnice progutaju žive ribe, žabe i slične životinje, koje joj prijaju — to nije nikako nešto novog.

Vrste roda Tropidonotus-a mrze, kako mi se čini, iste zmijožderke. Samo ih dodirnu jezikom, pa ih puste, a za to zgrabe pod nos im dospjelu Callopeltis, Tarbophis, Coronellu ili sličnu, ali ne će one, koje se pred takovom opasnosti jako izubijaju cijelim tijelom, pa se previše ludo prenemažu, kao Callopeltis lacertina. Onim vrstama, koje hoće svoju ubojicu radi obrane da preprieče u namjeri tim, da se takogjer oviju oko nje, ništa ne koristi takova protuobrana, jer usprkos tome, koliko sam god puta gledao takav dogagjaj, ipak su bile požderane. Čim je razbojnica ščepala glavu takove žrtve, već je ginula i ako polagano, ali sigurno. Takovim, često puta vrlo nemilim grabežom, otkriše mi te zmijožderke svoja svojstva. Većina naših zmija prilično se slažu u izboru hrane, samo nekoje, kao da se u tom razlikuju. K ovim pripada Tropidonotus, a možda i Zamenis Dahlii.

Bolesti.

Ja mislim, da zmije nemaju u slobodi nikakovijeh bolesti. Od njih više nego dvije stotine, koje sam na brzo poslije, kako su uhvaćene bile, primio, ili sam uhvatio, ne bijaše bolesna nikada ni jedna, osim što imadoše crve utrobnjake, koji valjda ne prouzrokuju nikakove bolesti. Bolestima u ropstvu biće dakle da je uvijek krivo rgjavo postupanje. Ja sam uvijek spazio na mojoj gojenčadi, a osobito na boama, koje vidimo u menažerijama, jednu te istu pojavu bolesti. Moguće je, da one imaju različitih bolesti, koje se pojavljuju na isti način. Ja se za to nijesam brinuo, već sam sve držao za jednaku bolest i za to sam postupao sa svakim slučajem bolesti jednako i uspješno, ako samo nije takova bolesnica predugo postila, te tako izgubila snagu, da bi mogla izdržati daljnje gladovanje ili ako je bila već sasvim blizu smrti. Iz mog iskustva pri odgojivanju gmazova naučio sam, da naše životinje — čini mi se osim kornjača — a osobito zmije, uvijek obole, ako zimi ili ljeti nemaju za dulje vremena dovoljno vlage u svojim podzemnim prostorijama, koje ipak imati moraju. I onda podlegnu bolestima, ako nemaju hlada za ljetnih, vrlo vrućih dana. Po Brehmu nazvana je ta bolest gnjiloća usta. U prvom početku vidi se na čeljustima sasvim blizu zuba u malim komadićima sirasta masa, a boja u unutrašnjosti usta poblijedi. Malo po malo umnožava se sirasta masa, pokrije sasvim čeljusti, tako, da na njima više ne proviruju zubi. Na pošljetku se pri daljnjem napredovanju umnoži to zlo tako, da zmija ne može zatvoriti usta, a izlučina se opazi već s polja na okrajcima usta. Na stranama s polja ta je masa nečisto-žuta, a

unutra žućkasto-bijela. Sada otekne cijela gubica sve do očiju, a i grkljan otekne često puta. Nutarnjost usta pokrije se debelim slojem od iste materije. Na nos ne može više dihati, a na grkljan samo teškom mukom, jer se i njegovo ušće zaodjene kao kakovom vunom i izgleda kao nagriženo. Po cijelom tijelu, a osobito po legjima obično se pojave čirevi u tom štadijumu, a u mužaka vide se još kraj toga u unutarnjosti šupljina penisa čvorovima nalike kvrge od te siraste materije. Nastane li teškoća u dihanju, ili u mužaka najposlije spomenuta bolest, onda je zmija blizu svome kraju. U tom slučaju nije mi pošlo za rukom pomoći joj. Crve utrobnjake imaju zmije takogjer, ali ja mislim, da im ti nametnici škode isto tako slabo, kao što slabo škode gušterovima krpeljima nalične krvopije. Jedva dakle da ti crvi mogu prouzročiti bolest, jer bi onda bila bolesna svaka zmija, budući da ih ima svaka zmija, a katkad u nebrojenoj množini.

Postupanje sa bolesnim zmijama.

Spomenuta bolest može se izliječiti, premda često dugotrajnim, ali za to vrlo prostim načinom i sigurnim uspjehom. Čim se opazi početak opisane bolesti, metnimo oboljelu životinju u zatvorenu banju u kojoj ima toliko vode, da pokriva životinju i ostavimo je u tom kupatilu do prvog svlačenja. Čim nestane u očima muteži, koja je znak brzog svlačenja, a gubi se, kao što je već rečeno, baš pred samo svlačenje, možemo joj već zamijeniti bolnicu sa njezinim kafezom, jer je ozdravila i ona će se svlačiti, ako joj samo njezin novi stan nije opet previše suh. Sungjerasta, sirasta, vunasta obloga usta — zvali je kako mu drago — može se lako odstraniti drvetom ili perom, ako joj otvorimo usta, što opet nije teško. A da joj usta očistimo sasvim dobro, to ih možemo isprati čistom vodom pomoću staklene štrcaljke. Tako sam postupao sa bolesnim neotrovnicama, premda to baš ne mora biti. Bolesne ljutice ozdravile i bez te operacije od samog neprestanog ležanja u kupatilu. Kada sam imao puno bolesnih gmazova, a premalo vremena, da bi se mogao baviti sa pojedinima od njih, onda sam ih strpao sve zajedno u bolnicu, odaklen sam ih vadio, kako je koji prije ozdravio. Za vrijeme bolovanja ne jedu zmije ništa, pa bilo to i preko cijelih mjeseci. Višemjesečno ležanje u kupatilu ne škodi im, ali im škodi ili će barem kasnije ozdraviti, ako se prekida to čudnovato i osobito liječenje. Često je puta ta bolest tvrdokorna. Čini se, kao da ne mogu podnijeti nikakovih medicina, pa bile i razrijegjene. Dok nijesam slučajno saznao za onaj način liječenja, dotle sam pokušavao liječiti ih buraćom, karbolnom kiselinom i sličnim stvarima, — ali mi uginuše uvijek. Vrlo je teško dati zmiji kakovu medicinu; a silom joj utisnuti u usta ne koristi, jer bolesna zmija ne jede ništa. Ždere li imenito južnozemna zmija u srednje-evropskom podneblju pred nastupom hladnog vremena, to se može dogoditi, da preniska temperatura prepriječi radnju probave tako, da se ne može izlučiti perje i dlaka

plijena, nego zaostane u želucu. Ta se bolest može odmah konštatovati. Pažljiv će gojitelj odmah opaziti u tom slučaju dlake ili perje u izmetinama.

Uzrok toj bolesti može se odstraniti lako i brzo. Uzmimo zmiju blizu glave rukom oko vrata, obložimo je oko ramena ili oko ruke, ako ona to ne učini sama. Kada se čvrsto obvije oko ramena ili oko ruke, onda joj otvorimo usta i utaknimo komadić sirovog mesa, koji je velik od prilike koliko njezina glava. Ako doista nije bolesna, ona će meso progutati, a kada se svari, onda će s njim izaći dlaka i perje i zmija je spašena. Ako je prekasno, to nastupi prije opisana pojava bolesti, a u tom slučaju jedva da joj se može pomoći. Osim vrsta Tropidonotus-a i ljutica možemo sve naše zmije na taj način silom nahraniti i drugom kojom hranom, ako obične hrane ne možemo dobiti. Guževi i slične zmije izbace natrag, ako ih tako hranom kljukamo, valjda za to, što im je protuprirodno žderati, kada im se pritiskuju mišići tijela. To će isto biti i kod otrovnica, koje bi mogle rgjavo nagraditi dobru volju hranitelja. Najlakše ide to kod onih zmija, koje prst žvaču, kada hoće ugristi gojitelja, a te su: različite vrste guževa (kravosas i vrste zamenis). Teže, ali ipak ide to, osobito ako smo uvježbaniji kod Aeskulapke i kravosasa šarenog, a kod prutastog guža potrebita je velika ustrpljivost.

Kupanje ne pomaže, jer ipak ostanu dlake u želucu. Da odklonim brigu od sebe, kako ne ću pokvariti perjem zmijin želudac, to sam običavao podrezati sve perje onim pticama, koje sam davao zmijama za hranu. Tako imaju na sebi manje neprobavljive materije, koja je doista ptici korisna, ali ne i u ovu svrhu. Tko nezna za sigurniji, već oprobani način, po kojem može zmije izliječiti, taj neka pokuša prije ovaj, nego što uzme neizvjestan način, ili neka odustane od svakog liječenja. Jedva da je ta bolest pošasna, ali iz sličnih razloga mogu se razboljeti sve zmije jednog ili više kafeza, a mogu i uginuti, ako ih prepustimo njihovoj sudbini ili ih liječimo neshodnim načinom. Ja sam spomenutim načinom izliječio zmije, kojima je već trećina njihove kože istrunila ili se razgnojila. Poslije više nedjelja nestalo je stare gornje kože, a ispod krasta vidila se lijepa, ali nježna kožica, koja se je s vremenom ponajviše opet zaodjela ljuskom.

Probava.

Svakako će biti, da zmije probavljaju vrlo dobro. Kosti se pretvore u brašno, pa i vrlo tvrde kosti ptica. U toplo vrijeme svare hranu za 24 sata i ostanke izmetnu. Skoro na svakoj izmetini može se prepoznati barem iz kojeg je životinjskog razreda uzela zmija svoju žrtvu. Dlake se ne promjene nikako. Ako je n. pr. požderala zmija bijelog miša, to ćemo vidjeti u izmetinama bijele dlake. Perje se doista raspane sa svijem, ali se ipak može

prepoznati, da dijelovi potječu od perja. Vidi se, da se batrljica raspala u dugačko trunje, a zastavica u čije. I vršak ptičijeg kljuna može se naći nepromijenjen i ako smanjen. Rožnate pločice ptičijih nogu takogjer ne može svariti zmijin želudac, kao ni kandže prstiju. Sve se ostalo pretvori u mutnu kašu, u kojoj su tvrgji dijelovi postali valjda od probavljenih kostiju. Oni se dadu dobro odlučiti od ostale crvene mase, a osušeni mogu se smrviti megju prstima. Od reptilija ostanu ljuske rastvorene kože i štitovi glave, a od gušterova ostaju nepromijenjeni nokti ili komadi od prsta, a katkad i vrh repa. Često se nagju u izmetinama i zubi. Ako je imala požderana ptica u svojoj vólji kakvog zrnja ili gušter ostatke buba u svojem tijelu, onda se i to sve nagje kao očito neprobavljiva materija u izmetinama zmija u onakoj istoj formi, kao što je bilo u njezinoj žrtvi.

Elaphis cervone.

Veličina.

Najkrasnija izmegju zmija u okupiranim zemljama jest Elaphis cervone (prutasti guž). Našla ona u znanstvenoj sistematičnoj razdiobi ne znam kakvu čast, ja je ipak mećem pred sve ostale, jer mi je najmilija bila već radi njezinog mirnog, prividno umjerenog vladanja. Maksimalna poprječna duljina, koju je ova jaka zmija u Hercegovini dostigla, iznosi metar i po. Megju više od 40 komada, što sam ih ja imao od ove vrste, bila je samo jedna ženka, koja je mjerila 165 centimetara. Da saznam za pravu veličinu, plaćao sam umoljenim hvatačima prutaste guževe po njihovoj duljini; ali ni po toj metodi ne mogoh dulje dobiti. Dakako, ljudi ipak pripovijedaju o strahovito dugačkim i debelim nemanima. Da li su na obalama Sutorine veće, to mi nije poznato.

Nalazišta i rasprostraništa.

U okupiranim zemljama nalazi se Elaphis cervone samo u Hercegovini; u Bosni je nema. Pa tamo ne poznaju seljaci niti njoj sličnu vrstu. Ona je u svom rasprostraništu jedna od porijegjih zmija; barem je rijegje vidjeti možemo. I u svom rasprostraništu zadržava se ona u južnozemnom podneblju, pa za to je i u Hercegovini možemo naći samo u pojedinim krajevima. Čini se, da prekoračuje, i ako ne za mnogo, predijel divljeg šipka i podivljale smokve. Tamo gdje počinje uvijek zeleni hrast, tamo se i Elaphis zadržava u okrajcima. Ide ona takogjer u doline strmih obronaka pa i na viša mjesta. Najviše mjesto, gdje sam našao jednu još ne godišnju i jednu samo na po duljine izraslu Elaphis, bilo je kod Mostara u apsolutnoj visini od 800 met. Moguće je, da se je prva od ovih dvìju tamo i izlegla. Okolina onog mjesta gol je kraš, na kojem je samo slaba i rijetka vegetacija, bez većeg grma i drveta. Izmegju zime one visine i zime u Beču jedva da je kakova veća razlika.

Pa ipak se čini, da Elaphis nije tamo rijetka, jer su je ljudi, koji je dobro poznaju, češće vigjali. Mjesta, na kojijem sam ih još nalazio, bijahu vrlo različita. Sasvim blizu bare našao sam ih isto tako dobro, kao i daleko u krašu, u šumi, kao i u grmlju, jednom riječi: svagdje, gdje je bilo čega za skrovište. Kraj tog spada ona ipak odlučno megju rijegje zmije. U vrijeme, kada se patke legu, donašahu mi seljaci Metkovićani često Elaphise iz bara, te mi isti tvrdiše da one tamo žderu jaja i mlade patke, što je svakako vjerovatnije, nego da doje krave.

Potreba vode.

Čini se, da naša zmija traži uopće rado vodu. U barici, koja se nalazi u kafezu, zadržavali su se moji eksemplari često puta više sati ispod površine vode i to na dnu, skriveni ispod kamenja i dasaka. Prva, koju sam jedno po podne dobio i u kafez metnuo, odmah je otplazila u vodu čim ju je našla i ostala je u njoj do sutra dan do podne. Kada sam je iste večeri izvadio, pa opet u kafez metnuo, otišla je opet odmah u vodu. Ona se je u vodi smotala i tek poslije najmanje jednog sata izdigla je iz nje nosnice. Sudić je bio tako malen, da je u njemu imala mjesta samo sasvim smotana; kasnije dakako dobila je prostraniji sud.

Hrana.

Hrana Elaphis cervone, po mojem iskustvu, jesu toplokrvne životinje. U mojim kafezima žderahu parcove i miševe, ptice i njihova jaja. Pa i u slobodi biće, da si znadu pribaviti kokošija jaja; jer ja nagjoh u izmetinama tih zmija, prije nego što dobiše takovu hranu kod mene, u valutice sprešane ljuske takovih jaja. U sanduku, u kom sam dobio četiri zmije, našao sam poslije, kada sam ih iz sanduka izvadio, u njihovim izmetinama ostatke dvaju kokošijih jaja. Od dvije takove zmije, koje sam ja drugi put sam uhvatio na mjestu, koje je bilo od prilike četvrt sata udaljeno od svake kuće, imaše jedna od njih u sebi ostatke od dva kokošija jaja. Ja nagjoh ljuske tih jaja svaljane u obliku kobasica u izmetinama, koje su drugačije nalik rijetkoj kaši. Apetit je bio vrlo velik i natkrili moje sile, da ga utišam. Izmegju 22 komada te vrste, koje sam držao u kafezu u ljeto 1887, bijaše ih iza svakog hranjenja usprkos množini niže nabrojene hrane, koje sam im davao, uvijek više, koje bi još jele, nego li sitih. Čini se, da one pri jednom obroku nemaju mjere za svoj želudac. Često puta naždera se više, nego što joj želudac podnijeti mogaše i tad obično povrati cijelo jelo, te žderaše opet istom poslije nekoliko dana. Povraćenu hranu oprah od sluzi i osuših je, te dadoh drugim zmijama, koje ju rado jedoše. Elaphis žderaše najradije mlade životinje, a izmegju ovih najpohlepnije mlade ptice. Veličinu takove najmilije hrane ne ispitivaše dugo. Je li dodirnuo vrh jezika mladog goluba, to ga je, bez prethodnog traženja

shodne tačke za ščepanje, odmah poslije kratkog ali hitrog plazenja jezika, zgrabila isto tako brzo, kao i mladog vrapca ili koju drugu mladu ptičicu manjih vrsta. No budući ne može mladog goluba, koji je već kósove veličine, progutati s traga, to ga, bez da ga pusti iz zuba, brzo grize sa strane prema vratu ubrzanim kretanjem čeljusnica, a tada ga pohlepno, ali vrlo mučno guta.

Življenje.

Da škiciram život te zmije za vrijeme ljeta, to neka ovdje slijede moje u to vrijeme sastavljene bilješke. Od osam prošlogodišnjih komada, dogjoše samo dvije u zimski stan, jer sve utekoše iz otvoreno ostavljenog kafeza za vrijeme višesatne otsutnosti moje i slugine i samo dvije mogoh uhvatiti i to jednu sa prebijenom kičmom. Ove obadvije probudiše se iz zimskog sna bolesne, te ih za to moradoh metnuti u prije spomenutu banju i od tog vremena nijesam ih hranio, a u mjesecu martu, kada sam već vidio zmije u slobodi, pustio sam ih neka otpočnu svoj ljetni život. Od tog vremena pa sve do početka juna ostadoše bez da su se svlačile i žderale doista samo u vodi. Druge nedjelje mjeseca juna pomuti se koža mužaku, a nekoliko dana za tim i ženki, koja imaše osim tako zvane gnjiloće usta još i prelomljena legja. U vremenu od mjeseca marta pa do juna, pokušavao sam više puta davati im hrane, jer im snaga radi bolesti ipak ne bijaše uzeta, ali je ne htjedoše jesti, premda su zadnji put jele mjeseca oktobra. Istom 11. juna, kada poče mutenje očiju kao prvi znak svlačenja, pozdera mužak tri vrepčija jajeta, a 17. juna pojede ženka, u koje je zadnja pola tijela uslijed preloma još uvijek slaba bila, šest vrepčijih jaja. Oboje je svakako željelo, da je taj prvi obrok poslije sedam do osam mjeseci, bio obilatiji, jer cijelu okolinu jaja opipaše dobro jezikom, a na mjestima, gdje jaja ležahu, otvoriše još jednom usta, u misli, da je tamo još nešto. Ja im ne htjedoh dati više za prvi obrok i iščekivah rezultat probave. Obje sam bolesnice hotjeo držati još u vodi, dok se ne bi počele oči bistriti, da tako pospješim odocnjelo svlačenje; ali mi tu namjeru pokvari mužak, koji 30. juna iz slabo pritvorene bolnice uteče, 60 koraka dugačku avliju preplazi, te si nagje put k slobodi izmegju vrata i kaldrme. No jedva dva sata kasnije, spaziše ga susjedi pod strehom mojeg mostarskog jednobojnog stana, a moj sluga uhvati ga i donese. Vrijeme slobode upotrebio je na liječenje umjerenim življenjem, uhvatio je na ime u zidnim rupama dva vrepca. Vrijeme putovanja do slobode mora da je upotrebio za svlačenje, jer mu se na spoljašnosti vidješe vrlo svježe boje. Budući da je tim posvjedočio svoje dobro zdravlje, to ga ne bacih opet u banju, već mu prepustih prostran kafez na slobodno uživanje. Nekoliko dana prije izvede sličan manevar jedna druga zmija iste vrste; no ovu spaziše susjedi dva dana kasnije bijega i to na istom mjestu, te je pokazaše meni. Kada ju je izvukao iz rupe moj sluga, imala je vrepca u vratu, a najmanje njih četiri u tijelu. Bolesna ženka pozdera istom 27. istog mjeseca, dakle 10 dana kasnije četiri vrepčija jaja. Mužak je dobio tri jajeta. Sada se presvuče i ženka. No pošto joj ne mogaše tako lako zarasti kičma u kafezu sa mnogo katova i u društvu drugih, to sam je smjestio u prostran sanduk, u koji sam metnuo vlažna pijeska i mašine, a odozgor zatvorio rešetkom od žice. Njezino potpuno ozdravljenje ne mogoh iščekati; jer su mi radi nepovoljnih prilika oko polovine augusta, sve do onda njegovane životinje dijelom pobjegle, dijelom uginule, a dijelom sam ih sam pustio u slobodu ili sam ih poslao Dr. Schreiberu, koji se prije sjećao mene mnogo koje čim lijepim.

U vremenu od 12. pa do 24. juna imao sam osim obiju bolesnica, još i šest zdravih, od prilike metar i po dugačkih, prutastih guževa. Te sve pozderaše za to vrijeme 50 vrepčijih i 2 golubija jaja; miša i 37 vrebaca. Do konca juna umnoža se broj mojih zmija te vrste na 18, izmegju kojih bijaše ih metar dugačkih, a i manjih. Ta družina pozdera u zadnjoj sedmici mjeseca juna 42 vrepca, tri miša, jednu lastu, jednu pastiricu i pet ševa, a mjeseca jula pozdera 20 prutastih guževa u mojem kafezu 124 vrepca i drugih manjih ptičica, 8 pčelaraka, 2 mlada goluba, koji bijahu već krupniji od kosovića, 16 golubijih jaja, 28 miševa, jednog skoro potpuno izraslog parcova i od prilike 20 vrepčijih jaja, koja sam imenito dao onima, koje su se od bolesti oporavljale. Mnogu sam pticu dobro mesom nadjeo, da im tako budu izdašnije, te da tako bude nadomješteno kvalitetom, što manjkaše na kvantitetu. Svaka od onih, koje su svladale 6. juna spomenute golubove i po jedno golubije jaje, dobile su 15. istog mjeseca opet po jednog vrepca, jer baš ne imadoh ništa više od hrane. Doista bi bila još svaka žderala, jer su poslije tog zalogaja vrlo požudno istražile cijelu okolinu. Pri tom neka bude još spomenuto, da je jedna od tih dviju bila u koži na vratu dobro ozlegjena, a kako rana nije bila još zarašćena, to je uvijek okrvila, kada je gutala koji prevelik komad. Pri takovoj hrani vidjela se je na njima želja za obilnijim zalogajima. Izmegju vrebaca bijaše od prilike trećina na pola izraslih ili sasvim goluždavih. U prvoj polovini mjeseca augusta, kada su još dvije zmije te vrste u hranu pridošle, morahu im se želuci zadovoljiti skoro sa istom množinom hrane, jer veće množine ne mogoh smoći. Vrepci ne mogoše uvidjeti, da su oni i njihov rasplod na svijetu samo za moje zmije, te za to izbjegoše sva ona mjesta, do kojih je mogao doći moj sluga. S toga sam morao pojedine komade što više nadjevati sirovim, a kadšto baš i kuvanim mesom ili raskomadanim gušterovima, što je ipak bilo sve dobro došlo mojim mušterijama. Vrepce i što drugo, što za hranu odregjeno bijaše, nadjeo sam uvijek sa toliko mesa, koliko je samo pod kožu stati moglo; dakako, nadjevao sam samo prije usmrćene životinje. Kokošija jaja

bijahu prijatna mojim zmijama samo s početka ljeta, a kasnije ne. Prošlog ljeta jedoše moji prutasti guževi kokošija jaja vrlo rado za cijelog vremena žderanja. Gmazove ili niže životinje ne žderaše oni nikada, premda su ih imale u kafezu, pa i iste mlade, još niti stopu dugačke; preziraše gušterove i sve niže životinje.

No budući mi rekoše prodavaoci reptilija, da oni svoje guževe gušterovima hrane, to je svakako moguće, da se i tom hranom zadovoljavaju. Vrepčija jaja dadoše si metnuti u usta kao zalogajac lijeka, te ga otpremiše brzim, ali vidljivo opreznim kretanjem donje čeljusti u jednjak. Pri tom je gornja čeljust skoro sasvim mirna bila. Kad su morale uzimati jaja sa zemlje, to su uvijek podigle usta, kada su ih čeljustima primile, da im se tako lakše omaknu u jednjak. Jesam li im dao golubija jaja iz ruke, to su ih primale sličnim načinom, a jesu li takova jaja ležala na zemlji, to su ih uvijek pokrenule ustima prema šiljastom kraju. Kao što sa golubijim postupaju skoro isto tako i sa kokošijim jajima, samo im onda u tom slučaju mora pripomoći otpor zemlje.

Svako jaje progutaše cijelo, i nikada ga pri gutanju ne zdrobiše, već istom dole u vratu i to stezanjem stranica tijela. Kada ga tako zdrobe, onda ga brzo potisnu prema želucu. Nikada se ne odupriješe o kakav spoljašni predmet, kada im je trebalo zdrobiti jaje, već ga zdrobiše ponajviše, kada podigoše u koso prednji dijel tijela. Jednom sam takogjer opazio, kako se jednoj omaknu golubije jaje i ne zdrobljeno u želudac, gdje sam ga poslije više od jednog sata osjetio, da je još mekano. Za vrijeme probave ne promijeni se ljuska, a i nutarnja kožica ljuske ostane takogjer ne promijenjena. U izmetinama nagjoh poslije svakog obroka u malim komadićima razdrobljene ljuske, koje su visile o nutarnjoj kožici, i bijahu svaljane u obliku duguljastih kobasica. One se ipak mogahu sasvim dobro odlučiti, te po množini opredijeliti, koliko je jaja izjela zmija. U ostalom dobro se raspoznaje u izmetinama poslije svakog obroka zgotovljenog od jaja, gušća, nešto zrnasta i žućkasta i bjeličasta kaša u nekoj mutnoj tekućini.

Vrsta plijena.

Pri žderanju živih životinja, postupa naš guž prema potrebi. Mlade ptice, koje se ne mogu još dobro praćakati, a zmija ih zgrabi, proguta uvijek žive. Pri takovim zalogajima ne traži ona baš dugo zgodna mjesta za otpočetak žderanja. Bijaše li ptica ščepana od ostrag ili sa strane, to joj se ipak moraju pokoravati noge, a ščepa li je ma gdje sprijeda, to joj nikada i ne pada na pamet, gdje joj glava leži, ili, da li se pri gutanju njezin obim povećava ili ne. Samo brzo naprijed, to joj je glavna težnja! Stare ptice uguši često puta, ali ne uvijek. Miševe će uvijek ugušiti prije gutanja. Bijaše li koja prutasta zmija na lovu, te dogje li sa

mišem ili čim drugim što bježi u dodir sa zadnjom četvrtinom svog tijela, onda je skrenula dodirnuti dio tijela, što je samo brže mogla. Bijaše li tada krut predmet dosta blizu, da se životinja tijelom pridrži čvrsto, bijaše uhvaćena žrtva i ne pobježe više živa od tog mjesta. Pa i već odraslog parcova, koga je jedna od mojih zmija progonila, te je u bijegu htjeo provući se izmegju dvije drvene stijene, uhvatila je istim načinom i udavila.

Kada plijen uhvati zubima i počne ga daviti, to ga nepusti, dok god u njemu čuje život. Često puta ne pušta svoje žrtve, da samo nagje zgodno mjesto, na kojem da otpočne žderati, pa je na prosto žvače po jednoj strani često u okolo sveg tijela, pa sve do glave. Njezina je probava svakojako dobra, i brza je u savlagjivanju množine hrane.

Dvjema od spomenutih vrsta zmija dao sam svakoj po jedno jaje i po jednog od kosovića daleko većeg, skoro ne progutljivog mladog goluba, koje su, malo da ne jedan sat gutati morale, pa su ih ipak već do drugog dana do podne probavile, a neprobavljive ostatke iz sebe izbacila prije 24 sata.

Oplogjivanje.

Oplogjivanje Elaphis-a posmatrao sam istom u mjesecu junu. Mužaci pokazivaše nagon nešto prije, nego ženke, koje su se sve do zadnje trećine istog mjeseca, pri svakoj ponudi mužakovoj, kao bijesne zadnjicom bacale tako, da bi mnogi, koji je to vidio, proglasio tu priču o silovanju za naivan izgovor i ludo brljanje. Moje bilješke kažu, da su do 25. juna činjeni samo pokusi za oplodnju, a da još nije bilo pravog parenja. Istom tog dana nagjoh prvi par oko 11 sati prije podne u podzemnom prostoru njihovog kafeza svezane. Na večer u 7 sati opet se rastaviše radi tog, što sam došao megju njih neoprezno. Na 30. juna, kada sam prilikom hranjenja mojih gojenica, različita skrovišta otvarao, naigjoh takogjer na jedan par svezan u činu oplodnje. Oboje njih ležahu sa otvorima zadnjice svezani, blizu jedno drugog, ali svako za sebe smotano. Bez sumnje ne imahu više interesa jedno za drugo, te po svoj prilici čekahu još samo na razrješenje sveze. Ženka ležeći s mužakom u svezi, uze dva vrepca i proždera, a možda bi ih u tom stanju pojderala i više, da sam ih joj mogao dati. Ta ženka bila je moja najveća zmija te vrste; za to svakako ne bijaše više mlada, pa s toga joj takogjer ni ljubav ne bijaše više draž novosti, niti joj slast oplodnje oduze svu svijest. Da nije bila zmija, moglo bi se reći, to je stvorenje blesasto. Kod ovih zmija slučilo se takogjer, da se mužak, kako je već bilo pripovijedano, više sati badava mučio, da utrne žar ljubavi na drugom mužaku. Mužak, koji je bestidno prosio, zgrabio je — što do sada a ni kasnije nijesam nikada vidio kod zmija — drugog zubima za legja i držao ga

čvrsto. Tom neprirodnom ludosti mučila se životinja 16. juna. Kasnije je sebi ipak našao ženku. Pri oplogjivanju združene parove nalazio sam do polovine jula. Kada su ženke početkom augusta već vrlo teške, tako, da se već pojedina jaja pipanjem raspoznati mogu, to se valjda jaja oplogjuju u štadijumu vrlo velikog razvitka, a pred tim stepenom razvitka jaja u njihovom tijelu, čini mi se, da više ne pripuštaju mužake k sebi. Izmegju ženskih Elaphis cervone, bijahu, kao što je već spomenuto, četiri komada, koja su ovog ljeta spomenutim nemirom sa zadnjicom osujetile oplodnju. One ne bijahu u ono vrijeme noseće, te valjda s toga nijesu imale težnje za svezom sa muškima. Ali za što nijesu noseće postale, to ne znam kazati. Baš te, koje ne postaše noseće, ne prezimiše kod mene, pa za to se može slutiti nedostatak izvjesnih životnih uslova.

Nesenje jaja.

Često je puta slijedilo nesenje jaja već nekoliko dana iza oplodnje. Prvu, od prilike jednu duzinu veliku gomilu jaja nagjoh svake godine u drugoj polovini mjeseca jula. 17. jula našao sam ženku, kada sam otkrio jedno skrovište, gdje miruje smotana na gomili jaja. Bez sumnje su to bila njezina jaja, jer joj je zadnjica, kao što je obično odmah poslije nesenja, bila još nabrana. Budući sam baš imao pri ruci vrebaca, to joj dadoh jednog i ona ga je odmah žderala. Ne će biti, da je ona svoja dragocjena jaja čuvala ili ih čak izležavala, jer mi valjda ne bi dozvolila u miru da joj se približim; biće valjda, da je samo na njima počivala, kao na dobrom dušeku. Drugačije sam našao iznesena jaja uvijek sama; no ako bijahu na takovom mjestu, koje je zmijama povoljno, to na njima ležahu i mužaci. U prvoj sedmici mjeseca augusta, već su se sve ženke svojih jaja oslobodile. Vrijeme nesenja jaja traje dakle u cijelosti od prilike tako dugo, kao i ono oplogjivanja. Ipak se svaka podaje slastima medene nedjelje preko ljeta dulje vremena, nego što traje pošljedica; jer se uz mužaka priljubi svaka ženka, kao što sam vidjeo, više puta, a jaja iznese od jednom.

Razvitak mladih.

24. jula nagjoh u jednom jajetu, što ga otvorih, dakako još mrtav, ali ipak već razgovijetan zametak mesne boje, 5 cm. dugačak. U ostalom unutrašnjost jajeta sastojala se od žumanceta i krvnih čestica. Prvi mladi izmiliše oko polovine septembra. Koliko trebaše za razvitak, to ne mogu kazati s razloga, što ne znam, da li su mladi iz prvih, ili možda iz onih kasnije iznesenih jaja, jer sva jaja bijahu združena. Zadnji mladi izlegoše se prvih nedjelja mjeseca oktobra. Mladi jednog legla ne izmiliše svi u isto vrijeme iz svojih omotača. 15. septembra nagjoh devet prvih komada, 26. septembra bijaše još dobra četvrtina punih jaja.

Istog dana otvorih jedno, na jednoj strani pljesnivo i vrlo preobličeno jaje, koje dakako držah za pokvareno, i u njemu nagjoh živu mladu životinjicu, koja već disaše, ali gmiziti ne mogaše i uginu. Gdjekojeg dana dogje na svijet po dvoje a i po jedno samo, a po više dana baš ni jedno. Ljuske jaja bijahu na više mjesta, a nekoje od njih samo na jednom mjestu napuknute, kao da su oštrijem nožem razrezane. Ove, rezotini slične pukotine, ne bijahu sve jedne duljine, a često puta nijesu bile ni tako dugačke, da bi mogle propustiti mladenca u svijet. Kadšto bijahu ti otvori, koji su megjutim uvijek pravocrtni, u jednu tačku združeni, te onda bijahu nalik probijenom oknu. Ostavljene ljuske ne bijahu nigdje ugnute, nego su imale svoj prijašnji oblik.

Poslije, pošto je kakovih desetak mladih izmililo iz jaja, posvetio sam mnogi sat, da posmatram i postupak ljuštrenja. Brzo rastavljanje ljuske spazih, bez da znadoh kako je postalo, kao nešto, na pošljetku već nagjeno, što je već odavno tu bilo. S početka je taj rastav bio i za dobro oko jedva za raspoznati. Naskoro iscuri iz njega nešto tekućine i tu se pokaza, ako je na pravom mjestu bio, vršak njuške mladenčeta. Ne bijaše li prva pukotina u blizini glave, tada se nabrzo ukaže druga u blizini prve. Češće sam spazio više takovih pukotina u isto vrijeme. Mlada životinja protiskuje se lagano vrškom njuške kroz kapiju u svijet i prije nego što ga je vidjela, isklizne joj jezik kroz oluk štita njuške. Mali budući lopov, mora najprije saznati kakav kus ima svijet. Sada se pokaže glava i životinja se obustavi. Svijetu se ne može odmah vjerovati; u jajetu je bila sigurnost i bijaše hrane, a u svijetu moglo bi predbježno biti samo neprijatelja. Samo glavom na polju, ostade mnoga više od sata u ljusci sve ne vjerujući svijetu. Da li tako postupaju, kada je s polja prostor mračan, ne mogu za stalno reći. Pokrene li se što god, to bi mogao neprijatelj biti i glava se opet skrije u ljusku i pokaže se istom poslije podužeg vremena. Jedan jedincati put izmegju doista više nego dvanaest takovih posmatranja, zadržah se da vidim konačno izmilenje mladenčeta iz jajeta. Megjutim to nije teško predstaviti. U ljusci prepuštenoj prolasku sa ovog svijeta zaostade nešto tekućine. Mladenče bijaše suho, ali vrlo nježno. Svi mladi bijahu željezno, kositerno-sive ili maslinaste boje, ma da su bile matere skoro sasvim crne ili vrlo svjetle. Mladenče, izmiljelo iz jaja Elaphis-a, dugačko je kakovih 20 cm. Doduše mjerio ga nijesam, nego sam ga za tolikog cijenio. Na žalost ne mogoh ih ni odhraniti, jer mi to nepovoljne prilike ne dopustiše, pa s toga, poslah dobar dio legla Dr. Schreiberu s molbom, neka im on posveti svoju dobru volju. Sva mi se jaja ne izlegoše, nešto se malo pokvariše, a kod drugih mi se učini, kao da ljuska nehtjede puknuti u pravo vrijeme, pa da se moralo ugušiti prividno već razvijeno mladenče, pošto je već trebalo zraka za dihanje.

Svlačenje.

Svlačenje takogjer ne biva u jednakim razmacima vremena. Ja nagjoh od 18 komada te vrste u vremenu od početka juna pa do polovine jula u nepravilnim i kratkim razmacima istom sljuštrene mješine u njihovim kafezima. Svakako će biti, da je ona, koja je mogla svoj bolje smješteni zimski stan prije ostaviti, nego li druga, takogjer mogla i prije obaviti svoje prvo svlačenje i ranije svršiti drugo.

Vladanje.

Vladanje je naše zmije vrlo mirno i ona mrzi svako nekorisno kretanje, više nego njezine srodnice. Nijesu baš vrlo pohlepne za sunčanim zracima, pa s toga ostaju skrivene po cijele dane. Od 22 zmije te vrste, koje su zajedno stanovale u kafezu, u kojem imaše sasvim dovoljno prostora za svaku potrebu i radnju, pokazivaše se samo njih tri ili četiri. Pa niti uživanje na jutrenjem sunašcu ne cijeniše vrijednim muke. Radije se izvlačiše iz svojih mračnih zakutaka za toplih, mutnih dana. Besmisleno tumaranje, kada se poplaše, ne vidjeh od ove zmije nikada, i time se ona svojim bićem začudno razlikuje od Zamenis, Coelopeltis i od drugih. Je li joj se ne svigja, što joj se bliži, to se radije zbije u kut ili se smota tamo, gdje se baš nagje i sikće sa otvorenim ustima, što nijesam opazio kod ni jedne druge zmije.

Nije li jedino to siktanje zadržalo ono, što joj se bližilo, tada je počela gristi. Da prutasta zmija ne grize, to ne će niko kazati, koji ju je vidio kod mene. One, koje držah u Hercegovini ujedaše sve, pa i u kafezu. Siktanje otvorenim ustima svakako im obećava veći uspjeh, jer to čine mnogo radije, nego što grizu. One, koje sam ulovio u njihovoj slobodi, dadoše se uhvatiti, bez da bi se pomakle; istom onda, kada sam ih sa zemlje podigao i kada ih imah u svojoj vlasti, tek onda spaziše da nije više sve kao prije, otvoriše k meni okrenuta usta i siktaše. Njihov, mogao bi skoro reći flegmatičan značaj, dade uhvaćenoj zmiji saznati tek poslije podužeg vremena, da njezino mirno vladanje ne vrijedi i za to poče gristi odmah za rukom, koju sam kretao, ili za što drugo, što joj došlo toliko u blizinu, da je dohvatiti mogla, a činilo joj se po nju zlosretno. Poslije, kada ih uhvatimo, leže barem neko vrijeme mirno ı samo kada opaze umišljenu prijetnju, otvore usta, od prilike samo na polak i sikću jedno vrijeme.

Spretno se veru. Rgjavo i hrapavo umazan zid pruža im dosta uporišta, da se na nj uzveru; ipak to čine prividno sa opreznošću i nikada ne nagle. Isti utisak čini na nas njihovo penjanje po granama. Svoje tijelo uvuku i njim ispune sasvim dobro svaku pukotinu i drugu izdubinu. Pri pokusu, snimiti je sa predmeta, na kojem je jednako pričvršćena kao prirašćen bršljan, priljubi se sa svom snagom na nekadašnje prebivalište.

Njezino vladanje u kafezu takogjer je osobito mirno. Hoće li ostaviti svoje skrovište, to najprije pruži na dulje vrijeme svoju glavu, svejedno kao divljač, koja oprezno motri i istom onda dogje sasvim lagano sva na vidik. Tome, što je po meni u nacrtu o vladanju priznata promišljena opreznost, neka ne bude i rečeno; jer se i mladi isto tako vladaju pri milenju iz jaja, o kojima ipak ne mogu misliti da premišljavaju, kako bi mudro trebalo udesiti nastup u svijet. Naprosto, to vladanje leži u njihovom biću, one to čine besvjesno, ili moderno rečeno, one to čine pod autosegescijom.

Druge osebine.

Elaphis cervone ima možda najmanju težnju izmegju svih njezinih srodnica, — izbjeći ropstvu, a najmanje onda, kada joj je kafez prostran i kada ima u njem dosta skrovišta. Ja sam im njihov kafez ostavio na jednom ili dva mjesta otvoren, a one ipak ne pobjegoše; druge pak brzo nagjoše vrata. One pobjegnu najviše onda, ako mogu dohvatiti direktno glavom krošnju drveta ili kakav rupičav zid. Mislim da nerado idu putem, koji ih ne može ničim zaklanjati, te da u opće možda radije ostaju na jednom te istom mjestu, ako im se samo prikladnim svigja. Kada sam jednom pri čišćenju kafeza izvadio iz njega sva zakloništa i iz nepažnje ostavio otvoren, pa sam se udaljio na nekoliko sati, našao sam ga prazna. Zmijama je bilo ipak teško pržiti se na žestokom suncu bez ikakva zakloništa u kafezu, u kojem su drugačije sve udobnosti uživale, te ga za to radije ostaviše. Jednu nagjoh pod nekoliko koračaja udaljenom kádom, koja služaše kaspijskim i običnim barežnim kornjačama kao bara; druga se pritisla ispod grma u kutu zida, do kojeg nije putovala više od deset koračaja; treću vidješe prvi put istom poslije nekoliko dana u avliji prvog susjeda, a docnije i po više puta, gdje ju je na pošljetku i uhvatio moj sluga, ali sa prebijenom kičmom. Jednom junaku strahovitog susjedstva, naoružanom ničim drugim već kamenjem, pošlo je junački za rukom ubiti četvrtu. I tako je samo peta, možda pod okriljem mraka izmakla iz neprijateljske okoline. Kada sam uzeo moje prutašice iz kafeza i pustio ih, da se popnu na drvo, to su ostajale na ugodnom mjestu često puta dulje od jednog sata, pa i one, koje sam istom uhvatio, činiše to isto. U slobodi bijaše uhvaćena i meni donesena jedna zmije prutašica, koju su vigjali kroz više, ali ne u jedno za drugim slijedećim danima. Tom kratkom putovanju tih zmija imam možda zahvaliti, da sam opet pohvatao sve one, koje su mi s gore opisane moje neopreznosti pobjegle bile.

(Nastaviće se.)

О уроцима.

Принос из народњег љекарства у Босни и Херцеговини
од **Леополда Глика.**

Motto:
In bunten Bildern wenig Klarheit,
Viel Irrthum und ein Fünkchen Wahrheit.
Faust.

Једва ће бити игдје на земљи икоји народ, у кога пјесници ока не опјеваше, једва ће игдје бити човјека, кога бар једноћ у животу није свладала снага овог огледала душе. Око је отворена, али неисцрпива књига, из које се сваки мисаони човјек учи док је жив.

Дјетешце, које тепа текар прве ријечи без савеза, почиње већ ту тешку науку, кушајући, да чита у очима родитеља, а старац, који је већ једном ногом у гробу, ипак је једва дошао до срицања.

Снага људског ока не само да упитоми дивљу звијер, већ она свлада и човјека страшћу ускипјела.

Како искуство на пољу хипнотизма показује, учини човјек јаке воље својим погледом слабијег човјека слијепим оруђем.

Спознаја о снази људског ока раширила се по свему племену људском, па нека се онда нико не чуди, што је свуда проширена вјера, односно празновјерица о такозваном злом погледу. У празновјерног Арапина наилазиш на страх од злог погледа тамам онако, као и у просвијећеног Германа; дивљи Киргиз вјерује баш тако у уроке, као и интелигентни Словјен.

Напредовањем просвјете све се више потискује додуше вјера у уроке, т. ј. у дјеловање злог погледа, али је нестало није нигдје.

Код нас у Босни и Херцеговини још то вјеровање у велико цвате, и биће мало мјеста, гдје не ћеш наићи на уречено дијете, на уречену жену, или барем на уречену домаћу живину.

Догоди се, те ко кога човјека или животињу макар само и накратко, али чврсто погледа, у њих очи упиљи, па с тим још споји усклик задивљења, у чему има трага ненависти, то отуда обично буду уроци.

По народњем вјеровању, које је нарочито међу мухамеданцима и шпањолским јеврејима проширено, можеш и без погледа, самом ријечју и одсутне, да̀, сувише и сама себе урећи.

Када кога у велико похвалиш ради његових особних, тјелесних или душевних врлина, када се коме задивиш ради његове живе или неживе својине, чуо он то не чуо, можеш да га уречеш. Та и кад сам у себи помислиш како си ваљан, како ли си богат, можеш сама себе да урекнеш.

Сваки човјек може да урекне, али нарочито за гдјекоје бабе, тако зване урокљиве жене веле, да могу хотице или нехотице урећи. Уових несретница има зао поглед.

Особито се боје шкиљавих људи дубоких очију, а густих обрва, јер веле, да су урокљиви.

Највише од урока пате дјеца, цуре за удају, младе жене, у шпањолских јевреја нарочито трудне жене и родиље иза сретна порођаја, за тим домаће животиње (прије свега коњи и краве.) Од урока нијесу додуше ни мужеви сигурни, али опет не пате толико од њих, као жене.

Неживи предмети могу само у толико да се урекну, што се тиме наноси штета њиховим господарима.

Уроци дјејствују разноврсно, али никад нема добра од њих. Или се од њих поремети здравље, или какву штету трпиш у твојој имовини, а могу на жалост и смрћу да уроде.

Кад здраво дијете одједноћ стане вехнути, буде злохрано и прође га воља за игром, кад без икака видљива узрока буде зловољно и плачљиво, па при свему томе не можеш да разабереш јасних знакова какве болести, онда се обично вели, да је уречено. Па ако сад на вријеме не употребиш против тога што треба, за збиља ће се дијете разбољети, а може и умријети.

Кад хоће да сазнаду, да ли је дијете заиста уречено, онда зовну прву комшиницу, која им је на руци, па је замоле, нека види, да ли је дијете уречено. Она онда облазне дјетету кожу између очију, оданле, гдје је нос усађен према челу, па ако јој остане слано у устима, онда нема сумње, да је дијете уречено.

Код одраслих познаје се по томе да су уречени, што им дође главобоља, уз то им буде сасвим некако рђаво, час им је вруће, а час опет студено и спопане их зијевалица.

Та им слабост дође истом одједном и без икака позната узрока. Па ако сада те појаве занемариш, то онда онај, који је уречен, куд и није, што би рекао, болестан, све по мало вене и гине, док напошљетку не угасне као лампа, у којој је нестало уља.

Уз ову нормалну слику урока показује се још мноштво сличних и различних, па управо готово свака болест може да наступи као посљедица урока код људи, који су донле били здрави и сретни.

За то и умиру толики људи уз најврсније љекаре и најбоље лијечење. Никоме ни накрај памети није, да су уречени, кушају се свакојаки лијекови да им се поврати здравље, само не онаки од урока, и болесник — умре.

За трудне жене веома су опасни уроци, јер од тога могу оне да повргну пород, па баш и да умру.

Уречен коњ сломи ногу или буде шугав, уречена крава не ће да једе, лиња јој млијеко, ојалови или побаци теле.

Дà, многа живина, која изненада угине, само је угинула од урока.

Али од урока не само да здравље губиш, отуда буде и другог зла.

Богаташ изгуби свој иметак, сретна мајка дјецу своју, љепота дјевојка буде нагрђена и т. д.

Зло, које од урока долази, буде у многим приликама и према тому, каке су руке уроци, јер те зло од урока снађе обично у оном правцу, у коме си уречен. Богаташ опотреби, јер су му урекли иметак, љепота дјевојка добије оспице па остане нагрђена, јер јој урекоше љепоту.

Човјеку не би било спаса од зла погледа, кад не би било којекака лијека од урока.

Само рђав човјек с намјером другога урече, многи то учине без намјере и не мислећи на то. С тога кад о коме добро говориш, кад му коју у похвалу или рекнеш, или му се задивиш и т. д. — чуо те он не чуо, — одмах додај жељу, да му не буде урока.

„Неуречено ти било“ или „неуречено му било!“ рекне обично хришћанин; ماشاالله (машалах!) „Боже сачувај!“ казаће мухамедовац نظر دكمزى (назар дегмезми) „без урока“ каже и учени и наображени; „mi ožo non te aga danjo“ (нека ти моје око не уди!) рећи ће шпањолски јеврејин.

Многе ствари, које се употребљују против урока, и од којих ћемо само некоје овдје да наведемо, већином за то имају да служе, да људске очи одврате од чељадета или од живинчета, које би се могло урећи. Таке ствари дакле треба да ударају у очи или својим обликом, или по томе, гдје су намјештене, или бојом, или особитим сјајем.

Веома често, нарочито код дјеце, причвршћује се таке ствари, које имају да бране од урока, на капици или на фесу дјечијем. Ту можеш да видиш црвеном кадифом опшивен вршак вучијег, лисичијег или зечијег репа, на вретену осушену, па онда свилом и златом обавијену тртицу кокотову, златан новац, ситне шкољке, неколико зрнаца ражи или сребрену плочицу, коју је мајстор сковао у глухо доба сасвим гô, и на којој је извајано име малог јој носиоца. На фесовима мухамедовске дјеце — особито дјечака — видјећеш често троугласту, од црвеног сукна или црвене свиле начињену хамајлију са неколико реченица (аје) или цијелу суру из курана, које је томе вјешт хоџа записао на папиру или пергаменту.

Понајвише напишу неколико реченица из суре „породица Амранова“, која је опћенито позната као „мала хатма“, или пак

цијелу ту суру. Препоручује се, да хоџа за то приреди мастило од ружичне воде, помијешане сафраном и миском.

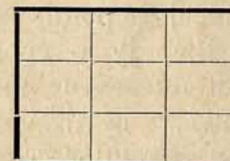
Така хамајлија, веле, да од урока чува не само дјецу, већ и трудне жене, које је о врату носе.

Није овдје ред потање говорити о хамајлијама и записима у Босни и Херцеговини. Остављајући ја себи, да се другом приликом вратим на тај предмет, нека ми буде допуштено овдје споменути, да хамајлију овдје нарочито мухамедовци веома употребљују и да је многим, већином упола наображеним хоџама писање хамајлија главни занат.

Бројеви и слова — кабалистика, различита имена божија, имена анђела, патриарха и пророка и џинова, то је, што се највише пише на записима.

Пријазним посредовањем једнога између мојих мухамедовских пријатеља дошла ми је до руку така једна хамајлија против урока, на којој је записано, што у пријеводу ово значи: У име премилосрдног Бога! О мој Боже и Габријеле и Михаиле и Израфиле и Азраиле и Ибрахиме и Исмаиле и Исаче и Јакове и ти, од кога је свако добро, који си дао тôру и јеванђеље и псалме и куран, ја ту не могу ништа помоћи осим помоћу великога Бога. Јемлиха, Мехалниа, Мислина, Мернош, Дохернош, Саренош, Кефефтатајош, Китмир.

168	173	166
167	169	171
172	165	170

У котарима Фочи и Чајничу носе трудне жене, нарочито хришћанке, кошуље наопако, т. ј. изврну нутарњу страну напоље. Као хамајлију носе мухамедовци још модар, туркизу сличан, јајолик камен, такозвани „урочњак“, који се причврсти за фес.

Мање удара у очи, али како веле, не мању заштиту даје од урока, кад се изврнуто (шавом споља) заруби лијеви рукав од кошуље.

Веома добро да је намазати дјеци вршак од носа чађу, исто тако да се носи овратник или гривна од плода слезовог.

Дјеци шпањолских јевреја дају као хамајлију кесицу, сашивену у три ћошка од златне тканине, или од црвене кадифе или свиле, у којој има мала гранчица од руте, комадић бијелог лука и нешто соли, благословљене на други дан пасхе у храму. Та хамајлија не мора баш за капу да је причвршћена, доста је, ако је само увијек уза се носиш; обично се ушива у одјећу. Трудне шпањолске јеврејке носе или ту хамајлију, или стручак руте, или пак комадић бијелога лука уза се.

Младе дјевојчице обично затакну цвијет за уши или позлате слином прилијепе на чело. И младу заките којекаким чудноватим и необичним накитом. У Скопљу н. пр. насаде јој двије, цвијећем и врпцама окићене дрвене кашике, које се попут рогова стрше врх главе.

Ждребету свежу кашику о врат, коња чувају врпцом од црвена сукна, која се такођер овије око врата и за коју су већином пришивени различити записи у троугластим кесицама.

На предњој страни једне веће, старије куће у Сарајеву написано је за заштиту يا حافظ т. ј. ја хафис (Бог заштитник). Та се реченица може наћи и у многим кућама мухамедоваца, нарочито у шикли-одајама богаташа златним словима на црном темељу написана и оквирена.

Још ћу да напоменем један начин, којим се чувају да сами себе не урекну, и који се може данас наћи само још у сасвим неуких шпањолских јевреја.

Ако се ко толико заборави, да се с поносом сам похвали, како му је добро, како му послови иду од руке, како ли му дјеца напредују, или како је на гласу са своје учености, онда му ваља, да се не урекне, одмах десно око упиљити у лијеву ноздрву и на Бога мислити.

Макар да има толиких лијекова од зла погледа, ипак се много пута дешавају уроци, кад су људи у гдјекојим стварима врло лакоумни! Вјерују у уроке, знаду да много којешта од тога помаже, али ништа не употријебе, јер на то не мисле.

Народ мисли, да је дјеловање урока у прво вријеме више латентно и лако, а кашње тек да постаје опћенито и интензивније. Хоћеш ли за то, да се ријешиш урока, онда ти се ваља за времена о томе постарати, јер кад у човјеку оживе уроци, онда јадноме болеснику више нема лијека и мора да пропане.

Ако мислиш, да ти је дијете, жена и т. д. уречена, па ако се лизањем, како оно горе рекосмо, утврдише уроци, или ако је хоџа установио уроке на темељу кабалистичког рачуна из имена онога, за кога је казано да је уречен и његове матере,[1]) онда ваља лијечити уроке.

Уз различите начине лијечења, које ћу при свршетку укратко да напоменем, најобичније је лијечење облизивањем и гашењем угља. Од оба ова начина, које сам налазио у многим земљама и код различитих народа, имаду у Босни разне варијанте, од којих ћу само некоје овдје да опишем.

Облизивање, дакле нека рука механичког скидања, помаже само, кад је ко лако уречен и ако се одмах употријеби, док

---

[1]) Ако у рачуну изађе на свршетку 2, онда нема сумње, да су уроци.

водица с гашеним угљем и од веома тешких урока веома добро помаже, али, као што је речено, само док уроци нијесу оживјели.

У хришћана облазне уроке своја мати, а у шпањолских јевреја туђа жена.

Мати узме главу дјетећу међу дланове, пак је оданле, гдје је нос усађен облазне уз чело, онда пљуцне дјетету преко главе и рекне: „Урок сједи на прагу;“ — за тим облазне чело с лијева на десно, пљуцне дјетету преко десног рамена и рекне: „Урок сједи под прагом,“ напокон облазне чело с десна на лијево, пљуцне преко лијевог рамена и рекне: „Урок сједи за прагом.“ — и тиме је свршено.

Народно вјеровање персонифицира дакле и уроке, као уопће готово све узроке болести; оно што говоре, има очевидно да појача дјеловање облизавања и да изрази сукцезивно нестајање зла.

У шпањолских јевреја не лижу дакако на облик крста, већ на облик звијезде, сваки пут, пошто облазну, пљуцну и сваки пута понове формулу: „Como la vacca almipia ala vitelica, ansi te alimpio del ožo malo i de todo modo de mal“ (т. ј. као што крава чисти телешце, тако ја тебе чистим од зла погледа и од свакога зла).

За гашење угља употребљава се увијек неначета вода. Неначетом сматра се свака она вода, која се при сунчаном исходу заграби из извора или из бунара, гдје цијелу ноћ нитко грабио није воду.

Жеравица треба да је жива: жива ватра, живо угљевје.

То двоје свуда и од свију подједнако захтијевају; у томе, колико комада угља треба употријебити, онда шта треба говорити, док се гаси и како ваља употријебити угљевје и воду, има пуно разлике.

Једни угасе три комада угља у неначетој води, пак их брже баце на крстопуће. На првог, који прође крстопућем, па преко угљевја коракне, прелази боловање уреченога. То је нека врста подбацивања, које се у народу сматра узроком многим болестима, нарочито живчевља.

Мање су себични ови начини гашења:

У посуду, пуну неначете воде, баце једну за другом три жеравице. Док то чине, моле „Здраву Марију.“ Послије тога повлаче маказе по води унаоколо, па на облик крста три пута шклецну маказама те у исто вријеме понављају формулу: „Не разрезујем воде, него урок.“

Народ мисли, да људско око може имати тројаку боју, те по томе разликује само црне, модре и зелене очи.

Пошто се обично не зна, каке су боје очи биле, од којих су уроци, то се онда при бацању угљевја, које бива или у троје или појединце, мисли на поједине боје очију, или се говори формула, која се односи на поједине боје очију.

За знак, да су то биле очи ове или оне боје, које су проузроковале уроке, сматра се обично, што углевје потоне. Ако н. пр угљевје потоне, када споменеш црне очи, онда су уроци могли бити само од очију те боје.

Из тога, што је до сада речено, слиједе два начина, како се гаси угљевље.

У неначету воду баца се угаљ, мислећи при томе на једну боју очију, те се при томе говори:

„Урок сједи на прагу, урочица под прагом.
Шта урок уради, то урочица бира.“

Ако угљевје при томе потоне на дно воде, онда се зна, не само, да је оно чељаде уречено, већ и то, какве су га очи урекле. Водицом исперу уреченоме три пута очи, и сад је готово.

Али ако угљевје не потоне, онда се гашење и формула понавља, па се при томе мисли на другу боју очију; ако је од потребе, то се и трећи пут чини.

Обично једна од три жеравице потоне на дно, али ако то не буде, онда нема урока. При томе гашењу говоре формулу, која не само да персонифицира уроке, већ их и по сполу разликује. Празновјерје народно познаје дакле урока и урочицу, који су, како се види из другог дијела формуле, у некој опреци једно према другоме.

Други се начин гашења од овог у толико разликује, што се сваки пут узму три жеравице и рекне: „Ако је урок од црнијех очију, пани угљевје на дно, а ако није, ви останте на врху.“

Ако једна од три жеравице потоне, онда је изваде и стуцају је на прагу; бива сатре се у прилици око, од кога су уроци.

Водицом се уреченоме умије лице и мало се напоји њоме.

Ако угљевје не потоне од прве, онда се та процедура понови још једноћ, па ако затреба, и два пута, али се онда морају спомињати очи друге боје.

При гашењу угљевја заступа жеравица зло око, а вода снагу, која сатире снагу првоме; формула (басма) у једну руку потпомаже лијечење, а у другу се њом материјално изриче постепено сатирање урока.

Рјеђе се при лијечењу урока употребљује тако звано „одбројивање,“ које опет у другим приликама често служи за лијек.

Одбројивање обично је спојено с подужом „басмом“. За костобољу н. пр. одбраја се овако: „У ове муке девет ока, једно потегни, остане осам, једно потегни, остане седам, једно потегни, остане шест, једно потегни, остане пет, једно потегни, остане четири, једно потегни, остане три, једно потегни, остане два, једно потегни, остане једно, једно потегни, нема ниједног,“

На то куцне се чекичем на болно мјесто, и говори се овако: „Погана поганице, одлази из кости у поток, гдје пијевац не пјева, гдје прекљача не лупа, да истјераш муку из кости у месо, из меса у кожу, из коже на длаку.“ Сад се опет куцне по болноме мјесту и болесник три пута задахне.

Против урока међутим употребљује се само одбројивање, не говорећи при томе никаке „басме.“

При крају да још споменем један начин, за који мислим, да се доста ријетко употребљује.

У неначету воду метну нешто руте, пак се то преко ноћи стави на двор. Рано у јутру, кад пијевци први пут запјевају, узме уреченик посуду с водом, пак се попне на једне љестве. На свакој степеници гутне по један пут и тако учини до три пута. Оним, што воде преостане, треба да се болесник умије.

Bosančica.

Prinos bosanskoj paleografiji

od dra Ćire Truhelke.

Ako razmotrimo slovjenska pisma, valja nam dvije vrste razlikovati. Jedno je glagolica, koja je postala posve samostalno iz naroda. Ona je originalni izum naroda, iz koga je neposredno nikla. Njoj nema analogije, kojom bi joj se mogao pouzdano protumačiti postanak, pa za to i nema sumnje, da je glagolica slovjensko, a ja bih rekao i jedino slovjensko pismo. Ta glagolica, u koje je svako pojedino slovo rekao bih umjetno sastavljeno od više dekorativnih elemenata, bila je prikladna za spise, koji su se imali pomnjivo izraditi, za natpise, koji su uz svoju epigrafsku tendenciju imali i slikovitu; ali čim se je to pismo imalo upotrebiti u običnom životu, u svagdašnjoj praksi, pokazaše se njegovi nedostaci. Ako i odgovara svim umjetničkim zahtjevima, što se stavljaju jednome pismu, ne odgovara ma ni jednom praktičnom, pak bilo to lapidarno pismo na kamenom ili slikanom spomeniku bez prigovora, u kurzivnoj formi, — a ta je praktična strana u pisma, — ne da se ni zamisliti.

Tu je imala doskočiti ćirilica, uz koju se je u Bosni uporedo razvila bosančica.

Ni jedno ni drugo pismo nije originalno, već su oba istoga korijena — grčkoga, odakle primiše neke znakove nepromijenjene, a druge prilagodiše naravi zvukova slovjenskih jezika. Grčkog su porijekla osobito lapidarna slova, pa za to je naravno, da se lapidarna bosančica od lapidarne ćirilice u glavnom ne razlikuje.

Razlika, koja se može naći, lokalna je, jedno pismo razvijalo se na istoku Balkana, drugo na zapadu; sam razvitak bio je samostalan, pa je tako razumljivo, da su se oblici za pojedine znakove, makar istoga korijena, drugačije tu, a drugačije tamo razvili.

Tek u kurzivnom pismu nastaje glavna razlika, a razlog joj je taj, što se kurzivna ćirilica udaljuje od svog grčkog vrela, te je poprimila mnoge elemente iz latinice, dočim je bosansko pismo ostalo na istoj osnovi, te se iz lapidarnog pisma organički razvilo. Razlika ta ustalila se osobito onim trenom, kada je ćirilica sebi stvorila literaturu, koja je pojedinim slovima utvrdila oblik, tako da se ne mogu više samovoljno mijenjati, kada je ćirilica postala književnim pismom, a bosančica ostala što je i bila — skroz narodno pismo, bez literature, rekao bih samo za domaću potrebu naroda. Njen oblik prilagogjuje se individualnosti pojedinca, pa se za to ne samo sve više razvija, već i mijenja, a mijenjaće se tako dugo dok je ne istisne drugo pismo.[1]) Da li će je zamijeniti ćirilica ili latinica, o tome neka Bog sudi, ali stalno je, da će bosančica propasti. Danas ima još malo ljudi, koji je znadu, a za desetak, dvadeset godina biće to pismo zagonetka, koju će mnogi epigrafik uzalud kušati da odgonetne.

Pojedina su slova uslijed dosadanjeg razvitka u današnjoj bosančici postala tako komplicirana, da ih je mučno razabrati, pa tu možemo zamijetiti zanimivu pojavu: kao što je glagolica, skroz individualno narodno pismo, bila nezgodna za veću literaturu, tako je i bosančica, razvijajući se u samom narodu, postala pismom, skroz nesposobnim za općenitije upotrebljavanje.

* * *

[1]) Da će i ona sebi stvoriti literaturu, koja će joj dati stalne oblike, o tome danas nema govora.

Lapidarna pismena na bosanskim natpisima.

Latinska pismena	Grčka pismena	Ćirilska crkvena pismena	Ćirilska gragjanska pismena	Bosanska pismena: XIV. vijek	Bosanska pismena: Početak XV. vijeka	Bosanska pismena: Konac XV. vijeka	Tipski oblici
A	A	Ѧ	А	ꟼ	ꟼ, ∆	ꟼ, ə	ꟼ
B	B	Б	Б	Б	Б, Б	Б	Б
V	—	В	В	В	ㅁ, Ъ	о	ㅁ
G	Γ	Г	Г	Г	Г	Г	Г
D	Δ	Д	Д	Ѧ	Д	Ѧ	Д
				variante	⇑ Ѫ	☆	
Gj	—	—	Ђ	·	·	·	
E	E	Є	Е	Э, Є	Є	Ͱ	Є
Ž	—	Ж	Ж	Ӝ	#	*	Ӝ
				variante	* ф Ж Ж Ѫ	Ж	
Z	Z	З	З	Ʒ	З Ƶ	ɀ	Ʒ
I	H	И	И	Н	Н	н	Н
J	I	I	J	I	·	·	·
K	K	К	К	К	(·, К	(	К
L	Λ	Λ	Л	Λ	Λ	∩	Λ
Lj	—	—	Љ	·	·	·	·
M	M	Ѫ	М	M	M	⌒	M
N	N	Н	Н	N	N	~	N
Nj	—	—	Њ	·	·	·	·
O	O	О	О	O	O	o	O
Ō	Ω	Ѡ	—	ω	Ѱ	ω	ω
				variante	ω ѿ	ω	
P	Π	П	П	П	П	п	П
R	P	Р	Р	Þ	Þ Г	þ	Þ
				variante	Þ ρ	ρ	
S	Σ	С	С	С	С	(	С
T	T	Т	Т	Т	Ш	ш	Ш
Ć	—	Ћ	Ћ	·	Ѫ	Ѫ	Ѫ
				variante	Ѫ Ѫ Ѫ	♀ †	
U	—	Ȣ	У	Ȣ	Ȣ	ɣ	Ȣ
F	Φ	Ф	Ф	·	·	⇑	·
H	X	Х	Х	X	X	X	X
C	—	Ц	Ц	Ч	Ч	Ч	Ч
Č	—	Ч	Ч	Y	V	v	V
Dž	—	Џ	Џ	·	·	·	·
Š	—	Ш	Ш	Ш	Ш	ш	Ш
Ju	—	Ю	—	Ю	Ю, Ю	Ю	Ю
Je, ja	—	Ѣ	—	Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ
	—	Ь	—	ь	Ь	ь	ь

U ovom pregledu naveo sam najglavnije znakove lapidarnog pisma bosanskog i njihove varijante, i to u pojedinim fazama od XIV. do pod konac XV. vijeka — za doba cvjetanja bosanske epigrafike.

Poredani su po ćirilskoj azbuci uz grčka pismena, pa je već na prvi pogled opaziti, da je i ćirilica i bosančica postala od grčkog pisma. Većina slova prešla su i u formi i u značenju zaklasičkog doba nepromijenjena u slavjensku azbuku. Amo idu slova г д з ѧ м н о п ρ т ф χ ѡ. Znak za glas **a** nastao je u formi ѧ od uncijalnog, dočim je uncijalno є tek u vizantinsko doba prešlo u grčki alfabet. Uz te znakove prešli su iz grčkoga u slovjensko pismo neki znakovi, ali ne više u onome značenju, u kome su se upotrebljavali u klasičnom pismu, već za zvukove, koji su odgovarali fonetičkom izgovoru tih slova u vrijeme, kada je slovjensko pismo nastalo. Tu se počimlje ćirilica a i bosančica, ako ne oblikom, a to izgovorom razlikovati od latinice. Amo ide prije svega slovo в, koje se već za prvih vijekova poslije Isusa izgovaralo fonetički kao **v**, a ne kao latinsko **в**, te slovo **н** (η), koje se u kasnijoj grštini nije više izgovaralo kao otegnuto **e**, već kao **i**, a u tom značenju ih upotrebljuje i današnja ćirilica. Za glas „**u**“ nalazimo u prvo doba u ćirilici i bosančici [1]) iste znakove, kao i u grčkom ΟУ (ου), ali doskora zamijenilo ih je jednostavnije Ȣ.

Slovo je **c** latinsko, a prešlo je odatle u grčko pismo, zamijenivši staro Σ, pa tako vrijedi i u slovjenskom u promijenjenom značenju za naše **s**.

Uz te znakove valjalo je za pojedine slovjenske glasove, koji su bili različiti od grčkih, naći nove, a ta slova jesu: Ц c, Ћ ć, Ч č, Ш š, Щ št, Ж ž, Ђ gj, Џ dž, te za samoglasnike Ь, Ъ, Ю, Ѣ, Ѧ.

Od tih znakova prešli su nekoji iz glagolice (Ш, Ѧ), pridržavši isti oblik, a drugi su različni, te su na novo postali.

Svi ti znakovi, koji su u staroslovjenskoj ćirilici odgovarali posebnim glasovima, održali su se u ruskoj i crkvenoj ćirilici do danas; makar se mnogim od njih u govoru izgubio prvotni glas, a u srpskoj (gragjanskoj) ćirilici održali su se do nedavno. Bosančica ne poznaje polovice tih znakova ni u starim natpisima ni u novijem pismu, pa već se jedna bitna razlika izmegju nje i ćirilice sastoji u tome, što joj azbuka ima mnogo manje znakova.

Slôva Ђ, Џ, Щ, Ѵ, Ъ, Ѧ nema u bosanskom pismu nikako. Glas Ђ izražava se u bosanskim natpisima na dva načina: ako je sastavljen od zvukova **dj**, piše se u samo etimološkoj formi ид ili samo д (доде, доиде mjesto dogje [etimol. do — ide, dojde, dode]) ili ako sam glas Ђ leži u korijenu, zamjenjuje se sa ћ, koje se izgovara kao „**gj**“ (na pr. влаћевић mj. влађевић.)

[1]) Do sada poznat je u bosančici samo jedan primjer, gdje se za Ȣ piše оу. Natpis nalazi se u Travniku, gdje ga je smjestio u tamošnjem sjemeništu prijašnji ravnatelj g P. Hoffer.

Slovo Џ (dž) u narodnom jeziku nema adekvatna zvuka, tek dolaskom Turaka nalazimo taj zvuk (dženet, feredža itd.), za koji u pismu nema posebna znaka.

Glas Щ (šč ili št) narodnom je izgovoru nepoznat, a čućeš ga samo blizu crkve i od ljudi crkovnjaka, koji jesu ili se nadaju postati crkvenim starješinama. Ovi izgovaraju doduše „svjaščenik“, ali i „roždenije“.

Napokon nema bosančica ni nazala њ (nj) ni labiala љ, koje je novija ćirilica usvojila, već za te zvukove piše dosljedno н i л. U nekim mlagjim rukopisima opisuje se taj zvuk time, da se pred **n** i **l** metne slovo ћ (Bosćnaninь, Nemaćnić). Taj se običaj često nalazi u fratarskim kronikama, te je valjda analogija talijanskom pravopisu, koji pred **l** i **n** meće **g** a izgovara **lj, nj.** U tih kronika našao sam i nekoliko primjera, gdje se **Љ** i **Њ** izražava talijanskim **gl, gn.**

Značajno je za bosančicu, kao prostonarodno pismo, da nema znaka za glas ф. Taj je glas tugj slovjenskom jeziku, ne može se naći ni u jednoj riječi slovjenskog korijena, a narod će se i kod tugjih riječi otimati izgovoru glasa ф. Tako će u Lici i gornjoj Krajini seljak reći „vajda“ a ne „fajda“, „varba“ a ne „farba,“ a Bošnjak će Varešanin izgovarati „Pra Pranjo, Pilip“ mjesto „Fra Franjo, Filip“.

Zanimivo je tom prigodom istaknuti, da je u glagolici, u kojoj su sva slova izvornog porijekla, jedini znak za „**f**“ (ф) grčkog oblika kao i ćirilsko **ф**.

Prema tomu ima bosanski alfabet osim slova, koja su prešla iz grčkog, samo znakove za **c**. **ć**, **č**, **š**, **ž**, ь, ѣ, ю, a razmotrivši razvitak tih znakova u bosančici, opazićemo, da se osim znaka ш (**š**) koji je iz glagolice prešao u ćirilicu i bosančicu, i vokala ь, ѣ, ю, ostali razlikuju bitno oblikom od istih slova u ćirilici (**Ч** c, **V** č) a znakove za **ć** i **ž** nalazimo u toliko raznih oblika, da se već iz toga može razabrati, da je bosančica tek tražila zgodan znak za te glasove.

Slovo ь (u glagol. **l**) ima da zamijeni staroslovjensko ь i ъ, te bi imalo doći na kraj svim slovkama, koje se završuju suglasnikom (bilo tvrdim ili mekim), ali to pravilo nije dosljedno upotrebljeno.

Slovo ѣ izražava i u bosančici današnje „ie“ „je“, ali u starim natpisima nalazimo češće и, jer je narječje bilo ikavsko, a slovo ѣ u značenju ꙗ (ja). ю odgovara posve ćirilskome.

* * *

Prispodobivši pojedina slova i njihov razvoj tečajem vremena, kako ga razabiremo na kamenitim spomenicima bosanskim, opaziti je, da su neka slova uz neznatne, obično subjektivne promjene pisca, pridržali isti tipični oblik, dočim se druga pod lokalnim uti-

cajima tako mijenjaju, da bi se već iz njih mogla sastaviti cijela azbuka.

U tom se pogledu osobito ističu slova:

D = ⩠ A ♀ Ā ⩑ ✩

Z = Ꝣ ʒ ȝ Ꝣ ϩ

R = P Þ Ρ ρ ρ

O = ω ω̄ ω ω ᴡ ᴡ

C = ⅄ ⅄ ⅄ ⅄ ⅄ ♀ †

Ž = ሐ ✱ ⋊ ⋊ ✱ ⋊ ⋊ #

Kao karakteristički znakovi za bosančicu imadu se navesti slova:

Ꝁ ƈ V □ #

K, C, V, Ž.

Ne bih umio da protumačim, kako su ti znakovi postali.

Jedan od znakova za K biće iskvaren grčki oblik, dočim je drugi po svoj prilici složen od dva latinska CC.

Uz te oblike nalazi se u kraticama vrlo često glagolski oblik {. Primjetiti mi valja, da skoro u svim starijim natpisima slovo „k" označuje ujedno i ć, svakako novogrčki uticaj.

U jednom natpisu (u Humcu) nagjoh znak za e u strogo glagolskom obliku ɘ.

U bosanskim natpisima opazićemo karakterističnu razliku od ćirilice kod skraćivanja. U ćirilice ima cijeli niz pravih kratica, koje su postale ili naprosto ispuštanjem manje bitnih slova u jednoj riječi, ili konvencionalnim označivanjem tih ispuštenih slova (titlama) ili pak sastavljajući više slova u jedan znak. To je sastavljanje u crkvenim natpisima katkad tako umjetno i zamršeno, da i vještijemu otešćava čitanje. U ćirilici je takvo skraćivanje uvijek posebnim znakom ili crtom nad kraticom ili cirkumfleksom označeno.

Takih kratica nalazimo u bosančici samo u vrlo malo riječi, koje su sve iz crkvene prakse prešle u narod. (Na pr. stim̃, mj. svetim, bgã mj. boga, dhom mj. duhom, sña mj. sina). Ovi su primjeri i jedini, što ih nalazimo.

Bosanske su kratice **ligature** (spojevi) u potpunom smislu riječi, a nastale su na temelju istoga principa kao i rimske.

Prije nego što ću te ligature razjasniti, valja da razložim tipske forme lapidarnih slova bosanskih prema elementima, od kojih su sastavljena.

Po svom obliku i po tehnici skraćivanja razdijelio bih znakove bosanske azbuke u četiri skupine:

1. Π Ш Ο M N H
p t v m n i

2. ꟼ Þ Б Γ Ꝁ Ч Ь
a r b g k c ь

3. O Є
o e

4. Λ V X ⋊ ⅄ C ʒ Ȣ A Ѣ
l č h ž ć s z u d ja

Na prvi pogled opaža se, da su slova svedena na što jednostavnija počela. Slovima u prvom i drugom redu zajednička je osovna crta, a znakovi do nje imaju da pobliže označe fonetičku vrijednost te crte. U prvom redu stoje slova, koja lijevo i desno imadu osovnu crtu i znak megju njima, u drugom redu su slova sa jednom osovnom crtom, a karakteristički im je znak sa strane lijevo ili desno.

Slova za p, v, n, i, m, sastoje se od dvije crte, koje su različito spojene. **P** spojeno je gore crtom, **v** ima gore i dolje spoj **i** u sredini, **n** poprijeko, a **m** spojeno je vijom.

Slova drugoga reda sastoje se od jedne osovne crte i karakterističnog znaka. Kod slova **a**, polukrug je lijevo kod **r** desno kod ь desno dolje, kod **g** vodoravna crta na desno, kod **b** isto tako, a dolje polukrug, kod **c** prelomljena crta lijevo, a kod **k** na srijedi desno izvijeni polukrug.

Skraćivanje u bosanskim natpisima osniva se na tome svojstvu, da je u svijeh tih slova zajednička osovna crta, pa skraćujući dva slova dovoljno je osovne crte jednog slova pridržati, a dodati samo karakteristiku drugog slova.

Slični način skraćivanja imademo u sanskritu. Tu je zajedničko svim slovima osovna, a nad njom vodoravna crta, a karakteristika pojedinih znakova meće se pod nje.

Osim slova **a** koje se može i sa slovima **s** i **l** spajati, spajaju se obično samo slova prvog i drugog reda megju sobom, te tako nastaju slijedeće ligature:

ap	at	av	am	an	ai	pr	tr	vr
mr	ab	ag	ak	tk	ig	pi	ti	vi
		mi	ni	ip	im			

Na isti način spajaju se po tri ili više slova u jednu kraticu:

Sin, April, Nikola, Pavko,

Čita se: Va ime — Aminь — Bosnomь — Vrime — —
Služi banu Stipanu i kralu . . . .
i kralici Grubi i krala Ostoju.

(Iz natpisa Kočerinskog).

Slova četvrtoga reda ne spajaju se nikad ni megjusobno a ni s drugima u ligature, a ako ih pisac mora radi tijesna mjesta nekako skratiti, metnuće ih u manjem obliku nad liniju. O i Є spaja se napokon sa н kao i u cirilici u ıє i ю.

Opaziti valja, da kratice u bosančici nemaju kao u ćirilici da skrate pojedine riječi, da one nijesu konvencionalni oblici (sigle) za pojedine pojmove, koji se u pismu i u govoru često pišu i upotrebljavaju, već su one postale kao i latinske ligature samo u tu svrhu, da se mjesto na ploči laglje ispunjava, a u bosanskim nat-

pisima se često dogagja, da se završno slovo jedne riječi spaja sa početnim slovom one, što slijedi.

Prema tomu je u ćirilskim kraticama različno načelo nego li u bosanskim. Ovdje se skraćivanje osniva na formalnoj naravi slova, tamo na jezičnim svojstvima riječi; tu je organička, ondje umjetna, u bosančici su spojevi, u ćirilici vješto sastavljeni monogrami. Da to saberem u prispodobu, izrazio bih, da se bosanske kratice prema ćirilskim odnose po prilici kao lapidarne latinske ligature prema tironskim notama.

Pismenih spomenika pisanih bosančicom sačuvaše nam u priličnom broju po gdjekoji od bosanskih i hercegovačkih stećaka, a ti natpisi, zanimivi sa svog epigrafičkog stila, jedini su nam podaci za promatranje tehnike i razvoja samoga pisma. Tehnički su izragjeni natpisi dosta priprosto, slova su tek kako bilo da bilo uklesana, nepravilno poredana, a i same vrste ne teku najpravijim smjerom.

Do sada mi je samo jedan primjer poznat, u koga su slova donekle umjetno izragjena.

Slika 1.

Čita se: 1. Počteno
2. (Na)vukoh za svoga
3. — eka na četvrto
4. — — m u oba .

Natpis taj nalazi se u katol. sjemeništu u Travniku, a u priloženoj slici (1.) priopćujem jedan dio tog natpisa.

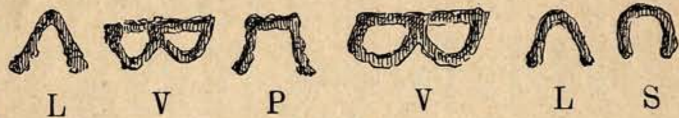
Razabrati je po toj slici, da se slovjenska slova prilagodiše stilu vremena, koji je zapadom zavladao u doba, kada je taj natpis nastao, te je segnuo i amo u Bosnu. Pojedina slova prilagodila su su se gotici, a taj natpis i ako po svom tekstu nije važan, zanimiv

je pojav u povijesti razvitka pisma, jer je rijedak dokaz, da je zapadna kultura dohvatila slovjensko pismo, pa ga preobrazila na germansku formu.

U starijih bosanskih natpisa može se opaziti još po gdjekoja osobenost, koja se ne da tehnički protumačiti i koja razumljivost natpisa katkad vrlo otešćava. Osobito u hercegovačkih natpisa nalazimo često, da slova nijesu pomještena upravnim redom, već izvrnuta, položena i u opće nepravilna, a u onom priopćenom natpisu na Vlagjevini [1]) imademo primjer, da je pisan s desna na lijevo, a i slova da su mu okrenuta. Taj slučaj tumačio se koje kako. Neki bi rekli, da je to upliv turskoga pisma, koje se takogjer piše s desna na lijevo, ali taj tumač nije dovoljan. Natpis sam spominje kneza Pavla Radinovića, koji je živio u prvoj polovini XV. vijeka, a onda dojam turski nije bio još tako silan u Bosni, da bi na taj način preobrazio pismo; osim toga valja spomenuti da tome nema analogije. Ja sam sebi znao taj pojav samo tako protumačiti, da skulptor natpisa nije umio pisati, da je imao nacrt natpisa na papiru pred sobom, pa ga s obratne strane prenio na kamen te ga uklesao.

Drugi zanimiv natpis nalazi se uzidan u manastiru na Humcu. Kamen je četverasta ploča a natpis obilazi u zavojku na tri reda oko sve četiri strane ploče.

Napokon priopćujem zanimiv natpis, što ga nagjoh kraj Orahovca pokraj Drine putem iz Višegrada u Samobor. Natpis je na stećku a zanimivo je u njega, da nema ni jednoga vokala, i što je uvijek jedno slovo uspravno, a drugo položeno pisano, tako da je L P L uspravno a V V i S položeno.

Slika 2.

Tu bi se možda našao dojam turskoga pisma, koje takogjer ne zna za vokale, a sudeći po tome da slova S L stoje na desno, imao bi se natpis čitati s desna na lijevo.

Kao primjere natpisa iz doba cvjetanja bosanske epigrafike navodim nekoliko primjera, koji će oblike i tehniku njihovu bolje nego riječi i opisi razjasniti.

[1]) Glasnik god. I. br. 1.

Natpis na ušću Drežanke kod Zaušja.

Slika 3.

Megju najljepše natpise XIV. vijeka spada bez dvojbe onaj, što sam ga prije dvije godine otkrio na ušću Drežanke. Natpis pisan je za vremena Trvtkova banovanja, te je prema tomu jedan od najstarijih, a vrijedan je što mu je postanak bar donekle kronologički ustanovljen. Uz to je karakteristički primjer za pravilni način skraćivanja.

Do njega valja spomenuti natpis, koji je prije desetak godina nagjen na polju kočerinskom te uzidan u župnu kuću u Kočerinu [1]). U natpisu spominje se ban i kralj Tvrtko, Dabiša, kraljica Gruba, Ostoja, i herceg Hervoja, te rat Hrvoje sa Ostojom, pa je prema tomu natpis pisan oko 1410—1420. I taj natpis je lijepo izragjen kao i Drežanski a i tehnika skraćivanja je ista.

[1]) Sliku njegovu priopćićemo u slijedećem broju. Uredništvo.

Karakteristični primjeri bosanskih natpisa, koji se nalaze u Podrinju su slijedeći:

Natpis u Goraždi:

Čita se:
† Vь ime b(og)a
se leži
rabь b(o)ži
i knezь Ra-
doslavь
Sirini
kь

Natpis bio je prije u crkvi u Goraždi, a kad se ova raširila, prenesen je pred crkvena vrata.

Slika 4.

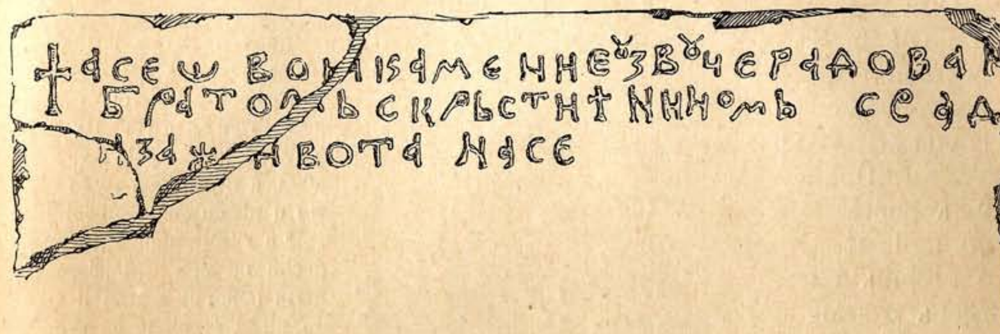
Opaska. Ima se čitati Širinić a ne Širinik (k mj. ć). Knez Širinić, — obitelj je danas turska — biće utemeljitelj crkve goraždanske, a ne herceg Stjepan.

Natpis u M. Gostilji:

Slika 5.

Cita se: † Ase leži Vukićь sinь Vukašina Nosako(vića) svojom majkomь Ružomь

Natpis pod Džipima:

Slika 6.

Čita se: † Ase ovoi kamenie uzvuče Radovan(ь) Bratolь Skrьstić Ninonomь. Srad-i za' života na se

Natpis kod Kaoštice: [1])

Slika 7.

Čita se: † Ase leži Juraj kod Radoe svoga gospodičića.

[1]) Taj natpis je zanimiv s toga, što riječima „kod" i „Radoe" služi samo jedno „A".

Natpis kod Oprašića:

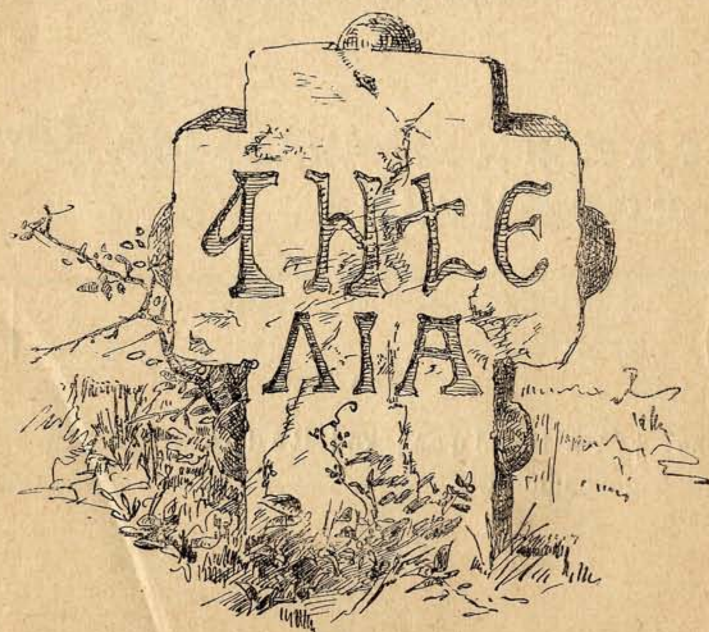
[illegible]

Slika 8.

Čita se:
Asi (j)e bilegь
počtena i glas-
ita voevode
Radivoja Opr-
ašića. Dokle
bihь počte-
no i glasit-
o prebihь i l-
egohь u tuć-
oj zemli a
bileg mi s-
toi na bašti-
ni.

Opaska. Natpis je taj iz istoga vremena kao i onaj nedaleko kod Brankovića nad grobom Mahmuta Brankovića (druga pola XV. vijeka), a naveo sam ga za to, što u njemu „ć" zamjenjuje „gj" u riječi „tugjoj" (tućoj), dočim na niže priopćenom krstu (slika 9), koji stoji tik do njega, i koji je po svom postanku mnogo mlagji, i pisan ćirilicom, nalazimo već slovo „Ђ".

Natpis kod Oprašića:

Slika 9.

Čita se: Andje-lia.

Bosančica u rukopisu.

Latinica	Pismena na kamenom spom. XVIII. vijeka	Pismo na staroj olovnoj ploči	Manastirsko pismo	Begovsko pismo u Krajini	Begovsko pismo u Hercegovini
A	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
B	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
V	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
G	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
D	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Gj	·	·	·	·	·
E	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Ž	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Z	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
I	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
J	·	·	·	[illegible]	[illegible]
K	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
L	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Lj	·	·	·	·	·
M	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
N	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Nj	·	·	·	·	·
O	o	o	o	o	o
P	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
R	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
S	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
T	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Ć	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
U	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
F	[illegible]	·	·	·	[illegible]
H	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
C	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Č	—	[illegible]	·	[illegible]	[illegible]
Dž	·	-	·	·	·
Š	ш	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

Ako se je lapidarna bosančica sasvim samostalno uz ćirilicu razvijala, kurzivno pismo pokazuje tu samostalnost još više, te je postalo pismom, koje uz ostala kurzivna pisma, što odgovaraju svim zahtjevima rukopisnoga pisma, predstavlja najprimitivniju vrstu.

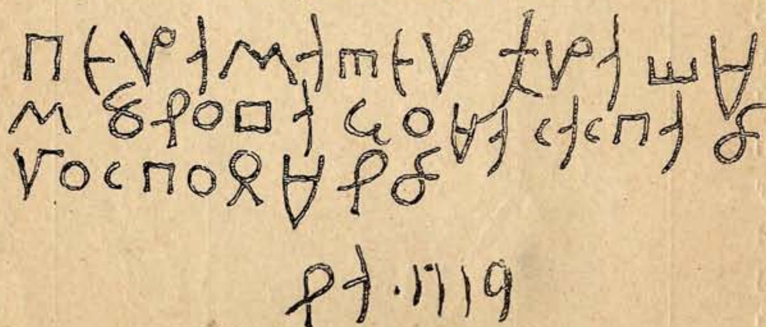
Dolaskom Turaka propala je bosanska epigrafika. Natpisa biva sve regje, sve hitrije i netočno izragjenih, pa na mnogijem mlagjim natpisima može se opaziti prelaz lapidarnog pisma kurzivnom. Takvih primjera imade vrlo mnogo u dolini Lašve, a priopćujem jedan, koji se čuva u katoličkom sjemeništu u Travniku. Slova su na maloj pločici od pješčenjaka sitno, plitko, rekao bih nožem urezana, nepravilno poredana. Drugi još zanimiviji primjer već sasvim kurzivnog pisma na kamenom spomeniku nalazi se u muzeju, komu ga je poklonio gosp okr. predstojnik dr. Kukuljević. Nagjen je blizu Fojnice. Kamen je ploča od mehkog pješčenjaka, na njoj uklesan je krst i natpis, komu su se slova daleko rastavila od pisma XV. vijeka.

Natpis iz M. Mošunja:

Slika 10.
Čita se: Va: ime: b(og)a: dobroga: se: zida: Mihalь: svomu: gdnu: knezu: Vuku.

Natpis u Sarajevu:

Slika 11.
Čita se: Pera mater Fra Šimunova koja zaspa u gospodinu na 1719.

Pismo prilagogjuje se sve više individualnosti pisca, postaje sve brže, ali i nepravilnije, te prelazi u domaću upotrebu.

Kurzivno pismo, razvilo se

u narodu posve samostalno, bez umjetnoga usavršivanja, pa se može doista nazvati narodnim pismom, kao što su bile nekoć rune narodno germansko pismo. Karakter tog pisma jednak je onomu primitivnomu a i prvotnom pismu, iz koga su se sva moderna pisma razvila: feničkomu. I tu i tamo izražavaju se slova sa malo, većinom ravnih crta, a razlikuju se megju sobom raznom kombinacijom.

To pismo nazivljem samo za to kurzivnim, jer se upotrebljava u svagdašnjem rukopisu, a ne možda za to, što bi odgovaralo zahtjevima kurzivnoga pisma. Ono niti se piše brže niti razgovjetnije od lapidarnog pisma, a ako ga prispodobimo s onim, opazićemo, da je isto pismo, ali da je na papiru uzelo drugi oblik; crte su tanje, dulje, nijesu onako pravilne kao na kamenu, a ako je individualnost pisca već mijenjala mnoge znakove na lapidarnim spomenicima, u kurzivnom pismu ta je individualnost još više vladala.

To pismo nije narod u školi naučio, škola nije nad njime bdila, da mu se pojedini znakovi po stanovitim zakonima nauče pisati, da pojedina slova odgovaraju nekom uzornom tipu, već je pismo kao i narodna pjesma, narodna priča prelazila predajom od oca na sina, od koljena do koljena, pa kao što se uslijed te predaje spoljašni oblik narodne pjesme mijenjao, tako je bilo i kod pisma, koje kao i pjesma i priča sačinjava jedan dio kulturnog blaga narodnjeg.

Tim pismom služili su se u Bosni i katolici i pravoslavni i muhamedanci.

Do prije četrdeset godina bila je bosančica rekao bih službeno pismo u franjevačkim manastirima. Njime su pisali svoje registre i privatne dopise, svoje kronike, u opće sve, što god su pisali domaćim jezikom.

U muhamedovaca je to pismo još nedavno bilo običajno skoro u svim begovskim kućama, a još i danas imade dosta familija, koje ostadoše vjerne bosančici. To pismo bilo im je ostavština iz vremena, kad su njihovi pradjedovi bili još plemići „rusaga“ bosanskoga, prije nego li se potarčiše, a kao takvo cijenili su ga. Tim pismom ne samo da su muškarci pisali, već i žene — pojava, koja ide megju najregje u muhamedovskom svijetu. Za obična čovjeka bijaše pisanje jedina zadaća kulturne naobrazbe, a naučio mu se za djetinstva, kao nekoć stari Grci od gramatika, od kojega starijega sluge ukućana.

Što se tiče pravoslavnog žiteljstva, mnogi pišu bosančicom još i danas, ali uticaj ćirilice lakše ih je dohvatio, pa se i pismo manje više oslanja uz ćirilicu,

Kako rekoh, rukopisna bosančica razvila se od lapidarne bez bitnih promjena, ali ipak bih razlikovao dvije vrste: manastirsku i begovsku. Manastirska razvila se megju ljudima, koji su kulturnom svijetu daleko bliže bili nego begovski čitluci i kule, vježba bila je mnogo veća, upotrebljavanje češće, pa se je pismo

pod tim uslovima bolje ustalilo i iskitilo. Osim toga valja imati na umu, da su stari fratri često imali pred očima starobosanske i dubrovačke povelje, koje su katkad bile kaligrafički pisane, pa su nastojali, da svoje pismo što ljepšim učine. Stoga i jest pismo u manastirima pravilno, katkad lijepo, a prije svega valja istaknuti, da u mnogome sjeća na pismo dubrovačkih rukopisa iz 15. vijeka.

Faksimili hercegovačke rukopisne bosančice.

Slika 12.

Čita se: Uranijo buljubaša Mujo
Prije zore i prije sabaha, —
Do sabaha četiri sahata —
Viž njeg Halil podviš ruke staše;
Dok mu kucnu halka na vratima,
Mujo bratu govori Halilu:
„Moj Halile, moje gledovanje,
Hajde, sine, na avlinska vrata
Pa ti vidi, ko je na vratima.“
U Halila pogovora nema
Vet udari niz bijelu kulu.
Dok je sišo na avlinska vrata
U duvaru mandal podignuo — — —

Slika 13.

Čita se: Od nas sirjaka (siromaka) Gaćana: Mostaj begu Pašinu i Muhamed begu Kapetanoviću i Ibrahim begu Bašagiću Ruku i nogu vi lubimo i u pet vakti namaza [1]) sa svijem našijem famelijama Vam dovu [2]) činimo i molimo Vas, a more biti i da vi je poznato od ulazka Austorije kao što je postavijo — — —

[1]) Vakat, vrijeme, namâz, molitva. „Pet vakti namâza“ su u Muhamedovaca pet doba dana, kada im valja molitvu obavljati.

[2]) Dòva, poklon, blagoslov.

U begovske bosančice svega toga nema. Slova su tu puki grafički znakovi za pojedine zvukove, a upotrebljuju se bez ikakva pravila i zakona. Narod ne pita ni za ortografiju, ni za gramatiku, on ne odjeljuje riječi od riječi, rečenicu od rečenice, već meće slovo do slova, kako dotični zvuk čuje ili misli čuti.

Sitnijih fonetičkih razlika ne razabire, te često zamjenjuje **č** i **ć**, a slovo **j** izražava sa **a**.

Kao primjer isporedio sam azbuku na jednom kamenitom spomeniku prošlog vijeka, u kojoj se već može razabrati prijelaz iz lapidarnog u kurzivno pismo, te azbuku sa jedne stare olovne ploče, manastirsku i uz to begovsku u Bosni i u Hercegovini.

Prispodoba kazaće tu svakomu više negoli riječi, a nekoliko primjera neka budu tumač tomu zanimivom pismu.

* * *

Pišući ovo, nije mi bilo na umu da napišem bosansku paleografiju ili historiju razvitka bosanskog pisma, nije mi bila zadaća dokazati, da je bosančica različna od ćirilice, već da svratim pažnju na to narodno pismo, kojega će za malo vremena nestati. To pismo i ako ne odgovara zahtjevima praktičnog pisma, i koje će baš za to propasti, ipak je zanimivo kao strogo narodna pojava, kao pismo, koje je sebi stvorio narod, da mu služi prvim kulturnim i literarnim potrebama.

Povijest literature nema se od toga pisma nadati nikakvome prinosu, historija će se njime vrlo malo okoristiti, ali kulturna povijest zabilježiće ga kao zanimivu pojavu u kulturnom životu narodnjem. Već je samo to pismo dovoljno, da joj razastre cijelu sliku kulturnih faktora, koji su na narod uticali, dok je pisao bosančicom, a vrijednost će mu biti još veća, ako se ta pojava prispodobi sa sličnim pojavama kod drugih naroda.

Напутак за свету проскомидију у завалскому оппттаку.

Приопћио **Вид Вулетић-Вукасовић.**

У васиљанскому је манастиру на Завали (у Херцеговини — у Попову Пољу) старински оппттак написан на стару ланену папиру, те је негда био и красно увезан. Споменута је књига висока м. 0·28, а широка м. 0·20. С почетка је напутак за свету проскомидију, те је написан краснијем ћирилскијем писменима. Овај напутак не сличи садашњему напутку православне цркве [1]) под насловом:

[1]) печатано благословенїемъ архїепископа бѣлградскагѡ и мїтрополита сербскагѡ господина Михаила.
въ книгопечатни княжества Сербїи 1873.

чи́н совершéнїѧ проскоми́дїи

По напутку је ударен поменик, те је ту напомену̂то на стотине богољубнијех душа, са свијех страча наше домовине, па се по тому познаје колико је био на гласу манастир на Завали и његова В'веденска црква.

Споменути ми је, да је ту истакнут и чувени манастир Житомишлић (код Мостара), те је ту поменик и Милорадовићима, који се још називљу и Храбрени.

У оштаку је забиљежено богољубника из најдаљијех земаља [1]) те је ту поменик и о Хрватима како слиједи:

Хрьвати
Богдана
Дмитра
Ратка
Тодора
Дмитра
Вꙋкосак — и т. д.

Ево споменутога напутка, преписэна тачно и линеарно:

Сѡ хотещїи вь писа
ти се вь ст҃оую проско́мидїю:
подбнѐ и́сть вь сѣмь хоте́ щїй
мь вь пи́сати сѐ, вь ст҃оую про
ско́мидїю. и҆ ѡ҆обьщьнїикомь
бытѝ ть мо́шъіїи҆х бл҃гь.“
и҃ причестникѡмь ви́шнıаго́ сн҃о
поло́женїа̀. и҆ ѡ҆но́го̀ неи҆зре́че
ннааго̀ ве́селїа̀. и҃ ст҃ый и҃ жи́
воначелный троице, свѣто
мь просвѣщатисе за́снѣеже и҃
чстнѣи̇, ıако да и҆жеѡздѣшь
нїихь прѣ́писанѝ боꙋдꙋть вь
та́мо соущїи҆хь жи́вотьныи҆хь
а҃. кни́гь. идѣже страшномꙋ
соꙋдищꙋ: — Сѵме́ѡнь срьб
скый:· гн҃ и҃ свѣте бдако и҃тко

[1]) Усп. Viestnik hrv. arheol. družtva год. 1886. бр. IV. стр. 117—119.

ꙋрче вь сачь кыи́мь гсль і҃є б҃лїа̀
тво́іе҃го оуслышавь. скѷпь
тьро ц҃тствїа зе́мльнаго ѡсви́хь,
да црс҃твїа̀ твоіе҃го̀ сподобьлюсѐ
сьи҃зьбьра́нныи҃ми твои҆мѝ:·
(а́ка̀, цр҃е ца́рьствоующїимь
и҃ гдѣ господствоующїимь.
те́бѣ послѣ́доваxь сла́воу
и҃ ца́рьство ми́ра се́го вь зне́на
видѣxь. ıа҃ко да ѡте́бѣ цр҃с
твїю нб҃сномꙋ сподоблюсе:·
б҃ь на́шь тр҃оица и҆же прѣ́жде
вѣкь си, и б҃ıа ѡ҃ць и҃ сн҃ь и҃
ст҃ы дх҃ь. дш҃и мои́и сп҃сенїе́
и҃пльти моіе́ є́ нетлѣнїе́. мо
ıа крѣпькаа̀ и҃ нера́здраннаа̀ рызѐ.
мои чст҃о ѝ свѣ́дтельство,

в҃. гавьрїи҆лова вь зьвѣщанїа. мои̇
сла́тькои̇ гласованїе, га́вьрїи҆ль
ѡ҆вьсѐ дрьжителıа а҃гьгль по́сла
нь е҆са́мь. и҃се прдѣстою при
две́реxь сѐго̀ бж҃твьнаго̀ xра́ама.
сь ма́атраю и҃ пи́шꙋ и҃ помишь
леннїа вь xодѣщїиxь. и҃ дѣла
и҃ма҃твы и҃сxодѣщїи҆xь. и҃сїа
и҃зьвѣствоуи̇ прино́шꙋ дѡıанїа
вь задте́лю и҃xьже о҃ко неви́де ноуxѡ
неслыша̀ ни́на срдце ѵл҃кꙋ не вь зыдѣ:·
Сїи҆xь оубо̀ и҃мы ѡ҃ци и́ бра́
тїе̇. потьщїи҆ мь се дѣли
бл҃гы ми̇ та́мо̀ напи́сати сѐ.
послоушанїе́мь и҃ трьпѣнїе
мь, вь се́гда дн҃ь и҃но́щь. и҃ѵас
и҃ соуд боудщїи̇ помышьлıающїи̇:

Подобноже ижѐ ащѐ ктѐ таковѐ
приложить вь монастирь.
хотеще земльнымѝ и тлѣннымѝ.

г҃. и вь скорѣ погыбающіимѝ коупи
ти нбнагѐ ѡногѐ неиждивоущагѐ
цртвіа хва:· . ащеличжѐ ктѐ хо
щеть вь животьный книгы на
писати сѐ. идса вь монастырь
села и винограды. сь соуды
црквы. или чтѐ любѐ инѐ
подобьнѐ, таковіихь да сѐ вь пишет
ащиликомѹ слоучить се и мнѡ
гѐ потроудивьшѹ сѐ вь монасты
рѝ. или братѹ илй белцѹ ѡити
вь иноу страанѹ, итамоско
ньчатисѐ. таковїихь нсѣ подо
бьнѐ вь писатѝ ·:· ащелѝ нѣко
имь бѣсовьскіимь завидѣніемь
боудѣть се разьлоучиль ѡ мона
стыра. и нѣгѣ се прѣставит,
а боудѣть дѡсинь вь писати
сѐ и поменоути. да исть на
расоужденіе прѣдстателя. и е
клисіарха, ивъ сего братва.

д҃. ане попристрастію нѣкоемоу.
братіа велика сѐ прѣставляю
ть вь монастыри да се вь пи
соують. ть кожед и белци ели
цисѐ погрыбають. аще лижѐ
недасть блвенїа вь монастырь
да сѐ не вь пишеть. аще лиже
ктѐ дрьзнеть вь писатисѐ
самь. или оца. или матерь.
или когѐ ѡ сьрѡдьныикь. бес по

белѣніа игѹменова. іе клисіар
хова, ивъ сего братьства.
таковіи вь мѣсто по
мена да исть извръжень
ѡ животьныихь книгь. и
да се вь пишевь погыбѣльный
книгы. и да имать часть
сь рѣкьшимѝ, възьмѝ вь
зьмѝ распьнѝ его! и съ
ананіемь и сь мфїрою. и та
кожде да исть ѡлоучень.
иже аще кьтѐ кого по заки
сти нѣкойи извръжеть
и спомена. развѣ аше сѐ
найдеть еретикь [1] ·:· .:
[здѐ начинаемь поменикь
срьбьскыйь гадмь: ✚
помени гй блгочстиваго немa
гсна срьбскагѐ Сѵмеѡна ни.
монаха, и мѵрѡточьца.
помени гй прьвагѐ архіепскпа
лікь ѹхсѣ стыихь архіепскпь:·
Савоу срьбьскаго: помени
гй архіепскпа. арсенїа. по
мени гй архіепскпа Савоу.
помени гй архіепскпа.
Іѡаникїа:: ∾∾∾ :: :: ::

Помени гй дше раб своих вь црствые
архіепскпа. василїа трѣбыніе
архіепскпа. калиника

— — — — — — — — — — — — — — — —

Овако слиједи наприједа.

Био сам наканио, да ударим успоређивања наведеноме напутку, ал' сам увидио, да је то сувишно, па ја наваћам

[1]) Види: Viestnik hrv. arh. družtva год. VIII. бр. 4. стр. 117.

изворно, а да буде право огледало писаније оне доби у Херговини.

Овдје ми је опазити, да је у општаку било написано много згода, ал' је посред књиге искинуто пуно страна, па ми ето казаше јеромонаси, да је ту било веома знаменитијех ствари (то су чули од уста до уста), па је једном дошао у манастир некакав владика Фанариот, те је то све варварски попарао, а да нестане успомене за дојдући нараштај.

Сада је у општаку само пет биљежака или листина [1]) па их ето донашам на оглед:

Прва биљешка.

ва лето ҂з тищохо рици҃ѳ. . . . . .
како се пса ѹ стеници спахиꙗ [2]) ıвое и синь мѹь спахи
радѹѡ и синь мѹ спахи секѹи и васи ва ѿщи лисѵь
даимь се моле свещеници за доушоу на молитви црьковьноı
и рекоше давати на васакоу годинѹ по оукоракь [3]) шенице
ан
писа
ђѹро

Чита се:

1. ‡ Ва лето 7 типтохо. 1. и. 9. и 9. (7199=по Хѵ. 1691).
2. Како се п(и)са у Стеници спахија Ивое и синь муь спахи
3. Радуо и синь му спахи Секоуо (Секуо) и Васи ва општи листь
4. да имь се моле свештеници за душу на молитви цръковъ кој (? црковној)
5. и рекоше давати на всаку годину по уборак шенице
6. или по грошь сребърънъ Богъ да их прости. . . .

Ан
писа
Ђуро

Друга биљешка.

знати҃се: комногіѧ лѣта како ѧ: истій
иеромонахъ азаріе [4]) сограді секі задѹ
жбинѹ. кованъ водѹ. живѹ: ѹ краю
ниже: монастира: тако сограді
иѹ селѹ: двие: чатернѣ. междѹ
долове и петровъ до покрай пѹта

[1]) Успореди: Бршљан за год. 1886. бр. 5. стр. 38 и т. д.

[2]) Сипахи од персијскога сипах = војска, коњаник, господин, великаш.

[3]) Уборак је четвртина стара (мјере).

[4]) Дерикучка.

к востокѹ. еднѹ: ѹз дрѹгѹ: ѿ моѧ
братиѿ ако бі се ѿбе. воде. чатернѣ
порѹшиле: дай имате поправїтій
ради. свога дѹшевнога спасенїѧ
но ѹбо молю ві дѹховнаѧ моѧ
чада незабѹдитеме егда
молите се но молите се: прилѣжно
богові: да ѹчинить: дѹхъ
мой: справеднїми: аминъ

Чита се:

1. Знати се: во многје́ љета како е: истји
2. иер(о)монахъ Азарие (Дерикучка) сагради себи заду
3. жбину. Бованъ воду. живу: у крају
4. ниже: монастира: тако сагради
5. и у селу. двие: чатерње. между
6. долове и Петровъ до покраи пута
7. к востоку. едну: уз другу: о мое
8. братио. ако би се. обе. воде. чатерње
9. порушиле: да и имате поправити и
10. ради. свога душевнога спасенија
11. но убо мољу ви духовнае моё
12. чада незабудите ме егда
13. молите се но молите се: приљежно
14. Бог(ь)ови: да учинитъ: духъ
15. мои: справедними: аминъ

Трећа биљешка.

1763: анѹарıа: 15: нека се добро види
како донесе и приложи ѹ монастирь рабь христовь
лазо бѹчетић сараилиıа: родомь из требина из нецвиећа
даде ѹ цркбѹ цель ѿкрѹть свещеничаки фелонь стихарь
петрахиль нарѹккице све свилено и каницѹ сребрнѹ
и кои свещеникь ѹслѹжи светѹю летѹргию да има
вадити честицѹ илити риети миридѹ и поминати
више реченога раба ка премилостиви Бгь прими
моление недостиних рабовь и причати са првими
ктитори: занас и потле нас: игѹмань макзимь збрати
ıами своею рѹкаю; такожде и матери своиѿ рıстои
подписа и плати: парѹсию..

такожде и рак хрітовь теѿдорь милинковић дакић
окнови икȣне свеколике целе идвери по цркви исп
раки що се кьеше ѿсȣло испȣцало испарави и сарани
своием трȣдом: потрȣди дамȣ плати кџа и ми да мȣ
да мȣ држимо велики саландар и да се помине име негово
за нас и потле нас

Чита се:

1. 1763: Ану(а)рија: 15: нека се добро види
2. како донесе и приложи у монастирь рабь Христовь
3. Лазо Вучетићь Сараилија: родомь из Требина из Нецвиећа
4. даде у цркву цель окруть свештенича(с)ки фелонь стихарь
5. петрахиль наруквице све свилено и каницу србрну
6. и кои свештеникь услужи светјују летургију да има
7. вадити честицу илити риети мириду и поминати
8. више реченога раба ка (? да) премилостиви Б(о)гь прими
9. моление недост(о)иних рабовь и причати са првими
10. ктитори: за нас и потле нас: игумань Макхимь з брати
11. јами своеју рукају; также и матери своио: Ристои
12. подписа и плати: парусију.
13. такожде и рабь Хри(с)товь Теодорь Милинковић Дабић
14. обнови икуне свеколике целе и двери и по цркви исп
15. рави што се бьеше осуло испуцало исправи и сарани
16. своием трудом: потруди да му плати Б(огороди)ца и ми да му
17. (да му) држимо велики сандар и да се помине име негово
18. за нас и потле нас.

Четврта биљешка.

1768 июла: 26: нека се зна како приде рабь
христовь аџи манаило лȣчић па хоћећи
поклонити се живоносномȣ гробȣ гндȣ
и подписа себи за спомен: парȣсию ȣсавшега: лазара
и плати бгь да га прости
ипаки потле тога посла аџи маноилхо велон кȣмаш[1] алаче: 2
петраила ѿко двери сахана:[2] 10 џȣгȣм[3] ћасе:[4] 2: и готовие
гроша: 40
парȣсие: 2: себи и ȣсавшем лазарȣ бгь да га прости и помилȣе

[1]) Кумаш је турска ријеч, те значи платно.
[2]) Сахан, сахи од арапскога = бакрен тањир.
[3]) Џугум је ковинска посуда за воду.
[4]) Персијски ћасе = здјела.

ипаки еще посла гднь аџи маноило покровь на светою трапезȣ
ѿ свиле дамашка:· гроша що коста: 29: а ѿстало испалати
готово еще парȣсию: 1... аџи лази:·

Чита се:

1. 1768 ијула: 26: нека се зна како приде рабь
2. Христовь аџи Манаило Лучић па хоћеhи
3. поклонити се живоносному гробу г(оспод)дну
4. и подписа себи за спомен: парусију усавшега Лазара
5. и плати Б(о)гь да га прости
6. и паки потле тога посла аџи Маноилхо велон кумаш алаче: два
7. петраила око двери сахана: десет џугум ћасе: двије: и готовие
8. гр(о)ша: четрдесет
9. парусие: двије: себи и усавшем Лазару Б(о)гь да га прости и помилуе
10. и паки еште посла г(оспо)д(и)нь аџи Маноило покровь на светоју трапезу
11. от свиле дамашка:· гроша што коста: двадесет и девет: а остало испалати
12. готово еште парусију: једну . . . аџи Лази:·

Пета биљешка.

Лето ѡд рождаств ристова на ҂аѱні
прекрисмо црквȣ и ȣ та арачь даде
игȣман василие. цекинъ. а кнез милошъ
два цекина. воивода иово тадић
цекинъ а воивода алекса кадиевић
цекинъ. а воивода михало михоевић. цекинъ
а алвиер сћепань пороковић. цекинь
алвиер иѡванъ чичковић золотȣ[1])
срзенто иванъ. томић. є. ликара
капȣрал. лȣка радȣловић по цекина
иѡво ковач. є. ликара. срзенто симо
варзȣть. золотȣ симо галовичићь
золотȣ капȣрал вȣичь семозовић
золотȣ капȣрал никола с влаке. ѕ. ликара
вȣинь кнежев. н. гаспри сава калȣђе
ровић. н. гаспри иоканъ виђевић
н. гаспри. стоја. катинић. н гаспри

[1]) Турски новац од 30 пара, т. ј. изелоте од рускота.

милȣтинъ петар. ві. либара. радиша
кадиевић. є. либара. н. тодор батинић
аранбаша митар. ȣнковић золотȣ
симо николић н. ꙗспри никола ћȣк золотȣ
симо справало. є. либара срзенто іѡванъ
кȣсаловић. є. либара. алвиер. лȣка. кадиевић
є. либара іѡванъ теленто. к. либара
капȣрал никола ковачић. н. динара
вȣкадинъ бланић. є. либара. петар дȣлаћ. перперȣ
петар ѡборина перперȣ. алвиер лакићь золотȣ
аранбаша. бошко мандић н. динара. аранбаша
никола ѡбрадовић. н. динара. дамлан батинић
є. либара михало врцић. к. динара[1]

Чита се:

1. Лето од Рождаств(а) Ристова на 1718
2. прекрисмо цркву и у та арача даде
3. игуман Василие. цекинъ а кнез Милошъ
4. два цекина. воивода Јово Тадић
5. цекинъ а воивода Алекса Кадиевић
6. цекин а воивода Михало Михоевић цекинь
7. а алвиер Сћепанъ Поробић. цекинъ
8. алвиер Јованъ Чичковићъ золоту
9. срзенто Иванъ Томић. 5. либара
10. капурал. Лука Радуловић по цекина
11. Јово Ковач. 5. либара. срзенто. Симо
12. Барзутъ. золоту Симо Галовичићъ
13. золоту капурал Вуичъ Семозовић
14. золоту капурал Никола с Влаке. 6. либара
15. Вуинъ Кнежев. 50. јаспри Сава Калуђе
16. ровић. 50. јаспри. Јован Виђевић
17. 50. јаспри. Стоја. Батинић. 50. јаспри
18. Милутинъ Петар. 12. либара. Радиша
19. Кадиевић. 5. либара. 50 Тодор Батинић
20. аранбаша Митар. Унковић золоту
21. Симо Николић. 50. јаспри Никола Ћук золоту
22. Симо Справало. 5. либара срзенто Јованъ

[1]) Овђе је неколико бесједа талијанскијех, и то од притрусе млетачке, т. ј.: алвиер ulfiere = стјегоноша; срзенто-sergente = стражмештар; либра-libra, lira = лира млетачка; капурал-capurale = десетник; теленто-tenente = поручник. — Јаспра или аспра у опће је ситни новац, а овђе је турски; динар или динарић је дубровачки новац, а тако и перпера илити иперпера.

23. Кусаловић. 5. либара. алвиер. Лука. Кадиевић
24. 5. либара Јованъ теленто. 20. либара
25. капурал Никола Ковачић. 50. динара
26. Вукадинъ Бланић. 5. либара. Петар Дулаћ. перперу
27. Петар Оборина перперу. алвиер Лакићъ золоту
28. аранбаша. Бошко Мандић. 50. динара. аранбаша
29. Никола Обрадовић. 50. динара. Дамлан Батинић
30. 5. либара Михало Врцић. 20. динара.

Nova vrsta parnidaruma (vrsta zareznika kornjaša)

(Parnidarum species novae e Bosnia et Croatia).

Od A. Kuwert-a. [1])

1. Elmis rufiventris n. sp.

Oblongus, niger, metallescens. Elytra punctatostriata, parallela, intervallis planis. Prosternum in medio, sicut segmenta corporis in medio rufescentia. Antennae tarsique rufi. — Long 2·5 mm. — Patria: Slavonia, Bosnia.

Lako ga je poznati po tamno-crvenoj sredini zadnjice i prosternuma. Vratni štit širi, nego li je dug, ima po sebi paralelne brazde. Ravni megjuprostori, pa i oni na stranama krila, osobito fino poprijećno isprugani. Gornja strana sasvim metalično crna. Rgjastožuti pipci prema kraju nešto potamnjeli. Metasternum sa svake strane sa jednom s polja savijenom cijevi, od srednje prema zadnjim bedrama, u ♀ s traga sa finim olukom gusto istačkan, taman, a u ♂ sjajan i regje istačkan, često sa rupicom pred prednjim bedrama. Noge i strane tijela crne, tarsovi rgjasto-žuti. — U množini priposlanih iz Bosne i Hrvatske po gosp. Apfelbecku, nalični su sasvim na Elmis intermedius i opacus.

2. Elmis lepidopterus n. sp.

Ovato-oblongus, vix metallescens, supra subtilissime dilateque griseosquamosus. Elytra punctatostriata, intervallis planis, post medium paullo dilatata. Pedes nigri. Antennarum extremi articuli nigri, ceteri, sicut tarsi, rufi. — L 2·6 mm. — Patria: Bosnia.

Ljuske gornje crne strane vrlo rasute i vrlo fine. Vratni štit širi, nego li je dug i sprijeda sužen slabim lukom; brazde uzduž pràve, jedva se sbližuju sprijeda. S traga razgovjetno proširena proširena pokrilja imaju krovast šav. Metasternum gusto istačkan, pred

[1]) Uredništvu je ugodna dužnost ovijem najljepše i najtoplije zahvaliti posjedniku viteškog vlastelinstva, gosp. A. Kuwertu, na njegovom dragocjenom prilogu, te izreći svoju radost, što je entomolog, čija se entomološka istraživanja na sve strane štuju i cijene, bio tako dobar, te je sam dobre volje pristupio u krug saradnika našeg mladog pothvata.

zadnjim bedrama sa jednom udubljenom uzdužnom crtom okruženom, jastuku naličnom uzdizinom. (Je li u mužaka i u ženke?) Cjevčice tog segmenta, koje polaze od stražnjih bedara prema stražnjem kraju prvog trbušnog prstena vrlo su zakrivljene sa olukom s polja. Metasternalne cjevčice izmegju srednjih i stražnjih bedara vrlo su kao oluk uzdignute. Duljina 2·6 m. m. Gosp. Apfelbeck poslao je jedan par iz Bosne.

3. Lareynia longicollis n. sp.

Oblongo-ovata, nigra. Elytra griseocrinita, haud aut vix metallescentia. Prothorax angustatus, elongatus, elytris angustior. Pedes brunnei. Antennae nigroapicatae. Elytra punctatostriata, intervallis alternatis haud aut vix elevatis. — L. 2·4 mm. — Patria: Bosnia.

Brazde vratnog štita omegjašene su s polja jednom, na prednjem dijelu, a takogjer i sa spoljašnje strane razgovjetnom strmom cijevi. Vratni štit od prilike $^5/_4$ puta dulji, nego li je širok na izbočenim stražnjim uglovima najširi, pred ovim nešto izrezan, $^2/_3$ duljine naprijed dosta jednako sužen, mnogo uži od pokrilja, dosta gusto istačkan, tamno-crn. Pokrilje sa ravnim megjuprostorima, regje su izmjenični uzdignutiji, sa finom zrnastom, prileglom dlakom ne pregusto obraslo, crno ili slabo kovne boje. Plećni megjuprostor oštrobridan, a prednji sastavljen od dva prostora. Oči ponajviše rgjaste boje. Noge smegje. Uvijek se može poznati po svom uskom, a dugačkom vratnom štitu. — Duljina 2·4 m. m. — Gosp. Apfelbeck sabrao ih je mnogo u Bosni.

4. Lareynia Croatica Apfelbeck i litt. n. sp.

Ovalis, nigra, languida. Antennae rufae. Pedes brunnei. Genua et tarsi rufi. Elytra breviter ovata, punctatostriata, intervallis secundo et quarto subtiliter acriterque, sexto fortissime et acriter carinatis. — L. 1·3—1·5 mm. — Patria: Croatia.

Veličine je kolik i Lareynia obscura Müll.; ipak mu nije zadnjica proširena iza sredine, plosnatija je i s traga nije strma. Redovi tačaka finiji su, cjevčice posrednih megjuprostora finije i oštrije. Pipci, tarsovi i koljena rgjasto-crvena. Vratni štit skoro je četverouglast, s prijeda samo malo sužen. Na gornjoj strani ima rasute, kratke, zrnaste dlačice. Drugi megjuprostor nije na kraju cjevkast. Vratni štit sprijeda i straga ponajviše rgjasto-crveno porubljen. — Duljina 1·3—1·5 m. m. — Gosp. Apfelbeck poslao je nekoliko komada.

5. Lareynia rioloides n. sp.

Ovalis, nigra, languida, dense griseopubescens. Antennae rufae, nigro apicatae. Pedes nigri, tarsis rufis. Elytra breviter ovata, postice communiter vix apicata, interstitiis planis, subtiliter punctatostriata. — L. 1·6 mm. — Patria: Bosnia.

Radi svoje guste, sive dlake, nalika je ova životinjica na Riolus-a. Vratni štit sprijeda nešto sužen, malo dulji nego li je širok, straga malo uži od pokrilja. Prostor izvan dugih brazda prema kraju jednako i dosta plosnato nagnut. Nešto dulji od croatica n. sp. sa nešto duljim stražnjim goljenicama. Pokrilje mu je jedan i po puta dulje od zajedničke širine, iza štita nije utisnuto. — Duljina 1·6 m. p. — Gosp. Apfelbeck poslao je dva komada iz Bosne.

6. Stenelmis Apfelbecki n. sp.

Fortiter elongatus, brunneus, prothorace nigricanto, capite nigro. Prothorax oblongus, dense punctatus, antice paullo attennatus, post medium vix dilatatus, in medio longitudinaliter abbreviate sulcatus, in angulis posterioribus breviter oblongesulcatus, rubroniger. Elytra brunnescentia, sutura marginibusque nigris, fortiter seriatopunctata, fere punctatostriata, oblonga, ante medium post humeros lateribus paullo compressis. Humeri interstitium haud fortiter elevatum. Pedes longi brunnei. Antennae tarsique rufescentes. — L. 3·0 mm. — Patria: Bosnia.

Od ove karakteristične vrste poslao je g. Apfelbeck na žalost samo jedan oštećen komad.

Životinjica je manja crnog puberulus-a Reitt. i consobrinus-a Duftsch. Pokrilje je iza pleća sa strana nešto stisnuto. Vratni štit na prednjim uglovima rasut, a drukčije gusto istačkan, skoro jedan i po puta dulji, nego li je širok. Od znatno većeg consobrinus-a razlikuje se slabijim cjevčicama plećnog megjuprostora pokrilja, kao i mnogo slabijim brazdicama vratnog štita, a i tim, što mu nije vratni štit stegnut. Ispod fino cjevkastog plećnog megjuprostora pokrilje je slabije i nepravilno istačkano, dok je u consobrinus-a redomice jako i duboko istačkano u tri do četiri reda. Duljina 3·0 m. m.

Лијечништво по народној предаји босанској и по једном старом рукопису.

Приопћио Др. Ћиро Трухелка.

У једног народног љечника или „писара“, како ове људе народ зове, нађох стари рукопис са доста ванредно занимљивих података за народно схваћање болести и њених лијекова. То ме је понукало, те сам се за то питање путујући по Босни живо занимао и прибрао нешто материјала, које ће бар у неколико такнути и та тако важна питања фолктористике.

У нас, који се врло радо називамо цивилизованим људима, ушло је у обичај, да све појаве у примитивном животу и много мишљење народа означимо празновјерјем. То је донекле оправдано, али помњиво присподабљање сличних појава у разних народа на разним степенима културе показало је, да та ријеч није довољан тумач тим појавама, да и те појаве као и други про-

изводи људског мишљења и настојања имаду своје законе, по којима су постали и развили се. Знанственом испитивању није доста, да те појаве простонародног живота окрсти само празновјерјем, већ му ваља испитати начин, којим је оно постало, и услове, под којима се је развило; да ли је никло из ћуди народње, из његових назора и мисли о органичком свијету и животу, или је на другом тлу никло те га је примио народ од других.

Сва та питања немогу таknути; ови редови нека буду мали принос к проучавању големога материала, што га има да обради фолклористика, та млада, али и врло важна знаност.

Као што су сви простонародни појмови о животу и његовим појавама никли из његових најпримитивнијих метафизичких појмова, тако су се и назори о болестима развили из првотних вјерских начела, која су се, — кроз хиљаду година — ма и у промијењеном облику до данас сачувала. Вјера старих Словјена, прије него примише кршћанство, била је дуалистичка, принцип доброга или свјетла био је у опреци са принципом злога или тмине, а ако је народ под упливом кршћанства давно заборавио на Перуна Бјелбога, на божицу Прову или Прију (етимолошки слаже се германском Freyom), на Лела и Полела, на Древане и Леду, и како се већ зваху све те персонификације доброг принципа, и ако је заборавио на Црнбога Поклука с мртвачком главом, који је становао у Прагори (у паклу) на Потримпа, (налик на змију) и друга митолошка бића тмине, ипак та два појма и данас живу у његову мишљењу, у његовом празновјерју. Они живе у вјери о добрим дусима и о злодусима, о вилама и вјештицама, о приказама и мо́рама, а особито јасно се сачуваше у назорима о узроцима и лијечењу болести, које народ, не знајући им протумачити постанка, наравним начином своди на такве утворе.

Тако је по вјеровању народњем куга бијела жена — дух — која ноћу облијеће по зраку те дави старо и младо, а све погубније болести су персонификације истог принципа злога. Фра. Маргетић записао је у својој кроници, да је куга, од које је толико свијета помрло године 1690. обилазила као бијела жена обноћ и давила људе.

Од злодуха, у које јужни Словјени, а особито Бошњаци вјерују, ваља споменути на првом мјесту Мору. По народњем вјеровању тешко јој је установити облик. Она долази, а не зна се од куда, навали на људе, кад обноћ спавају, па их вуче и трга за лијеви ножни палац. Онда се полако свали на болесника те му прса све тежим и тежим теретом притиште. Човјек у сну да свисне под тим теретом, није кадар ни да стење, ни да се макне, а камо ли да неман одбије или да врисне у помоћ. Лице му облије зној, па кад му се од силне муке развеже језик, те врисне у помоћ, нестане Море, а он се пробуди, сав збијен и стрвен. Знаност је давно доказала, да је тој појави узрок, кад легнеш узрујан или пресит да спаваш, ал народ то онако тумачи, те се таре по свем тијелу бијелим луком и једе бијела лука, не би ли отјерао Мору.

Истог „рода ђаволскога“ као Мора и друге, јесу злодуси, саме сестре њезине. Ту је „Твора“, која разиграва главу болеснику, да виђа саме немани, које га гоне; „Чинилица“ (халуцинације) му помијеша памет, те у себи умишљава, да је на њ навалило све зло; „Отровница“ му крв трује, док не свисне; „Крвопилица“ му обноћ крв сиса, док га не остави сва снага, а „Мраза“ замеће кавгу међу комшијама, међу мужем и женом, оцем и сином. Сва та црна бића живе у вјери народа, те су се у његовој успомени очувала као род злог бога, у кога су некада словјенски погани вјеровали.

Занимљиво је, да су се те успомене о злом богу тако добро одржале, а успомена на „доброг бога“, „Бјелбога“ нестаде.

Не знам да ли су хришћански назори о Богу поганског Бјелбога истисли из успомене народа, или је хришћанској пропаганди био опаснији култ Бјелбога, коме су се погани клањали, од култа Црнбога, кога су се бојали, те га проклињали? Аналогија има о томе доста а можда ће ко други наћи одговора на ово питање.

Слична је појава у народном вјеровању о постанку болести „Страва.“ И она је персонификација злодуха, који се у облику црва или које друге животиње завуче у дијете, да га напаступе, док не умре. Гатајући нагађа народ, ког је облика живина. Усијано олово лијева се у воду, па се из облика, у коме се скрути, нагађа „Страва“, а изгони се као и сви горе наведени злодуси бијелим луком. Да л' за то, јер је у њега одуран мирис, или рад којег другог својства, нијесам сазнао. У неким крајевима лијечи се страва симпатетички на тај начин, да се богородичина трава (Богородица као мати Исусова штити дјецу) извади из коријена. Ако је коријен од црва нагрижен, ваља га изјести па ишчупати други и опет изјести, све дотле, док се не нађе здрав коријен — и тај ће дјетету помоћи.

Уз те персонификације злог принципа, којима је народ надјенуо име, има још цијели низ бића, које је народ назвао именом „Приказе“, те се указују људима обноћ. Приказа може бити разног облика, час се укаже као пас, час као зец, јарац, мачка, час обноћ на сокаку, гдје ће пред тобом полазити, час у друштву. Ко год угледа приказу, разболеће се, или ће се на њега свалити које друго зло.

Уз те наднаравне репрезентанте злог духа вјерује народ, да се злодух (враг) здружује и с људима, да с њима савез склапа, а ти људи да су кадри нанијети исто зло и другима. То су прије свега вјештице и наметнице.

Намет (турски шехир) може свако нанијети (наметнути) другоме, ако се држи становитих прописа, те ће на сусједа навалити зло: или ће ући болест у кућу или на живину, дојиљи ће пресахнути млијеко, кокошима ће нестати јаја, стока ће скапати, а кућа ће по злу поћи. Наметница (шехирбазица) заузлаће мрки конац („конце метати“) у 70 узлова, па га бацити под праг кућни или у кланицу, да навали зло на људе или марву. Друга ће наметница окрвавити лупине од јајета, па њиме чинити намет, неке ће бацити под праг или стреху стару крпу, одреске ноката или комадиће угљена или нити од нитовила са ткалачког стана, кад се одрошају. Код

намитања принцип зла прелази преко тих „медија“, ако се можемо тим изразом послужити, на човјека, да му шкоди. А болестима, које тиме настану, нема природна лијека, већ их ваља заклињањем или гатањем лијечити. У приопћеном рукопису налазимо ову заклињалицу: „Тако вам конци путници кућнога шљемена и житнога сјемена, тако вам светога Саве, који вас је начинио! Ако би ми хаирли (сретно) било, хаирли ми се размрсили.“

Око Сарајева нађох као лијек против намета, да ваља смијешати 17 неједнаких вода из 17 врела, која са истока извиру, па се умити и попити.

Свим болестима, које су постале на неприродан начин, што их је нанио принцип зла духа, нема у природи лијека, већ их ваља лијечити гатањем, записима, постом и молитвом, па за то занат „гатара“ и „писара“ у народу веома цвате.

Уз те болести имаде и других, које нијесу постале природним начином, али их народ не приписује злим дусима; и те болести не лијечи народ природним лијековима, већ гатањем или симпатетичким средствима. Вјера у дјеловање симпатетичких средстава значи већ велики напредак у назорима народа. Народ већ наслућује, да човјек не стоји сам у природи, да је у савезу са осталим природним појавама, које на њ упливишу, и ако он не схваћа, на који начин.

Таком природном узроку приписује народ неплодност жене, а симпатетички лијек томе је, да неродиља нађе у шикари руже дивљаке (шиповине) три црва, да се на младу недјељу, кад сунце зађе, успне на врбу, па гледајући у сунце, да црве поједе и рекне три пут: „Сунце зађе за брдо, а ја ћу заћи у бреме“.

Други симпатетички лијек очуваће младу, да не роди дјеце. Кад дођу сватови по њу, те узјаши на коња да је воде, нека тури руку под колан. Колико прста затакне под колан, онолико година не ће родити, а ако затакне обје руке, не ће никад.

Мати, кад јој нестане млијека, ухватиће рибу, па је замузе кравијим млијеком и пусти у воду.

Друга је неразумљива појава у народном вјеровању отровни ујед гује или бијесна пса, па и ту имаде само симпатетичких лијекова. Ономе, кога је гуја ујела, пришаптнуће у ухо три пут: „Зела зелу уједе —— зла душо — — неизаради великога Бога!“ и сваки пут подахнути у се пару.

Помама (Lyssa) лијечи се, да се болеснику даје да изједе од крмка срце. По рукопису ваља постити св. Блажа, па не ће курјак ујести оваца. Гледе Lysse нашао сам око Гласинца занимив назор, који доказује, да је народ рекао бих инстинктивно наслутио, што су модерни бактериолози, Пастер, Кох и т. д. тек након големих мука под микроскопом нашли. Народ ту вјерује, да помама улази у облику ситних црвића (штенади) у крв. Један Турчин лијечи је тиме да оперира с доње стране језик (јер ту да се ти црви највише коте), да истече црна крв и да се тако прочисте дамари (жиле). То мора бити порано, свакако за седам дана.

Нашао сам и овај симпатетички лијек: корицу круха ваља у округ обрезати, да буде као колут, те начинити скрижаљку од 7 водоравних и 8 осовних црта а у квадрате ваља уписати слова од шест магичких ријечи: атонаша, тоаірето, нарепото, натааза, аћерифѹ и слова аѹѹааѹѹ те бар 7 дана послије уједа појести (в. слику).

а	т	о	н	а	ш	а	
т	о	а	і	р	е	т	о
н	а	р	е	п	о	т	о
н	а	т	а	а	з	а	
а	ћ	е	р	и	ф	ѹ	
а	ѹ	ѹ	а	а	ѹ	ѹ	

Карактеристичан лијек симпатије употребљавају у неким крајевима против санџија, када болесника у ребрима пробада. Три игле ваља тако сложити, да једна захваћа другу шиљком у ушке, а кроз трокут, који би тиме настао ваља љевати у уста воду и пити. Сродност је између болести (пробадање) и лијека (игле) у том случају скроз спољашна.

Уз те лијекове, којим се приписује нека магична љековита моћ, у Босни су тако звани записи од великог замашаја, а народ и кршћански и мухамедански вјерује у запис више него у који лијек. Запис по свој је прилици са истока доспио доласком Турака у Босну. Закључујем то с тога, што га је наћи свуда међу Мухамедовцима, а међу Славенима, који нијесу дошли у додир с Турцима, нема га, или га бар нема у оној форми. Записи постали су од мухамеданског обичаја, по којем су се поједине ријечи и реченице из курана записивале на кућу, на намјештај, посуђе, а нарочито на оружје, те се вјеровало, да ти предмети носе срећу, а онај запис да ће штитити њихова власника од бола и невоље. У музеју имаде занимив примјер таког записа, стара сабља, с обје стране од балчака до шиљка исписана „Фет'х-суром“ из корана. Слова су врло помњиво израђена на оскок. Тај обичај развио се даље. У вјеровању Мухамедоваца дошли су цитати из корана до толиког угледа, да су им се приписивале љековите моћи. Комад папира са таким цитатом привио би се на болесни уд, да га излијечи.

Тај обичај прешао је у Босни и на кршћанске елементе, а народ тражио је записе и у хоџе и у попа (у том случају дакако из еванђеља или којег молитвеника). Традиција записа скоро се је у народу изгубила, народ је заборавио, да божија ријеч курана или еванђеља имаде љековиту моћ, па је стао вјеровати, да је у самом запису лијек. Пуком написаном слову приписао је љековиту моћ, а не смислу ријечи. Тако бих бар протумачио, да Мухамеданац, ако му запис од хоџе не помогне, иште у попа запис, а кршћанин, ако устреба у хоџе; ово пошљедње бива ипак само у врло ријетким случајевима.

О томе назору увјерих се најбоље, кад сам једноћ, одмарајући се путем, читао писма што их добих, те она раздерао, која ми нијесу била

важна и бацио их. Мој вођ поћео оне комадиће сабирати, па гдје год је на писму слово било, смотао би га и справио. Зачуђен упитам га, што ће му ти комадићи, а он ми на то: „Еј господине, не дај Бог болести, добро ће бити за запис.“

Према томе се у запису не назире које симпатетичко средство или у смислу оних ријечи и реченица каки кабалистички спој између болести и љековитих моћи, како би то у први час помислио, већ чим је неразумљивији, чим је логички несмисао у њему већи, тим ће више користити. Идеал записа је по томе назору, ако ни онај, који га иште, ни онај који га пише, не разумије што је у њем записано.

Кад би већ ваљало протумачити постање тих записа без смисла и сврхе, па ако бих се жацао казати, да је то плод најнижјег празновјерја, тумачио би то постање тако, да је болест по философском разматрању народа неспоразумљење међу душе и тијела, између појединих животних сила и њихових функција, а ако се клин избија клином, неспоразумљење ће се несмислом избити.

Као примјер записа приопћујем један, који је занимив и као стари босански писмени споменик. Запис налази се на танкој оловној плочици. С једне стране записано је босанчицом неколико реченица из еванђеља Иванова, с друге стране грчки текст писан босанчицом, у којој су поједини грчки гласови прилагођени славенским, а слово ъ је придржано. Тај запис нема никаква смисла. Поједине грчке ријечи добро су изражене, навластито имена; друге ријечи немају никаква смисла, ако не можда магичког.

Запис био је смотан и ваљда спремљен у кутију, а нађен је под темељем једне куће у Слатници (кот. Прозор) — Као кућни запис аналоган је модерним записима, који се код свечаног полагања темеља по свој цивилизираној Европи узидавају.

Текст записа гласи: **A:**

И вса тимъ бише, и беж
негожа ништо же неби и
еже би ва томъ живот
ъ и животъ би свитъ чло-
викомъ и тма горе обује
а и би чловикъ послан от
бога именемъ Јованъ
Ва име оца и сина и свето
га духа, господи помилуј
и помози!

B: [1])

Чита се:

† Ба име оца и сина и свето — тога дѹх име божие — Апорсмось поверорось ѡ едо — конъ трипποнинъ ведеоки — ѡ деось тонъ аггiѡнъ лiѡнъ халазанинъ Исiдро ке — Рѹсанiн егавати ѹк ети — каконъ анена

ватн іте ен кі — нень агронен анениабелоні — іень пантопопевь гепань — каконь ке литасін діхалази — ке то дати ѡ христос а. с. ь. д. н. — ѡкі кікеі тесирись ева — ньгеліліс іе Матеѡсь Лѹкась Маркѹ Никеіѡниись сь — метѹсь тесерись еваньгели — ѹсь Михаіль ке Ггаврил — ль Ѹриль ке Рапаіль Иліѹ — тесвитѹ к Єліеесиесь ѹке — метѹсан иѹсь мегаломарттіра Нікеорогіонь Дми — тріѡнь Тѡдорь Міанико — торось ке Никондіоѹ і і ос і і — пѹ Меркоѹрію ні кита ке тѹа . . — ѹги ѹкендоксѹ Мегалолома — ртирось тиннось мета тис ап . . — пандиѹь поллинь теѡтокѹ.

Према томе види се, да писац овога записа није знао што пише. Словенски текст још је разумљив, макар лоше написан, грчки је скроз лош. Можда је писац записао ту какву молитву, коју је некад на изуст научио па је пола заборавио, а можда је само сабрао у несавезну цјелину пар фраза, понајвише имена светаца. Спомиње се ту *αγιος* Илија, Изидор, Христос, четири еванђелиста (епань гелилиѹсь) Матеј, Лука, Марко (а четвртом већ незнао имена) и Иван (Іѡннс мј. Ιωαννης), надаље арканђели (он их такођер зове епань гелилиѹсь) Михаил, Гаврил, Уриел и Рафаил; Св. Илија, Елија; великомученици Георгије (Никеорогиѹь!). Димитрије, Теодор, за тим син божији (днѹ иносъ мј. Θεὸν ν'ἰος) и напокон чак и

---

[1]) Опазити је по овом пријепису, да је писац записа неке грчке гласове фонетички писао, па да је на крају ријечи, које завршују сугласником, ставио славенско ь. Услијед тога је читање записа врло отешчано, а на неким је мјестима и не могуће. Слово φ замјенио је словом п, β са в, σ са з, η, ει и ιε са н, αι са ε, ευ са ев; на једном мјесту је ου замијенио са ю, ϑ и τ са д, а уз многе граматичке погрјешке опетује мјестимице слова или поједине словке.

Уваживши све то, имао је грчки текст по свој прилици гласити:

Ἀφορισμὸς φοβερὸς ὁ ἐδοκῶν τριππὸς οὐ δόκει — — ὁ ϑεὸς τοῦ ἁγίου Ἰλίου χαλάσαν εἰς συδέρους καὶ ρίσις νῦν ἑαντοῦ, οὐκ ἔτι κακὸν (η) — — . Ανανεύετε ἰτῆ ἐν κείνην ἀγόνην ἐν ἄνην (ἀνὰ) βελόνην. — — Ἐν γῇ πᾶν κακὸν! Καὶ λιτά(σου)σι διαχαλάσ (ου) σι καὶ τον δατῆ: ὁ Χρίστος . . . καὶ τέσσαρες εὐαγγηλίους ἰε (ρου) Μάτεος Λούκης, Μάρκου καὶ Ιωάνης καὶ τέσσαρες εὐαγγέλους Μιχααίλου καὶ Γαβριέλου, Ουριέλου καὶ Ραφαήλου. Ἰλίου τεξβιτου καὶ Ἐλίας οὐκ ἐμάτους καὶ μεγαλομάρτιρα ἱερον Γεόργιον, Δεμήτριον, Θεόδορον μια (?) νικότορον καὶ Νίκον — — Θευ ὑιος . . . Μερκουρίου νικέτης καὶ τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδοσόσου μεγαλο μάρτιρός τινος μετὰ τῆς . . . . ἁπὰν τὴν πόλυν Θεοτόκου . . . .

Само донекле може се ту превести смисао, јер посвуда фале логички а и граматички спојеви појединих ријечи. Запис гласио би у пријеводу по прилици овако: „Запис који се учини тројако је страшан — — бог — светога Илију који се одијели (узађе) звијездам и његова жртва сада још није зла — — Одбијте храбри у оном боју до краја стријелу — — На земљи све је зло! — И моле и клањају се даровнику: О Христе помилуј (?) и четири еванђеља св. Матеја, Луке, Марка и Ивана и четири посланства Михаила и Гаврила, Уриела и Рафајла, пророка Илије и Елије непорочна и великог мученика св. Георгија, Димитрије, Тодора . . . . побједника и Ник(ефора?) — — Сине божији . . . . Меркурија побједника и светога . . . . неког великог мученика св. . . . Сав град (препоручи?) Богородици — —.

римски бог Меркуриј (писан Меркоѵрію). На крају хтио је још једног великомученика набројити, али ваљда се није сјетио имена му, те вели само мегалоломартиросъ тиѵѵосъ (Μεγαλομάρτιρος τινος), па завршује Богородицом. Из задњег ретка ап пандонь поллінн теѡтокѹ . . . . . (ваљда ἁ'πᾶν τὴγ πόλυν Θεοτόκου) закључио бих, да препоручује кућу и град заштити богородице. Даљега текста нема, јер је ту плоча оглодана.

Оријенталним утицајем дошла су друга празновјерја о љековитим моћима појединих ствари у Босну, те се у народу раширише. Велика моћ приписује се демискији и карикама од панцијера и т. д., особито пак драгуљима. То су можда још останци арапског фетишизма, што се сачуваше у мухамеданству, а поједина су својства тих драгуља у дотичној литератури већ давно позната, те их не ћу опетовати.

Разматрајући досада описане назоре народа о болестима и њиховим лијековима, многи ће се зачудити, да је у народу толико празновјерја, али ко је икад имао големо дјело Teophrasta Paracelsa у рукама, судиће другачије.

Уза све магичке, алкимистичке и симпатетичке назоре о постанку болести и о њиховим лијековима имаде ту и здравих мисли, те њему припада заслуга, да је покренуо модерну медицину, па тако се и у народу уз оне фантастичке и митолошке останке прастаре културе помаљају разумни назори, да је све на свијету у тијесној свези, да све па и болест имаде природан постанак, природан течај и природан лијек. Народ тражи тај лијек у природи, нагађа га, гдјекад га погоди, па се користи, гдје гдје не, па нашкоди, а уз оно шкодљивих лијекова утврдио се у народу традицијом цијели низ природних лијекова, које је сто пута окушао и пронашао ваљанима. Љековита моћ тражи се у травама, у појединим својствима руда и у спољашњим операцијама. Ето числа таковиx лијекова, што сам их сабрао по народу.

Са лијечничког становишта не могу их испитати, јер ми то није сврха, а можда ће се наћи ко год, који је томе боље вјешт и на то позван.

Бреберина трава ако се привије на кожу, искочиће пришт, а кожа се орумени те изгори. То својство служи код неких отока.

Грозница се лијечи коријеном од чемерике. Комадић коријена као љешник велик, наструже се, па се с водом попије. Болесник ће на то бљувати, а кад му прође бљување, даје му се мало меда.

— У неким крајевима дају болеснику пелин и нешто златне бубе (кантариде) скухано на води у чај.

— Уз то даје се и вода, у којој се скуха коријен или лист од врбе.

Гујавице се изгоне водом, у којој се варила реса боквице (Wegerich). Мушком се дјетету даје мушка боквица (Spitzwegerich) а женском женска (са широким листом).

Гутице, оскоци на кожи лијече се, ако се лист од крунице стуче са нешто соли, те се доња страна привије уз рану.

Hemorrhoide. Шишарице (боров плод) скухају се у води и пију.

Кашаљ. Цвијет од зовике (Hollunder) осушен скуха се у чај и пије.

Лудило. По народњем причању сваки, ко би у автици заспао, помахнита. По томе он и тумачи постанак лудила.

Мајасин. Јабланова кора спржи се а њезиним пепелом ваља осути мајасин.

Метиљ (Bandwurm). Горка метиљска трава смота се зелена и једе, а може се и у води исциједити и пити.

Мицина. Мави камен (Cupr. sulf.) ваља утрти, помијешати са бјеланцем, намазати на модар папир и обложити ћир.

Мокраћа кад се устави (Gonorrhöe). Ротква се искружи, залије зејтином и заклопи па се у врућ пепео запреће, док се зејтин упије у ротквy. Док је ротква још врућа, ваља је натакнути на penis. За три пута ће излијечити.

— На други се начин лијечи, ако се литра смрекине воде (боровице) и литра јечма скуха у води и вода пије.

— Или: На дан попити по финџан чубра, сварена у води.

Отеклина. Лист спориша стрља се, па се њиме обложи оток, док провали.

— Стучен лист боквице привије се дôњом страном на оток, те ће се огнојити.

Помама (бијес, lyssa). Ваља појести бијесну бубу (кантариду). (Слични лијек употребљује се у Хрватској, гдје се од пасјег уједа дају кантариди, помијешани са паприком, бибером и другим оштрим тварима, скухано у ракији, коју ваља пити).

Пород тешки. Сабљу демискију ваља опрати у води, а родиља нека пије воду, биће јој лакше. По некима ваља демискију метнути родиљи под главу.

Рана. Занимив сурогат за колодиј, којим лијечници облијевају ране, да недође зрак до њих, нађох на Гласинцу: Тамјан (mastix) се растопи у љутој ракији (алкохолу), па се рана тиме намаже. Кад се осуши, овиће је танка кожица, која одбија зрак.

— Кад се хоће да рана не отече, куха се мехка борова луч у води, па се рана оним церотом (смолнатом пјеном) намаже.

— Кад се ко посијече, вида се овим мехлемом: воска, масла и смоле ваља кухати са стружевином оне зелене лупине, која се налази с дôње стране зовине коре, те се том смјесом намаже рана.

Rheuma. Сухи плод краљевца (Distel), који остане на биљци, пошто перушке одлете, метне се горњом страном у воду, а на оно сито с дôње стране срче се вода.

— На оно мјесто, у којем болесник ћути тргање, облаже се сухи лист лисца.

Санџије. Кап воде пије се са сабље демискије.

Скорбут. Сријемош (мирише као бијели лук) ваља у зељу скухати и јести. Неки га и пријесна једу.

Сломљена рука овија се гавезом, скуханим у млијеку.

Шуга (на живини) маже се водом, у којој се сварио коријен од кукуријека.

Факсимиле писма из старог босанског љекарског рукописа од године 1749.

Кад трбух боли, једе се са̀д мед (некухан мед).

Ударац. Коријен кукуријеков стуче се са сољу и привија на рану од ударца.

— Мелем за ударац прави се, ако се сирће и бијела смола стопе, те се тиме намаже модри папир, поспе истуцаним тамјаном и обложи рана. За 5 дана рана поцрвени а за 10 дана зацијели.

Ухо ако боли. Из листа копитњака ваља исцједити кап у ухо.

Вјетрови. Храстова се кора скуха, па се она вода пије за вјетрове.

Знојне ноге праше се сухим листом рујике, стученим у прашак.

Зубобоља. Кад лице отече од зуба, ваља га овити мишакињом травом.

— Неки од зуба пуше на лулу папратове ресе, те мисле да ће дим потровати црве у болном зобу.

— Лист рујике вари се, па се оном водом исплахује зуб. Послије треба уста добро испрати, да не остане што год отрова.

— Мљечика куха се у бијелом вину, па се зуби тијем намажу сваки дан. Биће бијели и здрави увијек. (Послије ваља уста увијек добро испрати, јер је мљечика врло отровна).

Жеђ. Кога велика жеђ мучи, нека мјесто воде пије ово: У 6 литара воде раскуха се литра смрекина рода и литра меда.

Желудац. У кога је слаб желудац нека исцједи из мрке роткве литру сока, те помијеша са литром воде, у којој је кухана рујика; сад се још дода литра воде, у којој се раскухао смрекин род. Од те смјесе пије се у дан по чашица,

Жљезда кад падне, облаже се краставицом, да се врати.

Жуљеви на ногама облажу се репуховим листом са до̂ње стране.

* * *

Додатак.

Рукописни Зборник народних босанских лијекова од год. 1749.

Страна 1.

Ако би шта у носу (било живо, нека) зацједи траве мљечике[1]), ако шта буде жива, умориће, то му море лиек бити.

И то е лиек, када би се попела кака чивулица[2]) око ногу: нађи оломакъ[3]) — вретено, па запали те зажежи, проћи ће чивуљица.

От ушиу лиекъ: убити кукавичега коница[4]) из пуш*а*ке па извадити мозакъ и помешати у срћету са зеитиномъ и да метне уср*е*чу крило од коница у сречу[5]) да залева 2 дана · пише да би прочуо на уши.

И то пише од ушиу: от зеца жуча и од вране жуча и от ораа масти и от жене млеко да залева у уши чуће на уши.

---

[1]) Мљечика, Wolfsmilch, Euphorbia cyparissiae Linn.

[2]) Чивуљица, отворна рана.

[3]) Оломак — вретено, сломљено вретено.

[4]) Кукавичин коњиц, шева кукмарка.

[5]) Срча (турцизам) = бо̂ца.

И то пише која жена деце нема, нека нађе у шипарци на шиповини три цр*е*ва нека се попене на вр*е*бу др*е*во на младу недељу каде сунце излази нека и прождере и нека рекне три пут: „Сунце зађе за бр*е*до а и ја зађо у бреме“, родиче.

И то пише од куге лиекь: како се разболи нека еде лубичицу траву смр*е*ти имати неће.

И то пише од куге: како се разболи па екне нека га друго упита: „шта ти е?“ — „„Уеде ме жабица““; — неће од куге смр*е*ти имати.

Када би кака раница била и штагоде живо било нека узме сурмена[1]) от черека[2]) драма четвр*е*ти таль[3]) нека заспе па нека затвори от зове ср*е*чиком, шта би било живо[4]) отвораће.

Када човека уши боле неба осиече др*е*во јасиково нека мете преко ватре и з обе стране др*е*вета нека воде увати, нека у уши залева, прочи че га уши.

От каш*а*ла лиек: (да узме) меда и да утуче . . . . смокава . . . .

Страна 2.

Лиек од далка.[5]) Ногу мети уз др*е*во (орахово), окружи к(ору) око лиеве ноге (и м)ети на далакь нека преноћи, па да обеси у панте[6]) ону кору нека се суши нестаће далка. Друго шта пише: извади из говечета слезину и кроз ну се провуци па обеси на панте нека се суши усануће далакь у кога е био.

Каде жена млиека нема да дои диете нека убие воденога коса[7]) нека скува, нека изеде и чорбу и месо; други ои е илач[8]) уватити живу рибу па замусти млиекомь па пустити нека иде; трећи: закуваи колач леба из мочила[9]) водом па изпеци па преставн у лонцу воде нека ври; поклопи га цриепомь па успи соли на цриеп па онај колач леба умачи и изеди а нека лонац ври; пише биће млиека.

Од грознице да утуче вр*е*бова листа са солу, да исциеди воде да се напие и изеде чено[10]) лука биелога, пустиће га.

Кога очи боле нека узбере девет овр*е*ошака[11]) жаре[12]) па нека утуче, нека зациеди воде у очи, проћи ће.

---

[1]) Сурмен, сићан, арсеник.

[2]) Черек, четврти дио.

[3]) Тал, дио.

[4]) Жива рана, овако зову ране, од којих се крв трује, те су услијед тога погубне.

[5]) Далак, Milzverhärtung.

[6]) Панте зову се водоравне греде (пречаге), које спајају у крова рогове, те служе често да се на ње објеси котао над огњиштем или да се смјесте кошеви са житом и т. д.

[7]) Водени кос, црни кос.

[8]) Илач, илађ, турска ријеч = лијек.

[9]) Мочило, мала бара, гдје конопља кисне.

[10]) Чено, чесно бијелог лука, поједини дијелови главице.

[11]) Овр*е*ошак, овршак, врх.

[12]) Жара, коприва.

Каде човек и жена не могу спавати нити постеле имаиу нека узму букагие[1]) нека оде на туђ синорь[2]) ночомь и нека поведу кога са собомь нека се скину, нека и мете у букагие па нека се самь пусти и себе и жену па нека букагие баци нека и други донесе.

Коиа жена женску децу рађа: каде на ноизи буде пране[3]) нека наће плугь на ниви ди е оро па нека уз бр*е*до уз плугь изиђе нека рекне три пута: „Во за воломь, а синь за синомь“, родиће муш*а*ко.

Кога човека очи боле нека укува чубра[4]) у ракии па привиа на очи проћи ће га очи.

Ако би вода стала ду з . . . . . лу бен . . . . међу д . . . .

Страна 3.

от зgranила: [5]) када који (често) згранује се (на) киши да нађе воде у курјаковој стопи да се напие био би му лиек од зг**р**анила.

Пише лиек од власца:[6]) да нађе от мачке ложину[7]), да привие на ону рану нека стои 24 сата, поморичe власаць.

Која жена деце нема нека нађе от незнана ата[8]) у балези читави зр*е*на ечма, нека посие; каде би нико нека изеде три зр*е*на родиће диете.

от наступа:[9]) на коме е човеку те га и обара нека нађе три чокота виноградска нека сажеже па нека начини циећа[10]) нека успе у солану ступу[11]) за врати па нека ступу постави; нека когоде упита: „Што ти ступу постави?“ „„Да се на ме никада не поврати““ и то је тилисумь[12]) од наступа.

от гуе лиекь: прешапчи на лиевом уву: „Зела зелу неде“ па подани у се пару „Зла душа“, па подани у се пару „не изаради великога бога“, па подани у се пару на лиевоме увету.[13])

Кои човек конце рече,[14]) тако се заклине: „Тако вам конци путници кучнога слемена и житнога семена и тако вам светога Саве кои вас е начинио, ако би ми аерли[15]) било аерли ми се размрсите.“

---

[1]) Букагие, ланац, вериге.

[2]) Синор, синора, међа, граница у пољу.

[3]) Прање, Menstruatio, цвијет, die Rose.

[4]) Чубар, Saturei; Satureia hortensis, Linn.

[5]) Зgranило, бијес — Wahnsinn, Tobsucht, Epilepsie.

[6]) Власац, Fadenwurm.

[7]) Ложина је танка опута, која овија embryo (зарод).

[8]) Ат, турска р. = пастух, у Босни арапски коњ.

[9]) Наступ, Anfall, Krampf, главобоља, која нагло навали.

[10]) Циеђ, лукшија, Lauge.

[11]) Солана ступа, ступа у којој се сол дроби.

[12]) Тилисум, од арап. р. тилсем = тајна сила, лијек.

[13]) На лиевоме увету, на лијевоме уху.

[14]) „Конце метати“ је једна врст чарања. Ако тко кому жели зло чини му „намет“ а тај је у Босни врло различит. Кад се међу конци, узима се мрки конац, заузла у 70 или деведесет узлова, те се криомице баци или под праг куће или појате онога кому се зло жели. Народ вјерује да ће онда у кућу унићи зло, на људе да ће навалити болест а марви да ће млијеко нестати.

[15]) Аерли, од арап.-турске ријечи хаирли, а значи сретно, корисно.

И то е лиекъ каде пропадне човекъ на срецу[1]) нека изпече три јаета на сирчету, нека не соли, нека изједе, пише стаче.

И то е каде човека тера на поле нека (у) вече изтури пушуку па нека у пушуку успе сирчета, нека преночи, нека у иутру попие па нека пушуку напуни нека е изтури, стаће.

Каде би човекъ купио кошаницу челе (да) и узме обоим рукама, дати ће му се пћеле.)[2])

Страна 4.

И то пише од сипне лиек . . . . елетне слан . . . . . зобъ и от гб . . . мену и гуини свлакъ нека изеде проћи ће сипна, неће сипати.

Заспао е краљ на кралеву гувну на чувану полу. Ћудан сан усни, дје продје триста и три ијунака и опасани и припасани и пред нима Тома господине. Вата виле и вештице, баца и у Томану у Томану риеку. Крваво тециаше кроз корнату кроз пернату.

„Немој тако (тако) Тома господине, ми ћемо валати теби до последнега времена.“

„„Ите отале божие проклетице! Нити ћемо вас ни вашега семена до потонега времена. Каде преброили на небу звиезде и преброили у мору пиесакъ, каде преброиле на трави росу, каде преброиле на земли траву, каде преброиле на листу капле, каде преброиле на гори листь, каде преброиле на овци вуну, каде преброиле на пиетлу пере, каде преброиле на говечету длаку, каде преброиле на всу[3]) руно: ондаи и нама наудиле. Када то све преброиле, катанцемь уста затвориле а угленомь пресмочиле!

Ми ћемо ичи преко Бреске планине па ћемо брати лука крецела[4]) па ћемо се брати лука крецела те чемо се кадити от вила и от вештица и от сваке сутвари на свиету биеломе — васловија господу богу помолим сја.““

Тилисум за челе. Да се дреже челе у човека да украде од овце мреке вуне да опреде у очи божића па да смота на мотовило[5]) па да у ијутру обнесе око кошаница па да закопа у кошаницама и да каде се први рои пушта да га пропусти кроз бредила[6]) па нека и остави рои отићи неће; и да надје от курјака главу, нека рои изидје на лето кроз главу, неби се те челе намета ни тудји чела бојале.

Када боли човека глава нека утре рена па нека покрие по глави (неће га болити).

---

1) У свој Босни кажу срце мјесто „желудац“. Кад кога утроба боли, кажу да на срцу болује.

2) „Дати ће му се пчеле“, неће му утећи.

3) На всу, „на псу“.

4) Крецео, крецав, kraus.

5) Мотовило, Haspel.

6) Брдило, у ткалачком стану двије даске, у које се брдо (Webeblatt) утврђује.

Страна 5.

Каде би на глави ударила чела[1]) . . . . да опере главу сапуннмъ па да олиепи г . . . . нека стои 24 сата па да скине, да опере сапуномъ па да поспе сализреномъ[2]) биелимъ кномъ[3]), нека стои 24 сата па да опере сапуномъ па да опеть поспе сализреномъ нека стои 24 сата па да опеть опере сапуномъ, па да опеть заспе сализреномъ 24 сата, па да опере сапуномъ, па да намаже главу своиу своиме г . . . . . а да завие нека стоји 24 сата па нека скине, нека опере сапуномъ па нека опеть поспе сализреномъ, кномъ биелимъ, нека завие нека стои 24 сата па нека опере сапуномъ. То му е лиек, нићиће му коса.

(Слиједи реченица, избрисана црнилом).

Кога снаоди[4]) нека надје древо јаворь, нека стане уз јаворь нека други заврети бургиомъ[5]) више главе у јаворь па нека udари тисовъ[6]) клинъ више главе, проћи ће га, више снаоде не из горе болесь.

Каде зуби боле извади из конске главе зубъ па утучи па попуши у новои лули и чибуку онаи зубъ па престави руевине[7]) нека се кува а сречи те испари зубе, проћи ће те зуби.

И то кону од сипне: смолната луча наделаи у лонаць нека се скува а ти скидаи кашикомъ са лонца пену па зали три јутра . . . . . . и лонца укуваи и три јутра зали га и то пише лиекъ од сипне.

Страна 6.

(Ако би на човеку скочиле) чивулице као пришти па се провале и изиде жута вода нека сажеже вребе нека од не начини циедја нека пере па нека опере, нека сажеже конске коже, нека засипа, море му лиек бити и та бола проћи.

Ако ли о тога не бива иде, сажежи древета јаблана па помешаи онога луга са медомъ кои ние на ватру долазио неколико мажи медомъ и лугомъ от јаблана, море то лиекъ бити.

То пише от креви[8]) говедима: кои се надје у ставио се на древету да га утуче са солу даде говечету уставиће крев.

От очиу лиекъ: 9 зрена шенице јарице[9]) да сажеже, да извади масъ на маши[10]) да сажеже плочом[11]) и да извади масти и да саже(же) плочомъ

---

1) Чела, плијес, Glatze.

2) Сализрно, салитра.

3) Кна, или к'на, од ар. р. хена, Alcana tinctoria, или Lawsonia inermis L.

4) Снаода, несвјестица, Ohnmacht; снаодити се, онесвјестити се.

5) Бургиа, сврдао, der Bohrer.

6) Тис, тисовина, Lerchenholz, Pinus larix. Linn.

7) Рујевина, Рујика: Rhus cotynus Linn.

8) „Када говеда мокре крв.“ Народ мисли да је разлог болести, ако се говеда наједу папратне траве.

9) Пшеница јарица, пшеница која се у прољеће сије. Пшеница зимица, је озимачна.

10) Маше, клијеште, Feuerzange.

11) Плоча, у Босни поткова коњска у облику округле плоче.

и да извади масти из жуца[1]) јанета да самеша да у очи залева па да пере убоинимь каменомь[2]) у иутру и у вече 6 дана.

Страна 7.

Каде би човека штогоде тело болело и штагоде у телу било нека надје живога сирчета[3]) литру и нека из рена изциеди воде литру и из црене роткве да изциеди литру воде, да помеша са сирчетомь и ренову воду и црене роткве у едну сречу те три литре да попие на по среца[4]): шта би му било у телу изишло би, то би му лиекь био.

От зивине лиекь. Да утуче инсанске[5]) кости сиђано па да е са зеитином помеша па да преноће за 24 сата, пише да би лиек био.

Када би човеку ноге болеле (нека понесе соли) и леба па нека удари три пута ногом у глогь па нека рекне три пута: „Ако си улогь[6]) изидји у глогь тако ти соли и леба“, па сô и лебаць закопаи под глогь па бежи необзирице.

От санчија[7]) пише: прекини паприку у вреу[8]) па наспи ракие нека проври уз ватру па попи стаће сандјие — три паприке ракие.

И томе лиек има када човек и жена спавати немогу, постеле немау нека надје врана ороза, из горнега обера[9]) нека се човек креви напие из донега обера нека се жена креви напие па нека пусте ороза, пише имаће постелу.

Када су клини[10]) у човека нека надје дигоде клина ди е ко шта циеп(ао) нека от клина ватру наложи па на онои ватри изпече колачь леба па нека изеде, биће му лиекь от клина.

От ушиу каде не чу: два мишића гола да мете у срчу и да налие лаворику зеитинь[11]) нека се разпадне у зеитину па да залева у уши прочи ће.

Лиек од мајасина:[12]) начи цревенога пужа па сажежи па поквасити водомь па посути ониме пуором[13]) от пуж(а) и завити нека стои 24 сата, мајасин че проћи.

Ако очи боле: из ушиу смоле нека подьмаже трепавице и дону и горну, проћи ће га очи и по оку нека намаже (у) вече каде оче да спава — проћи ће га очи.

---

[1]) Жуце, жујце, жумањак. Der Dotter.

[2]) Убојни камен: Contusionsstein. Тај камен самљевен у прах често се је употребљавао код рана услијед ударца.

[3]) Живо сирче, сумпорна киселина, (Acid. sulfur).

[4]) На по срца, на таште; nüchtern.

[5]) Инсан, инсански, арап. ријеч, човјек, људски

[6]) Улог, Gicht.

[7]) Санџије, Seitenstechen.

[8]) У вреу, „у врху“.

[9]) Обер, der Kamm.

[10]) Клини, Hodenbruch.

[11]) Лаворике зејтин, Lorbeeröhl.

[12]) Мајасин, Hautausschlag.

[13]) Пуор, пухор, пепео, Asche, Flockasche, Loderasche.

Када уста боле нека намаже смоломь из ушиу, прочи че га уста и неће болети.

Страна 8.

(Лиек от креви говечету): утуци конскога камена[1]) те подаи три ијутра подоста са мало мекина и са солу говечету, па ће кревь стати — по доста подаи камена конскога киселога.

Каде би вода стала[2]): От голуба г . . . . кое е биело и три главе челине нека попие у води поћиће вода.

Лиек от блувана: Неначете воде[3]) нека проспе кроз вериге, нека се напие и нека донесе воде неначете, нека успе на огнеиште врело каде вода узаври и запени на огништу нека завати кашиком па нека срекне оне воде, стаће му блуване, три пута.

Лиекь каде очи кремелаиу: У вече подмажи киселимь каменомь[4]), три веч(е)ра подьмажи очи, проћи ће те очи.

Када се штагод испредь очију сени нека набира из шенице кукоља па нека утуче па нека праши едну неделу дана, сићиће са очиу и скиде се.

И то пише лиекь от грознице: Шећера биелога на ажару нека се окади добро, нека се покрие каиме алеткомь[5]) по задуго, мора и блувати, пустиће га грозница.

Шта е тилисумь у кога се човека кони не дреже, нека узме за мачку клинаца, нека пазари, па нека потькуе кона са клинима дрежати ће му се кони.[6])

Страна 9.

И то је лиек када човека шта у тиелу мучи, нека усиече руикова древета нека надела саме цревени[7]) сићано у едань лонаць новь нека укува под подлепомь[8]) нека саври за едну литру воде па нека успе у сречу и нека успе 50 драма зеитина у ону сречу нека помеша нека попие 40 дана, биће му тиелу лиекь и оздравиће — пише.

И то пише лиекь от кашала: у едну сречу воде и да утуче тимнана[9]) да мете на равич[10]) па да узмучка, да се напие по мало за 40 иутара, пише стаће кашаль.

---

[1]) Коњски камен, Kupfervitriol. Cuprum sulf. — Модра галица.

[2]) Под том болести разумјева се Gonorrhöe, за коју народ нема посебна имена, те и не држи да је венеричка болест, већ болест мјехура.

[3]) Неначета вода, вода истом са врела донешена, која се још није пила или употребљавала — свјежа вода.

[4]) Кисели камен. Cupr. sulf.

[5]) Алетак, хаљетак.

[6]) У пракси има се лијек тако провести, мачкуваља продати а за новце купити клине и потковати њима коња.

[7]) Црвен, срдце дрвета, које је у рујике црвено.

[8]) Подлеп, заклопац, капак.

[9]) Тимнан, тамјан.

[10]) Равич, рафић, рафа, полица, Stellage.

И то лиекь от кашла пише: кои човекь млого кашале да утуче тимнана па да успе у едну сречу воде са тимнаномь па да пие помало за 40 иутара, стаће кашаль, више кашалати неће.

Каде превата[1]) кога нека надје траве шиповину, што е за лето узрасла па нека одреже прут за онога инсана колико онь, па нека легне онаи инсань, па надји свиле, те један крај прута намети за десни палац у ноге и за лиево уво, а други прут за лиеви палац у ноге и за десно уво, па ди се она (два прута крсте . . . .

Страна 10.

— — — — — — — — — — — — — — нека стане на прагь цреквени узь дирек, нека кумь повр[2]) главе прецрета дирек, престатиче зграниlo[3]), више бити неће.

А и то е лиекь од вренца[4]): да огули коре од биеле еуве[5]) па да укува и да изпече конскога камена, да успе у ону воду еуову, па да е три пута срече и у вече да се окади ресомь еуовомь три вечери каде оће да спава, то море бити лиек от вренца.

И то пише лиекь: у какви би рани штагоде живо било да се привие живо сиришате нека стои 24 сата, шта било жива изишало би у сирипте.

И то е за едно стварь треба: каде би човек тео своиу кучу одустати нека когоде удари га 3 трима повесмима по леђима нека он не види па каде би пошао од куче да иде куда нека навие едно повесмо нека узме (пр)ести ди био да био, врати че се кучи. . . . .
. . . .

Страна 11.

От санџија који (болује нека три игле) утури (једну у другу) нека пролије воду нека попие стати ће санџије.

От мајасина: жаре[6]) корень нека скува нека воду пие за 40 ијутара, мајасинь че прочи.

Када нечуе глув да извади два врабла да му мете гу . . цу у уво (у уво) маикаче на ова ува па ће ћути на уши.

От креви говедима. Да утуче од лисице главе, да да за три јутра да лиже уставиче кревь.

От очију лиек. От јаета жуице и воске и кравлега масла па нека у ћези[7]) проври па нека удара неколико вечери на очи нека преночи, море бити очима лиекь и бити ће здраве.

---

[1]) Прехватати, онесвијестити се, епилепсија (у Босни веле: „пада с горе").

[2]) Поврх.

[3]) Зграниlo, епилепсија.

[4]) Вренац. Syphillis. У Босни већином не држе Syphillis за веиеричку болест. Постанак јој тумаче тако, да је болесник јео из посуде бакрене, са које је пао калај те се тиме отровао. Народ ипак знаде да се болест врло лако преноси.

[5]) Еува, јоха, Erle.

[6]) Жара, коприва.

[7]) Џевза, тур. р., мала кавена посуда.

От грознице каде се лебаць умие[1]), нека се оне воде напие и умие, пустиће га грозница.

Страна 12.

(— Разне биљешке о примљеним новцима, даље):

Каде човекь и жена зло се живе нека разавију и ијутку[2]) као када се кува пита, нека је закувају медом и маслом па нека прорежу нека се кроз њу провуку па нека укуваију колач изпеку нека изеду, паз(и)че се.

Страна 13.

(Разне биљешке о издацима; онда долази слиједећи лијек):

От желуца: зећега сала нека мете у пупакь као мечакь[3]) ора, нека стои 24 сата, доћи ће му желудаць.

— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

Страна 14.

То е лиекь од челе: по три пута за три дана опери водомь, па чеш намазати три пута од јазавца машачу по у двадесет и четири сата 24. Спасаче ћела.

От грознице лиекь. Начини свиечу па запали; обнеси три пута око врбе и реци три пута „венча грозница врбицу", па свиечу прелиепи па бежи кући.

Страна 15.

Која жена децу (нероди нека надје) тешаку жену, нека иои да кисела леба нека иои да кроз плоть из уста свои у уста, нека изеде и то пише да ће родити диете.

От намета. Да узаими брашана онаи на кога ие наметнуто или на маль[4]) или на нега от онога на кога жали,[5]) па нека стои неки дана кодь нега, па нека му врати онои неколико брашано у ономе суду па нека рекне: „шта си ми узимио то самь ти и вратио", па ће пречи на неговь маль, или ако е на нему пречи ће на нега.

От грознице: да заколе кокошь, да извади желудаць, да изпече, да га на пола са киме изеде а да извади срце от кокоши да га изпече на бургии да изеде прочи че желудаць, па да више никада не еде то.

От слабе[6]): кашику масла и кашику м(еда) да утуче двие главице лука биелога, да попржи на меду и на маслу (па да изеде, прочи ће му грозница).

---

[1]) Када се хљеб врућ из пећи извади, умије се обично мокром крпом.

[2]) Јутка, јувка, млинци, зове се ситно изваљано тијесто за питу. (Der ausgewalkte Teig)

[3]) Мећак, die Pille.

[4]) Мáл, стока.

[5]) Жалити на кога, сумњати на кога.

[6]) Слаба, слабе; слаб, слаби, die Schwäche, Ohnmacht.

Страна 16.

От зуба. От ударца.[1]) Када сви боле 9 драма бибера у цезу, па нека наспе зеитина нека се прокува па нека вруће што море трепити на теме удари — то е лиекь.

Каде човека боле креста и требу нека надје плочу камену у води, нека угрие па нека покваси каке чебетине, па нека мете по плочи, нека се изпари 3 пут, нека се покрие озго алинама, биће му лиекь от креста, неће га болети више.

И то пише лиек от живине: траву копитњак да набере па да утуче, дап ривие нека стои 24 сата, уморичe живину и зарасти. То е лиекь.

От грозницe. Мушуку од овна да извади среце па да из среца кревь попие (бити ће му лиек).

Страна 17.

Седо у кућу Милутина Јуричића 1749 — — —

(слиједи неколико биљежака о издацима).

Лиек от отока. Која е тука на јаима легући ливсала[2]) да окуси онога меса спашаће отокь; или: озимца лука биелога да утуче, да се оне воде мало напие за 40 ијутара спашаће отокь.

Кога мора[3]) ноћу тре, каде оће да спава нека рекне: „Да си моро от Бога проклета и от светога Јована сапета“ — па те неће трети ни исискивати.[4])

Страна 18.

Ако би штагоде подь езикомь скочило човеку, нека превие жаби спола под език, нека е разпори, нека стои 20 и четири сата — проћи ће.

Каде скочи подь езиком као жлиежда па боли инсана нека разпори жабу, нека привие спола подь вилицу према ономе, нека стои 24 еата — проћи ће она јаштерица[5]) подь езиком што била.

Лиекь от кашала великога[6]): да повуче диете крозь телигу[7]) у котла, па неће никада кашалати.

От кашала лиек: 9 суви шлива и три паприке да утуће и мало меда кои ние на ватру долазио, да мало с отиме промеша, да начини као апиче,[8]) да у вече по три а у ијутру по два прождере докле тече — стао би кашаль.

Каде у колену боли набери листа от рена па скувај у млиеку па преви на оно место вруче, што морешь трепити, нека преноћи три вечери превито -- (море лиек) бити.

---

[1]) Ударац, пропух, промаха.
[2]) Ливсати, липсати, погинути, цркнути.
[3]) Мора, das Alpdrücken.
[4]) Исискивати, исисати, aussaugen.
[5]) Јаштерица, жлијезда.
[6]) Велики кашаљ, Keuchhusten.
[7]) Телига, обруч у који се котао објеси, држак.
[8]) Апичи, хапови, пилуле, Pillen.

Страна 19.

Заветоване — — — — — — — — —

малу[1]) и дому 1) перви петакь предь 40 мученика у кои Богь Адама и Еву из раија изтеро. 2) петак предь благовештание богородице када уби Каин Авела брата свога. 3) петак пред воскресение у кои су Јуде Криста разпинали и мучили. 4) петак пред вознесение господне у кои господь погуби Гомора и Содома и на зграда. 5) петакь предь сотоествие светаго духа, у кои е народь Аркадија цара и 32 нао преко мора и ео месо от верблуда и пио кревь козију, 6) петакь есте предь рожденство Јованово у кои е Богь Навуко цара Доносова[2]) претворио у вола 7 година пасо траву за то што е на Ерусалима нападао. 7) есте предь апостола Петра, у кои е Богь 10 казни попустио на цара Вараона сву воду у кревь претворио. 8) петакь предь успение богородице пресвете у кои Богь ношавше невернике противу Ерусалима поразио ступив Шасастидом. 9) петак предь усекование светаго Јована када царь осиече главу Јованову з лубавь свое снае Иродиаде иви ли пове вам милие (?) кои је противу з бранива[3]) . . . и своју снау за жену узео.

Страна 20.

10) петак есте предь воздвижение чеснаго креста у кои Моисеи жезломь прекрести море чемное преко кога преведе невредно Исраильтјане из Египа (из Еги) а Египјане Вараоном утопи са. 11) петак предь Андрију превозванога у кои е Еремија пророк содиело животь господинь вене мь же положио ната (?) десеть заповиедьникь божи. 12) предь роженство Кристово у кои Иродь царь иладу младенаца побио мислечи да би Криста погубио.

Лиекь от гуша. Дуждевнака[4]) сичано усецати па на гуше превити нека стои 24 сата — прочиће гуше.

И то е лиекь: ка(д)ка гута[5]) скочи на инсану па неће да се провали, нека надје у мочилу жабину ону малу што е жута по требуу нека распори па нека привие — до часа провалиће се, ја на поле, ја унутра.

Када уши боле, нека накува копитнака траве нека узвари воде па нека намоћи у ону воду вручу, нека испари уши прочи ће, неће болети.

Страна 21.

Од живине лиекь:

10 пара јаворике зеитина
10 сурмена
10 конскога камена
10 балсума[6])
10 авируна[7])

---

[1]) Ма́л, марва.
[2]) Корумпирано, има гласити: „цара Навукодоносара“ (Небукаднезара).
[3]) Збраниво, забрањено.
[4]) Дуждевњак, даждењак — Molch.
[5]) Гута, оток, такођер дифтерија.
[6]) Балсум, Balsam.
[7]) Авирун, Morfium.

5 пара онога зеитина
9 зрена балуката
па да утуче све у едну сречу па да помеша па да залие по капцу помало уморић́е живину.

(Десно по страни написано је):

По Трипуну дне — 11. Власија мученика пости па неради, па ти неће куриакъ ништата уести.

От вренца: за 40 дана помало конскога камена у смокву па е лиекъ.

Каде човеку иде много крев на нось нека оде ди су цигани били па нека изчупа еданъ колацъ ди су цигани били и черга[1]) разпината, нека у ону рупу креви накапа, крев ће стати, па нека опеть колац udari.

От конске губе: Сурмена драмь и по, живе драмь и по и мало креча неквашена и зеитина 50 драма, па да намаже неколико пута, спашаће губа.

От метила[2]): да укува кору јасенову: конскога камена и да утуче, (бити ће) илач од метила.

Страна 22.

От криве пише да надје димија за крепу и пр<u>е</u>веног шећера и сунпора да накади три вечери лиекъ от криве.

От ушију каде би човекъ глув био, нека набере смреке рода за едну литру, па нека мете у новъ лонацъ, нека налие млиеком, па нека (па нека) заклопацъ на сриеди пробуши, па нека наоколо залиепи и нека ону рупу на сриеди залиепи и нека се кува; када се укува нека удари у ону рупу циевъ, нека у уво завуче, нека испари задуго док осећа да е вруће, чуче.

Каде стане у човеку балега: нека га остремоглаве нека залиу зеитина почиће му балега.

От зgranила: нека убие гуиу, нека извади црева, па нека у чему изеде црева, неће се никада зграниватн.

И то пише лиекъ от сипне кому, да убие кретицу па да му тури у гушу да прождере — не ће сипати.

O nekim endemičnim biljkama u okupiranim zemljama.

Priopćio **Franjo Fiala.**

Na mojim botaničkim ekskurzijama imao sam uvijek pred očima kao glavnu cijelj: razmatranje endemičnih biljaka u okupiranim zemljama.

Predavajući javnosti skromne rezultate mojeg istraživanja, mislim ih motivirati tim, što moram reći, da se omegjašenje zemljišta tog bilja, može postići samo što moguće češćom interpolacijom nalazišta i da se u biljevno-geografskom obziru može sastaviti zaokružena slika flore samo svestranim i potankim istraživanjem.

[1]) Черга, чадор.
[2]) Метилъ, der Egelwurm, Distoma.

Ja uzeh u opseg ove crtice samo takove vrste, koje su do sada isključivo samo u okupiranim zemljama posmatrane bile, te sam se obazreo samo na one, kojijem sam otkrio nalazišta sam sobom.

Najviše mi materijala dade u tu svrhu put na Golu Jahorinu, planinu u okružju sarajevskom, na koju se uspesmo u mjes. junu 1889. možda kao njezini prvi sakupljači prirodnina, ja i gosp. Reiser. Nešto nagjoh i u okolini Sarajeva, a nešto u okolini Muharnice (jednog dijela planine Plase kod Rame u Hercegovini). Izvještaje o detaljnim slikama vegetacije ovih dviju planina pridržajem sebi za docnije vrijeme.

Dokazi za moje podatke nalaze se u herbariju zem. muzeja, a i u mojem privatnom herbariju.

Crocus Vilmae nov. spec. mihi. Već dvije godine posmatrah u rano proljeće na obronku sedla izmegju Kovačića i Lukavice blizu Sarajeva vrstu Crocusa (podlijesak divlji šafran), koji mi se svojim vitkim likom učini različit od Crocusa Heuffelianus-a Herb. i Crocusa albiflorus-a Kit., sa kojima se nalazi u društvu.

Ponajprije naslućivah u njemu hibrida (meleza) izmegju ovih dviju vrsta; ali na brzo odstupih od tog mnijenja, kada su ga potanko i tačno istražila g. g. Dr. pl. Beck i Dr. Velenovsky, kojima se moram najtoplije zahvaliti na njihovom dobrohotnom razjašnjenju. Moja biljka spada zajedno sa Crocus Heuffelianus-om Herb. i Crocus albiflorus-om Kit. megju oblike Crocus vernus-a Wulf., ali je ipak od ovog, kao i od poznatih oblika specifično različita. Bijela je biljka manja i vitkija, cijev perigona po cijeloj duljini špatom pokrivena, rub perigona jedan i po centimetra dugačak, tri spoljašna vrška perigona tamnoljubičasta sa još tamnijim prugama, a tri nutarnja vrlo svjetlo ljubičasta često bijela sa mrkijim ljubičastim prugama. Prašnici su intenzivno žuti i skoro tako dugački, koliko je dugačak rub perigona, njuška tučka, koji je kraći od prašnika, je narančasto-žuta, i malo zubočasta.

Lišće je uzano linealno, na vršku tupo odsječeno, dvostruko žljebasto, a radi odebljalih okrajaka skoro da je bez mezofila. Žilice (tkanja) ljuske lukovice jake su, jedna na drugu prilegle, često smršene. Ždrijelo perigona ima kratke privjeske. Dlake su u Crocus vernus-a Wulf. mnogo veće. Biljka cvate u martu i početkom aprila, uvijek docnije, nego Crocus Heuffelianus i albiflorus.

Slobodan sam ovu novu vrstu na čast Njez. Preuzvišenosti gospogji Vilmi plem. Kállay imenovati „Crocus Vilmae".

Do sada nagjoh tu vrstu na vlažnim livadama samo na Hridu i izmegju Kovačića i Lukavice. Da se čitalac što tačnije upozna ovom biljkom, dodajem njenu sliku, izvedenu u bojama vjerno po naravi po g. slikaru E. Arndtu.

Avena Blavii Aschers. et Janka. (Vrsta zobi). U pukotinama stijena (sklopa Trijeske) na Goloj Jahorini.

Lilium bosniacum G. Beck. (Vrsta ljiljana). Na alpinskim i podalpinskim livadama Gole Jahorine kod Viteza, Pala, Kasijeg dola, Jamića, Kobiljeg dola i Trnove.

Veratrum album L. var. bosniacum G. Beck, (Vrsta čemerike). Na alpinskim i podalpinskim pašnjacima Gole Jahorine. Na Muharnici dokleu bukva dopire.

Iris Reichenbachii Heuffel. var. bosniaca G. Beck. (Divlji sabljić, mačinac, zambak). Na prisojnim obroncima stijena Trijeske (Jahorina). Pojedince u pukotinama stijena na Muharnici.

Orchis bosniaca G. Beck. (Vrsta kačuna). Ovu interesantnu vrstu, koja se mogla posmatrati samo kraj velikog jezera na Treskavici planini kod Trnove, nagjoh srećom na hiljade komada i na cijelom kompleksu Gole Jahorine. Ta biljka raste u mnogobrojnim, rastrošenim škriljavcem i crvenom zemljom ispunjenim udubinama i po visokim ravninama alpinskog predjela, ali silazi i dolje do šumskih livada prema Kasijem dolu i prema Jamićima sve do 1300. m. nad morem. Rijetko sam nalazio tu biljku na Crnom Vrhu, na tom sjevero-istočnom ogranku Jahorine i kod vrela Spasovca na Treskavici.

Aceras caprina Lindl. var. calcarata G. Bek. (Vrsta bezostruške). U grmlju na visini sedla izmegju Kovačića i Lukavice blizu Sarajeva.

Draba lasiocarpa Rochel. var. Draba bosniaca G. Beck. (Vrsta gladuša). Na stijenama Muharnice (Plasa) i Trijeske (Jahorina).

Saxifraga Blavii Engler. (Vrsta kamenike). Na svim vrhovima Gole Jahorine i Plase planine.

Cytisus cilialus Wahlenb. var. bosniacus G. Beck. (Vrsta zanovjeta). Na vrhuncu Košuče na Jahorini planini.

Primula bosniaka G. Beck. (Vrsta ljubice). Rasuta je oko Sarajeva, nigdje je nema mnogo. Megju praroditeljima blizu Jovankinog vrela i blizu Kozije ćuprije i na Trebeviću kod Sarajeva. Cvate kasnije od Primule acaulis L. f. tomentosa G, Beck., ali prije nego li Primula suaveolens Bertol.

Primula acaulis L. f. tomentosa G. Beck. (Vrsta ljubice). Oko Foče, Bastaša, Ustikoline i Trnove.

Gentiana acaulis L. var. dinarica G. Beck. (Vrsta vladisavke) Na jednoj livadi u predalpinskom predjelu Vučije Luke blizu Sarajeva. Vrlo rijetka na Jahorini.

Gentiana angulosa M. Bieberst f. angulosa G. Beck. (Vrsta vladisavke). Na vlažnim alpinskim livadama na Crnom Vrhu (Jahorina).

Scrophularia bosniaca G. Beck. (Vrsta strupnika). Na vlažnim partijama stijena u predalpinskom predjelu Jahorine na uzlazu od Kasijeg dola; regje na Muharnici.

Euphrasia ramosissima Reut. var. dinarica G. Beck. (Vrsta zorice, vidice). U klancu Miljacke kod Kozije ćuprije blizu Sarajeva po stijenama, kojima voda rominja.

Stachys Sendtneri G. Beck. (Vrsta čistaca). U Doljankinom dolu blizu Rame.

Orobanche Pančićii G. Beck. U Kasijem dolu, na Vitezu, Goloj Jahorini, u Doljankinom dolu i na Tovarnici kod Rame.

Plantago reniformis G. Beck. (Vrsta trpuca). Rasprostranjen po alpinskom predjelu Jahorine.

Crepis incarnata Tausch. var. dinarica G. Beck. (Vrsta dimka). Po alpinskim livadama na Jahorini.

Гдје у Босни и Херцеговини има дојако опажаних врста из рода патака (Anatidae) и куда се шире.

Од **Отмара Рајзера.**

Ако се у збирци босанско-херцеговачког земаљског музеја за број препарата из рода птица напријед споменутих може рећи, да је позамашан и богат, то ваља прије свега томе захвалити, да се и ловац по занату као и сабирач и испитивач подједнако интересују за скоро свеколике представнике Анатида.

Отуда долази, што међу животињама, дарованим земаљском музеју из близа и из далека, прво мјесто заузимају патке и међу овима по гдјекоји ријеђак комад. Нема сумње, да ће се број овдје споменутих двадесет врста годинама уштед придошлица већином са сјевера можда још за половину повећати; но ове придошлице из туђине биће само изузеци међу домаћима.

У опће се може рећи, да с јесени, зими и с пролећа пролазе патке у веома замашној множини. То је са многих дугачких ријечних долина у Босни, које леже у главном правцу птичијег селења, даље са многих поља, којима или протиче мноштво потока и ријечица, или се разлијевају простране мочваре с устајалом водом итд. Ово је разлог, што у Босну и Херцеговину дивље патке долазе у великој множини, макар да овуда баш нема већих језера и локава. Но свакако пада у очи, што се не појављују неке југо-источне врсте, које се већ уБугарској дјеломично често показују, као на пр. Tadorna casarca (Rostente), рђаста утва, Fuligula rufina (црвена патка) i Erismatara leucocephala (весларица, норва, кршуљица). Напротив су друге форме, о којима мислимо да се у љето находе само у сјеверним дијеловима арктичких региона, редовне птице лијегалице у нашем подручју, као Fuligula cristata (патка чапљарка, круната норва) и Mergus merganser (утва).

Многе мочваре на сјеверу дуж Саве, Шеварево блато сјеверно од Ливна, Бушко блато код Жупањца, Хутово блато код Стôца и Језеро код Јајца, то су главна лијегалишта патака, дочим се опет некоје врсте, понајприје обична дивља патка (anas boschas), расплођују на многим другим тачкама, нарочито на згодним мјестима многих ријека и мањих мочвара.

То не бива никако раније но у земљама аустро-угар. монархије, већ обично доцније, те би према томе крајње вријеме било, да се забрањивање лова премјести од 1. јуна на 1. јули.

Но да приступим поредању опажаних врста:

Anser segetum (Saatgans), дивља гуска. Велика множина гусака, што прелијета подручје и одмара се, припада скоро без изузетка овој врсти; но како се из дотичних описивања види, у Посавини се гдјегдје осамљено или пак у малим јатима појављује сива гуска (Anser cinereus). Ја сам вазда могао да констатујем само Anser segetum. Почетка марта 1888. добио је музеј из Приједора једну такву баш велику гуску. Дне 26. фебруара 1889. убио сам осамљеног ♂ тик уз бању Илиџе, гдје се гуске преко зиме исто као и на подножју Игмана веома радо спуштају на топла врела и ондје пасу незамрзле водене биљке. Овај примјерак по боји кљуна већ нагиње мрве var. arvensis. Naum.

У јануару и фебруару 1888. за вријеме тадање врло строге зиме задржавале су се ове гуске скоро два мјесеца у Сарајевском пољу, нарочито између Блажуја и Илиџа и ловци из Сарајева уловили би не један комад из овог големог јата. Напротив у јесени 1889. стиже 10. новембра једно јато и остаде само два дана на пољима код Осијека, и онда се за све зиме не могаше видјети ниједна гуска. Тек 26. фебруара стигоше опет двије гуске, од којих сам, како мало прије споменух, ја једну уловио, дочим се друга још недјељу дана мотала по пољу. Међу тијем у средини фебруара стигоше гуске на стотинама код Нове Касабе, гдје се раздијелише и неколике од њих остадоше на врелима Дрињаче и на њезиним суточицама у планини. Премда се ове гуске опажају у зиму скоро на свјема странама нашега подручја, то ипак могу потврдити да се нигдје у земљи не легу, јер по свим нашим мочварама не налазе мира. Ја бар нијесам нигдје нашао трага ма и цигло једном лијегалишту.

Cygnus olor (Höckerschwan), грбасти лабуд. И ако је овај лабуд много рјеђи од лабуда пјевача, ипак се може бројити међу оне лабудске птице, које сваке године пролазе кроз наше крајеве. Вазда се појављује осамљен, и стар примјерак ове врсте нити је убијен нити опажен. У зими 1886. је пл. Кадић прибавио једног лабуда за музеј. Птица је млада и не зна јој се спол ни мјесто, гдје је уловљена, но нема сумње да потиче из Хутовог блата. Други је примјерак млад ♂ а уловио га је мјерник г. Ото Кант мл. 21. јануара 1889. код Острошца на Неретви. Ни ова врста ни ове што слиједе не легу се нигдје у земљи, што могу поуздано зајамчити, већ су обје само зимњи гости.

Cygnus musicus, лабуд пјевач. Појављује се сваке године као птица селица. Може се рећи да се на згодним мјестима зими баш често находи. Тако: на Хутовом блату, оклен је 1886. један жив лабуд те врсте послан у Шенбрун (ц. кр. звјерињак) а други који је 26. фебруара 1888. ондје убијен спремљен у наш земаљски музеј; на језеру код Јајца, гдје је у зиму 1888. домаћи ловац убио један комад; на Дрини, особито код Бијељине, гдје су 1889. три лабуда убијена; на водама сјеверно од Ливна, оклен је добио један примјерак природословни кабинет гимназије у Сарајеву; на Неретви, гдје је 5. фебруара 1889. г. Кант мл. ранио у крило једног старог лабуда-пјевача, којега је неколико недјеља жива држао, а једног другог опет из јата од 3 комада тешко ранио; најзад и на сарајевском пољу на тамошњим водама, гдје се у фебруару 1889. 3 комада показаше. У позној јесени 1886. показао се један лабуд чак у близини Сарајева код Ченгићеве виле у Миљацки, те га је један војник из своје пушке убио и музејској збирци припослао.

Ниједан лабуд не лијеже у овој земљи, али како се из горњих података види, заиста се не појављује ријетко. Чак се и старе животиње опажају међу онима, који придолазе, како причају они који су их гледали и лако се могу познати по перју као снијег бијелом. Па и онај лабуд-пјевач, којега је уловио г. Кант мл. и музеју поклонио, веома је стара и сасвим побијељела птица.

Tadorna cornuta (Brandente), морска патка. И ако по казивању професора Коломбатовића Спљећанима није за чудо, ако по некад загледају ову велику патку, то се она ипак мора убројити међу ријетке појаве. Само једаред и то у фебруару 1888. добио је наш музеј један жив примјерак, који је ухваћен код Почитеља на Неретви и посредовањем окружне области у Мостару амо доспио. Послије својих четрнаест дана угине овај лијепи патак без особита повода и буде надјевен.

Spatula clypeata (Löffelente), патка кашикара. Ова патка иде међу рјеђе појаве, и ако је надшумар Гешвинд уствրдио, да је она лијегалица у Босни. Он је наиме у мочварама под Присапа сјеверно од Ливна убио концем јуна једну женку, која је водила своје још недорасле пачиће. И овијех је пачића неколико добавио. Иначе је још неко лико пута у љето убијена у близини овога мјеста, а једном код Витеза (котар травнички) с јесени на Лашви. Даље је г. Кант мл. убио ♀ на Босни код Сарајева (у збирци гимназије), други ♂ је убијен код Лисичића на Неретви дне 2. марта 1889. а почетком јануара 1887. четврти ♂ код Бихаћа (на жалост само за костур употребљив). И Андр. Пилотић на утоку Крупе послао је музеју кожу од једне патке жличарице у лијепу пријелазну руху из љета у зиму, коју је у Хутовом блату уловио.

Anas boschas (Stockente), обична дивља патка. Као свагдје тако се дивља патка и овдје вазда појављује у велико и као птица лијегалица и као селица. Она је највећма распрострањена врста не само у хоризонталном већ и у вертикалном погледу, јер се уздиже у босанским планинама, у Трескавици, Преслици и другијема до 1700 метара у висину, сувише по неколиким тако високим планинским језерима (код Блаце кот. коњички) чак и редовно лијеже јаја.

У онијем мочварама у земљи, које смо у овом опису чешће спомињали, дивља се патка налази као лијегалица у претежној већини према свијем осталијем паткама, само се на Хутовом блату (горњем) находи у добу лијегања рјеђе од Fuligula нугоса, норве или сивке. На Мостарском блату показује се често као лијегалица на онијем партијама, које су љетом посве сухе.

И ако се по низинама Саве још одиста појављују огромна јата овијех патака нарочито с јесени а понаособ на ушћима босанских ријека у Саву, и ако се у овијем крајевима још увијек хватају патке мрежом исто тако с успјехом, као што их по другијем згодним странама безбројни ловци пушком лове — ипак се присвем томе опажа да број патака опада, што су ми за поуздано причали разни вјеродостојни људи, који су познавали безброј водених птица у пријашњим годинама. Напредовање културе у окупираним крајевима биће да је и овдје главни узрок бројном опадању дивљих патака.

Anas acuta (Spiessente), патка дугорепка, врб. У љето сам опажао ову лијепу патку дојако само у мочварама сјеверно од Ливна, гдје и јаја лијеже. Међу многим пачијим јајима, што их је добавио кот. уред у априлу 1888. била су наиме и два јајета од патке дугорепке, која сам препарисао

за земаљски музеј. Становништво у онијем странама не само да је себе хранило с прољећа јајима сваковрсних патака и мочварних птица, већ је пртило и читаве котарице јаја на сајам у Сплету. Но од како се умијешала власт у то, од тада је скоро са свијем престао овај опће шкодљив занат.

С јесени, зими и у прољеће патка дугорепка прилично често прати остала јата патака, што доказују ови подаци о убијеним и музеју приposланим комадима:

ad ♀ фебруара 1886. Хутово блато.

ad ♂ 27. фебруара 1888. Укрина код Дервенте (дар. г. Бароши).

ad ♂ и ♀ 6. марта 1888. у локви Осовници код Бос. Градишке, убијени од шумарника Демарчека једним метком за вријеме парења. (Скоро у исто доба послан је један ♂ из Бос. Дубице гимназијалној збирци у Сарајеву).

inv. ♂ занимив пријелаз у зимње перје, убијен 20. септембра 1888. на утоку Жељезнице на Сарајевском пољу од г. Соненвенда и то из јата од својих 20. комада. То је најраније опажање за Сарајево!

ad ♂ 24. фебруара 1889. на Миљацки у Сарајевском пољу.

inv. ♀ 26. фебруара 1889. на Босни код Рељева.

ad ♂ и ♀ 13. марта 1889. на Неретви код Острошца од г. Отона Канта мл.

18. фебруара 1889. видио сам патку дугорепку појединце и у јатима по 3 до 4 комада међу осталијем паткама на језеру код Јајца, а 18. марта видио сам патке ове врсте на водама код Сарајева.

Anas strepera (Mittelente), дугорепа патка. Ријетка појава. Музеј имаде само пет примјерака од ње. Но за извјесно лијеже младе у Блату код Ливна, гдје је у средини јуна 1887. једно лежиште нађено. У Посавини код Бос. Шамца видјеше неколико пари ове патке у априлу 1889. Чини ми се, да се у Херцеговини појављује исто тако често као у Босни, но лијеже младе само у потоњој земљи. У позној јесени 1886. убио је препаратор Целебор један млад примјерак у Хутовом блату (сад је у гимназијалној збирци у Сарајеву). Двије године касније стиже у средини фебруара амо веома трошан комад ове врсте из Ливна. Истом у прољећу 1889. добисмо неколико патака ове врсте, пошто је госп. официјал Милер у Мостару послао музеју врло стара ♂ у најљепшем перју, којега је убио 26. фебруара на Неретви код Ортијеша. Дан доцније био је подворник музеја Сантаријус тако сретан, да пар овијех патака у заједничком лету на Миљацки убије. У јесењем лету нијесам дојако још видио ове патке код Сарајева.

Anas marmorata. Мермерли- (мраморна) патка, (види слику). Ову јужну патку је у лијепом пару убио 20. маја 1889. код Острошца г. Отон Кант мл., овај неуморни и срећни ловац, који је нашем музеју поклонио већ толике ријеткости. По његову причању стигоше реченога дана ове њему сасма непознате патке, три на броју, на Неретву изнад жељезничке станице и одмах почеше да лове рибу. За мало времена не само што је

уловљен један ♂ и ♀, већ је и трећи комад рањен у крило. Но на жалост због ледено студене воде у Неретви не бијаше могуће интензивно потјерати патку, која изврсно њураше и пливаше испод воде. Неких осам дана задржавала се рањена патка на том мјесту и околици и чешће би се виђевала, али је не могоше никако уловити и најзад је не стаде.

Права је постојбина овој неукрашеној патци Сјеверна Африка, но она је и приморска птица у јужној Италији, Сицилији, Сардинији и на обостраној обали Каспијског мора. Даље је опажана у водама код Бутринта (Грчка) а Инглези Elmes и Buckley тврде да је имаде у Албанији. То је нова врста за сву Аустро-Угарску, која ће се — надамо се — у будуће у Херцеговини још чешће опажати и од које се обзиром на доба њезине прве појаве може поуздано очекивати да ће и јаја лијегати.

Anas querquedula (Knackente), регљица, крџа. Појављује се не само у огромним јатима у вријеме сеобе, већ и на подесним мјестима свагдје као лијегалица. Тако сам у првијем данима јуна 1888. нашао потпуна лијегала од 7 до 8 комада код Присапа (Ливно). Опажена је или убијена ова патка: на Сарајевском пољу (на Босни, Жељезници и Миљацки) 7. и 15. новембра 1888 (јата од 100, 50 и 20 комада); у Крајини нарочито на Врбасу код Косијерева у множини 21. октобра 1887. у заједници са Anas crecca; 23. априла 1888. у множини на локвама код Какањ-Добоја; дне 16. октобра 1888. појединце и у малим партијама у Гатачком пољу и 9. новембра летећи чак у град Сарајево да се најзад спусти на залеђеним барама код Ковачића. Дне 26. фебруара је убијена једна ♀ на Босни, која је по свој доњој страни рђасто-жуто од врбове коре обојена а 2 дана доцније опазио је г. Кант можда то исто јато у Острошцу и убио из њега једног веома старог ♂. И музеју имаде 10 комада од сваке старости у љетњој и зимњој боји.

Anas crecca (Krickente), кржуља. Находи се исто тако често а понекад у друштву с прије означеном врстом. Но као лијегалица је много рјеђа. Као такву нађох је поуздано на Језеру код Јајца а у два пара на већ споменутом горском језеру код Блаца на Преслици планини у висини 1400 м. Но може бити да она лијеже још и на другијем странама земље, јер већ у септембру виђевају се на ријекама и устајаним барама многе младе овогодишње патке кржуље. У опће се може рећи да Anas crecca долази нешто раније, а у прољећу опет одлази раније него ли Anas querquedula Не само домаћи народ већ и ловци „по занату“ вазда би побркали и измијешали обје врсте. Што се тиче иначе њезине појаве у земљи, може се и за њу рећи оно што и за патку-регљицу или крџу. У музеју имаде 8 примјерака.

Anas penelope (Pfeifente), звиждавка. Ова се врста појављује прилично редовно у пролетњем и јесењем селењу, но рекао бих чешће у прољећу, када велике множине ове врсте заједно полазе к својим лијегалиштима на сјеверу. Оних 6 комада у музеју убијено је у мјесецима марту и априлу. Три су примјерка ♂ (Почитељ, у априлу 1887., Бос. Дубица у марту 1888. и Вишеград 4. априла 1889.); три ♀ (Хутово блато по-

четком марта 1886., Бос. Дубица марта 1888. и Миљацка у Сарајевском пољу 18. марта 1889).

Fuligula nyroca (Moorente), сивка или норва. Требају сасвијем нарочити услови, да неко мјесто буде подесно за лијегање ове патке. Таквијех имаде у највећој мјери у Хутовом блату, те ондје лијеже знатна множина патака. У том блату остаје она скоро за сву годину. Појављује се и у сеоби, но вазда мање више појединце. Лијегала нађох у Хутовом блату 10., 13. и 19. маја и 6. јуна 1889. Пошто ми се чини да је мање страшљива, то се често убија, те тако сам могао од великог броја да одаберем најважније пријелазе у перју за нашу збирку. Музеј имаде 7 комада из Бос. Градишке, Фоче, из ријека код Сарајева и из Хутовог блата. Један примјерак, што га је уловио г. Апфелбек 25. септембра 1887. код Рељева показује у свом младом руху сјајну златномрку боју на доњој страни, коју и ова врста добива отуд, што се таре о кору од потонулих врбових грана. Како је ова патка изврсна гњурачица, то се кад кад и у ње опажа оно, у што се у много случајева иначе разлогом посумњало: да се у самртној борби кљуном чврсто заквачи за коријење и биљне струкове испод воде, што сам једноч у горе споменутом блату пред неколиким свједоцима могао да посматрам. Но често умије ова патка, кад је рањена, својим мајсторским гњурањем да измакне у мјестима својега боравка, гдје она међу разнијем воденим биљкама знаде стотинама скровишта за себе.

Fuligula ferina (Tafelente), сивка. Свагдје се појављује само случајно, но чешће у малим јатима. Убијена је: позне јесени 1886. у мочварама Метковића (но још у Херцеговини) од препаратора Целебора; 16. октобра 1887. у риту Мачковац код Бос. Градишке — оба комада су ♂ у пријелазу к диботном перју; у зиму 1888. на Језеру код Јајца из повећег јата од надшумара Гешвинда — једина ♀; у неколико примјерака у фебруару и марту на Миљацки и Босни код Сарајева, оклен је већ професор Сеуник у фебруару 1885. такођер један комад добио; сви комади су у најљепшем дивот-перју. Дне 16. марта одлетише свеколике даље. Еда ли ова патка у мочварама Посавине лијеже јаја, то не могу одлучити, но мислим да је то на некијем мјестима могуће. Код ове се патке може веома добро посматрати, како се у зиму па и у прољећу оба рода оштро одвајају у летењу.

(Fuligula marila, Bergente, патка рујаљка). Ову врсту спомињем с тога под заградом, што у овај мах не могу да напоменем ни једног комада као доказ, да се ова патка појављује у нас. Међу тијем сумње нема, да се гдјегдје неко вријеме задржавају јата ове сјеверне врсте на нашијем водама, и одиста је г. пл. Кадић убио један комад на Хутову, од којега је кожа била изложена на IV. орнит. изложби, но доцније се морала отклонити, јер су је мољци у велико изгризли.

Fuligula cristata (Reiherente), патка чапљарка, круната норва. Ова птица је не само селица већ лијегалица. Као прва позната је у Аустрији, као потоња broји се у велике ријеткости. Прво је потврдио професор Сеуник да је лијегалица у Језеру код Јајца, а г. пл. Кадић да лијеже у Хутовом блату. Кад сам био на Језеру у мају 1887. могао сам да посмотрим само неколико пари овијех патака, јер још не бијаше вријеме лијегању; но потоњих дана јула исте године убише гг. барон Молинари, надшумар Гешвинд и мјерник Будан на истом мјесту не само старе патке већ и неколико пачића у првом перју, од којих је један комад стигао музеју. Но на жалост бојати се, да ће ово лијегало брзо престати, јер како ми прича изврсни посматрач надшумар Гешвинд, млади пачићи су тако повјерљиви да их човјек може редом поубијати, дочим маторци већ далеко од пушкомета с потмулим криком: кор, кор узлетају. Год. 1889. показао се како чујем на Језеру цигло један стари патак. И у Хутовом блату имаде тек неколико парова лијегалица, који се у добу множења задржавају једино у правом језерском подручју, у Горњем Хутову, гдје се и „пљенор“ (Podiceps cristatus) задржава. Дакле студена, свјежа горска језера својом богатом фауном конхилија надокнађују овој патци сјеверну јој постојбину и маме ју на лијегало. Осим тога је још неколико пута убијена: у фебруару и марту 1888. у старим ексемпларима у лијету код Бос. Градишке и Бос. Дубице. Осам комада од сваког доба и спола са горе споменутих мјеста налазе се у земаљском музеју.

Clangula glancion (Schellente), свракарица-звоница. Ова лијепа сјеверна птица у приличној множини оживљава сваке зиме воде у Босни и Херцеговини. Мужјаке и женке бих вазда налазио такођер одвојено и то прве вазда у знатној већини. Највећу множину опазио сам концем фебруара 1889. на Пливи и на Језеру код Јајца. Јака јата пролијетају и при наступу строге зиме уз воду босанских ријека и задржавају се неко вријеме у подручју ријечних извора на згодним мјестима. Тако на пр. на сарајевском пољу 13. и 14. новембра 1888. доцније још појединце, а 15. марта опет у знатној множини. И на Дрини је код Вишеграда опажена 4. фебруара 1888. и стар ♂ послан земаљском музеју. Надпоручник Гренсо убио је почетком фебруара 1888. код Присапа једну а госп. Козлик код Стôца у јануару 1889. из два велика јата по једног ♂ и ♀. Чим наступи југовина, одмах нестане овијех патака. У музеју имаде сада 5 примјерака.

Mergus merganser (Grosser Säger), велики гњурац, утва. Од три јевропске врсте гњураца ова се врста најчешће појављује и одиста се у свако доба може опазити на некијем босанским ријекама. Ернст витез Домбровски је први упозорио на ту зачудну појаву, да ова птица јамачно у нас лијеже јаја и споменуо је у „Mittheilungen des ornithologischen Vereins“ да лијеже у долини Врбаса. У „Journal für Ornithologie“ од Cabanisa ја сам опширно описао (1888.), како сам помоћу љусака од јаја код Винца на Врбасу и претраживањем дупаља у једној старој букви могао да докажем лијегање ове сјеверне птице. 19. јула 1888. купио сам у једног бакалина у Сарајеву (Логавина) два жива још млада гњурца, на којима још бијаше таман цртеж над оком и много паперје по странама. Неколико дана сам држао у себе ове двије птице, које бијаху немирне и немило сикаху. Но како не окусише хране па ни рибе, убих их те их уврстих у земаљски музеј као најбољи доказ, да ова птица овдје лијеже младе.

По причању бакалина, птице потицаху из Високог, са неке узгредне ријечице Босне, гдје их је, вели се, један рибар уловио. 1889. писао ми је опет госп. Е. пл. Домбровски, да је у почетку маја опет опазио пар Mergus merganser-а испод Горажда (објављено у „Schwalbe“ 1889. pag. 243), а надшумар Гешвинд убио је сувише са свијем младо птиче код Вијенца на Врбасу. Даље ми се причало, да је честа лијегалица код Косијерева близу ушћа потоње ријеке, гдје како људи причају лијеже младе нарочито у старијим липама. По свему томе нема дакле сумње, да ову птицу примамљује изванредна богаштина риба у студеним, сјеверу сличним планинским ријекама и њихова тиха често са свијем пуста околица, да се размјерно веома често удомаћи, што у свој средњој Јевропи иначе не чини. Зими се веома често находи на свијем ријекама Босне и врло се често убија, те је тако музеј добио веома много старих и младих примјерака од ове птице и то са цијелог тока ријеке Босне, Дрине и Неретве и т, д. у свему 11 примјерака.

Mergus serrator (Mittlerer Säger), средњи гњурац. Најређи је гњурац у нас. Музеј имаде само два млада примјерка а за друге није ми ништа познато. Концем октобра 1887. убијена је једна женка код Полоја на Сави, коју је на дивљачкој пијаци у Бечу купио г. Роберт пл. Домбровски и препарирану одступио нашем музеју. Други примјерак, такођер ♀, убио сам ја из јата од својих 12 комада 7. новембра 1888. на Миљацки у близини утока њезина. Птице као да бијаху ондје тек од скора и ревно гњураху ловећи рибу.

Mergus albellus (Kleiner Säger), мали гњурац. Појављује се сваке зиме на водама доње Неретве, Хутовог блата, Поповог поља и отален сјеверно на босанским ријекама, а врло често још и на Сави, што доказују 7 примјерака у музеју. Мужјак веома стар и ванредно лијеп послан је из Габеле и Которског (г. Остерман), а г. пл. Редер у Бос. Дубици је убио и послао младог ♂ у врло занимивом пријелазу. Овај гњурац допире највише на сјевер и обично врло рано полази са наших вода. Но ушљед строге студени у 1888. год. дотлен се задржао на Сави, да су се између мрког перја на глави већ показала поједина бијела пера од дивотног руха, а то је степен развитка, који се у збиркама броји међу највеће ријеткости.

* * *

Додатак.

Г. Хуршид Терешински убио је прије десетак година код ријеке Босне на подножју оног брежуљка покрај Рељева, који је обраштен оморикама — једну патку, која би по његовом описивању недвојбено спадала у ред Fuligula rufina. Од онда видјеше ову красну патку само два пута и то год. 1888. госп. натпоручник Сехарс на дôњој Миљацки, а 6. децембра 1889. препаратор Целебор управо на оном мјесту, на којем је г. Хуршид ту патку прије 10 година убио. Увијек се опазио по један осамљен екземплар. У потоња два случаја умакла је ова особито плашљива патка. Надам се ипак, да ће којем вјештом ловцу послужити срећа, да за музеј добави и ову лијепу животињу.

Izvadak

iz ljetopisa fra Nikole Lašvanina,

(priopćio dr. Ćiro Truhelka).

(Nastavak, vidi I. članak u III. knjizi od god. 1889, strana 77—80).

1697. Porobi princip Eugenio Sarajevo i druga mloga mista niz Bosnu i odvede mlogo roblje i odnese neizrečeno plino i zadad strah svoj Bosni.

1701. Na 10. Marća. Prvi harači počeše se kupit u Hercegovini. Iste godine, na 10. februara, pade oko Mostara mutna kiša s lugom i posli na misec dana mogoše se luga namest po kamenju.

1715. Bosanska vojska i prid njom Mustaj-paša Čelić, Maroški paša, Arnautski paša i kavga sultan tatarski s teškom vojskom odoše, kako govorahu na Zadar; ali se ništo ustaviše pod Sinjom i biše ga sa sve strane i činiše žestoke juriše, al mu ništa ne mogoše, nego pobigoše ob noć brez oružja, zašto tako hoti blažena divica Marija, koja dade Hrvaćanom, da grada Turkom ne dadoše; kako no dadoše malo prvo Vrljiku grad Turkom na viru, al zaludu zašto Hrvaćane pod mač, a žene, dicu i robu u robstvo Turci okrenuše, a samo principove soldate pustiše i o. fra Stipana Gvozdena kapelana. U to vrime porobiše Turci Otok u polju sinjskomu i mlogo roblje izvedoše.

1716. Na 13. Augusta pade snig u Bosni, učini mlogo štete od žita. Iste godine učiniše Turci rat s cesarem i ode veliki vezir strašnom vojskom na Varadin. I dojde cesarova vojska na pomoć gradu i prid njom princip Eugenio, ćeneral Nadažd, princip Aežandro s ostalom gospodom i vojskom nimačkom i madžarskom; koji jedino udriše na Turke i žestoko ih razbiše i otiraše i oteše haznu,[1]) hranu i sve sprave vojničke. Tu pogibe vezir i ostalih Turaka bez broja.

1717. Jula na 20. pade snig u Bosni po planinah. Iste godine na 2. Augusta uze vojska principova Imotski od Turaka. Iste jeseni podside Petraš Zvornik ali nesrićno, zašto ga pod kolino turska puška rani i on ode, ostavi vojsku da bije grad. U isto vrime podsidoše Kranjci Novi i tu biše nimačke vojske i videći, da će lasno grad osvojiti, počeše se o tuji grad prigovarati; Kranjci vele: Banov je grad, a Nimci: Nije, nego cesarov. Najposli Nimci se vratiše, a Kranjci ostaše pod gradom, al u žao čas po se, zašto paša Osman Ćuprilić, koji vladaše Bosnom, posla zapovid i svoje ljude po svoj Bosni, da brže svak ustane na oružje pod izgubljenje glave. I skoči sve malo i golemo. Tko neimadiaše oružja nosaše sikiru ili toljagu; i ode jedan dio s Ćuprilićom dat pomoć Zvorniku, a drugi s Amet alajbegom[2]) Alipašićem k Novomu i jedni i drugi udriše na Kaure i razbiše ih na obadva mista. I govore da izginu na Zvorniku što Kranjaca, što šokaca i upisne vojske okolo 10.000 ljudi. Samih sužanja upisne vojske na jednu hrpu svezanih izsiče Ćuprilić tri stotine i kad to čuh princip Eugenio pisa u Carigrad da toga nije običaja medju vojnici sići svezane ljude i digoše pašu odmah s Bosne i smakoše ga po sve prilike zarad toga. Takodjer pod Novim izginu Hrvata i drugih vojnika oko 8000, a sužanja već tko nije mario mogao je ufatiti, i zato ga se Bošnjaci oslobodiše

[1]) Hazna, arapska riječ = blagajnica.

[2]) Alajbeg, turska riječ = pukovnik.

i skupiše opet više od 80000 vojske i pojdoše da robe zemlju principovu, al ih stiže na Kuprisu carev ferman, da se vrate i vratiše se.

1719. Miseca Januara proglasi mir u Bosni Pavo Despotović iz Omiša.

1722. na 22. Marća. Ahmet-paša Alipašić iz Skoplja poče kopati blaga u Rami i kopa do Maja i razkopa jednu veliku glavicu i ne nadje i ode mu t. j. od vilajeta 7600 argata.[1]) Iste godine na 13. Juna, smače Avdulah-paša Salih-pašu Kulenovića, kapetana Bihaćkoga i Sagarčina Sarajliju, koji je bio kadija u Travniku.

1724. Izgori Sarajevo, t. j. u varoši mloge kuće i dućani.

1727. Dodje iz Carigrada šeset i četiri tovara jasprih da se po Bosni pišu sejmeni[2]) na Perzijane i počeše se pisati na 7. Marća i odoše na 2. Aprila i prid njima serašćer Ahmed-paša Alipašić. Odoše zdravo i svak u skupu, ali kad se vratiše, vrlo ih malo zajedno dojde i to bolestno i razbijeno i to ih bog pokara zašto prvo neg pojdoše mlogo po Bosni zla i zuluma počiniše, na ti način da nebijaše Abdulah-paša u travanjskom polju od njih uteko, bi ga na nože raznieli; sa svim tim sav mu ćador razkopaše: daklem, kad tako činiše veziru, šta činjahu siromahu?

1728. Aprila na 7, dojde na Bosnu Ahmet-paša Skopljak, koji se vrati iz Perzije. Ovi za dobit dobar glas kod cara, poče graditi grad u Sarajevu na 1729 s velikim trudom i harčom[3]) od sve Bosne. Iste godine dojde pobigao od cesara maršal Bonavalla i sta sve ove godine u Travniku, i paša mu dava sve što god mu je od potribe bilo i njemu i družini.

1730. Ozgor rečeni gjeneral Bonavalle ode u Sarajevo s pašom i tu se poturči on i njegova dva druga i njemu nadiše ime Ahmed-beg. Po tom toga ode u Carigrad, gdi ga učiniše topčarom i odvede iz Bosne upisano za trista momčadi turske, da ih uči zanata, kako se topovim biju gradovi i kako se isti topovi salivaju. Ali do malo vrimena vratiće se rečeni mladići brez zdravlja i goli brez zanata.

1732. U Fojnici poče kuga a prvo čeljade umri na 20-tog studenoga hrišćansko u varošu a prvo toga na godinu počelo je moriti u Sarajevu, u Jajcu, a kad nasta godina 1732 otrova se sva Bosna. Za upisati koliko ljudi pomri hotilo bi se mnogo karte i vrimena. U Fojnici čeljad se utekoše bogu i svetim njegovim i ne pomri od kuge nego mala i velika petdesetero, sedmero hrišćanske čeljadi a turske hiljadu i dvista. U manastiru razboli se fra Stipan Begović vikar i on to reče kad vidi, da su se fratri pristrašili: Ja ću umriti, ali u manastiru izvan mene neće nitko. I tako bi (. . *Sad nabraja ljetopisac žrtve kuge po raznim manastirima i neka čudesa* . . .)

1734. Na 14-tog listopada dojde ferman iz Carigrada da se pokrije lučevom šimljijom manastir i crkva s. Duha u Fojnici. Bijaše car sultan Mahmud a na Bosni Avdulah-paša i po ruke bega, njegova sina, i po molbi go. Doktura Dominika Caštella iz Zadra pašina ećimbaše.[4]) Al ode mlogo blago i počeše

[1]) Argat, od turske riječi irgat = nadničar.
[2]) Sejmen, pers. riječ = stražar, vojnik.
[3]) Harč, arapska riječ hardž = trošak.
[4]) Ećimbaša, od ar. r. hekim = ljekar, i baša t. r. = glavar, dakle glavni ljekar.

majstori tesat japiju[1]) na 18. listopada a dospiše pokrivat na 5. sičnja 1735, Ove iste godine zavadi se fojnički kadiluk s Avdulah-pašinim šilivdarom[2]) koji bijaše zapréčio ne mogući više siromaci nadavati blaga koliko nametaše i tu se skupi više od hiljadu ljudi. Kadia Bećir Krivić sakri se a šilivdara malo narod ne kamenova. Najposli ga iztiraše u večer, ne dadoše mu se ni omrsit uz ramazan turski. Iza toga se zavadiše s pašom Visočani i Sarajlije i digoše pašu s Bosne i dojde na njegovo misto Alipaša Ećimović, prošasti vezir, čovik veoma mudar i u vojnički zanat razuman i kripak i po narod dobar.

1736 na 13. Svibnja na kvatri po duhovih poturči se Antun (Bolo) Dovrić iz Fojnice i Stevo iz Sutinske u Fojnici i već ako onako antikrst ne progoni fratre i kršćane tu veće dana ne smide se kršćansko čeljade iz kuće pomolit, zašto s njima idjaše veliko mložtvo turskih brezposlenjaka s bubnji i sviralom ne samo sokacim varoša nego izpod manastira. Di koga sritu od uha kršćanskoga psuju, pogrdjuju kuće, lupaju, prozore razbijaju: hoćeš se poturčit? viču. Iste godine dojde (n e k o l i k o r i j e č i n e č i t l j i v e) u Sarajevo iz Carigrada, da se pišu bešlije i sejmeni po Bosni protiva Moskovu i upisavši se ne samo odoše oni, nego jošter četir bosanska alajbega sa svimi zajimi, bezi, spahijam od sviju krajina neferi sve po tri opraviše četvrtoga i ove godine nigdi se ne udriše, nego samo čete idoše, koje kad dobiše, a kadkad izgubiše. Bosanske bešlije porobiše u Karavlaškoj Turskoj neka sela i manastire vlaške, vratiše se tužeć se na glad i na zimu; dohodiše niki od Vlaha na njih na tužbu ali im paša ništa ne učini, zašto se u isto vrime završe nemir s cesarom.

1737. Jula na 14. uvrati se Mulah sarajevski u Fojnicu iz Travnika budući se vratio dojde u manastir s družinom; i ne samo hoda po crkvi nego jošter po dormitoriju gornjem i doljnjem i po fratarskih cellah i fala bogu ništa nam ne uze, kako se bojasmo, niti šta najde, u čemu bi nas mogao okriviti. Ali kako razumismo, sve ovo bi vražtvo tursko, zašto bijahu iznili, da u manastiru ima mlogo oružje i nimački škriljaci, što su fratrom došli iz Kaura, da more raja s Turci lasna biti. I ode u Kreševo, da izvidi kako i u Fojnici al ga u putu stiže glasnik, da brže ide u Sarajevo, zašto veli idu jedni Nimci, t. j. tabor na Ostrovicu, drugi na Banjaluku, treći na Zvornik. A prvo toga Turci pravoga glasa ne imadiahu od rata, premda glasonoše dohodjahu u Travnik paši; ali paša nedadiše od toga govoriti, zašto iz Carigrada ne imadiaše nikakvih sprava, a glasonoše, opet jedan iza drugoga paši govoreći: „Basti gjahur“; to će reći navali nevirnik. I u toj sumlji čini paša doć s Mulom svu gospodu Bosne u Travnik, di učiniše viće, da ako cesar počine rat, svak ima ustat na oružje i kadije, imami, spahije tko god more sablju pasat, ako bi tko ostao, da se ima obisit o vratih svoje kuće; i to zašto od cara neimahu pomoći zašto se bijaše o Moskovu, kako smo ozgor rekli.— Medjuto dojdoše i odoše pašini ljudi po svoj Bosni i digoše sve malo i golemo tkogod može oružje nositi i prid njima glavari i starišine od mistah i Arnauti tu dojdoše i skupi se čudna vojska strahovita. Ova vojska kad se diže s

[1]) Japija, t. r. japi = gragja.
[2]) Silihdar, ar. per. r. silahdar = nosilac oružja.

Ali-pašom Ećimovićem prošastim vezirom iz Travnika i pade na prvom konaku kod karaulah više Travnika, al vode paši ničesova vlaha, što su Turci jurve ufatili . . . . Tko je uzrok da počeše Nimci rat prvo vrimena? Odgovara (al ne znam il čovik iz vraga il vrag iz čovika) vlah: Gospodo nitko drugo nego vaša raja i prid njom fratri!

Kad to čuje tursko množtvo, sve grknu protiva ucviljenoj raji i fratrim; a paša za ugodit Turkom govori jim: Odite, reče, da se najpri udarimo s Nimci, a kad se vratimo sve ćemo okrenuti pod mač, nabit na kolje, što je mužko do sedam godina, a žensko u robstvo. Oh! žalostna glasa i novine! Ele za taki glas reče ćehaja i posikoše nevirnoga Vlaha. Kad dojde paša s vojskom u Jajce, al mu Turci ufativ vode grofa Šerenša, koji je bio nad sto i dvadeset konjanika i druga dva kapetana, ali brže razbili i stirali Nimce Turci izpod Ostrvice. Prid vojskom od krainah turskih biaše prvo toga paša poslao Osman-bega Alipašića iz Skoplja svoga čaušlar-ćehaju i ne samo poginu ovi nego jošter mlogo Turaka vrsnih a i Kaura malo manje i ostaviv grad odoše, odvukoše topove, i odvedoše oni Turaka a Turci dovedoše njihovih vojnika i za reć svu istinu ne znaše kazati tko je onde bio na komu mejdan osta. Iz Jajca ode paša vojskom na Podrašnicu, gdi staja 15 danah, dok se svrši vojska sa svih strana; a Nimci biju Banjaluku sa dvi strane. S onu stranu Vrbasa biaše veliki tabor, a s ovu to jest od Bosne biaše nekoliko vrsnih rećimentah, dva havan — topa, izašta u grad meću bumbe i tri šibice i tu biaše sprave vojničke i hrane dosta. Medju to Turci misleći s koju će stranu na njih udariti, a dojde im jedan starovirac i reče: Ako ih ne dobijete s ovu stranu, s onu nigda, zašto ih je mlogo. Udilj ga Turci poslušav pojdoše i pridoše riku Vrbas konjici na konjih, pišaci načiniše most od učah i konopah i tako od Podrašnice do Banjaluke nigdi turska vojska ne ide putevim nego sve šumom, nit paša dade ob noć vatre naložit, da ih gjauri nepodpaze, a kad bi u nedilju 4. kolovoza polagano privukoše se k straži, koju privarkom izsikoše, potomtoga udriše iznenada na Nimce, koji sidjaše ter igraše, koji misu slušaše, niki Bogu moljahu, niki ručak spravljahu, niki trpezu sterahu, niki rakiju pijahu, niki se po praznih kućah turskih skitahu; a kad ugledaše Turke, mlogi ne imadoše vrimena oružja uzeti, a koji uzeše junački Turke uzbiše dvakrat, a kad vidi paša, da će izgubiti vojsku poče nagoniti Bošnjake da se biju, ne samo on nego jošter i njegove pašalije; a kad vojska vidi da paša pojde u boj (zašto mu prvo krajišnici ne dadoše u boja da se u boju nebi izgubilo) navališe jedino na one nimačke vojnike i odma jim prikinuše vojničke zaklone i udilj se žestoko izmišaše. Nimci ne mogući sili odoliti dadoše pleća i pobjegoše priko ćuprije, što bijahu učinili priko Vrbasa; u niko doba po nesrići sprži se ćuprija i kad vidiše koji bijahu s ovu stranu vode počeše skakati u vodu i bacati muškete i niki na konjih i pišice preplivaše a niki utonuše; a s one im strane ne dadoše pomoći premda se bacaše iz topovah i pušakah i mloge Turke pobiše. I tu se Turci opet nazad vratiše, a cesarovci zagoneći se i njihove i turske mrtvace svlačiše. A kad bi prid samu noć Turci navališe priko mosta otraga u varoš pod grad gdi biše po kućah i po mećitih cesarovacah, koji pobiše iz pušaka mloge Turke i tako ih noć mrkla zateče. Turci se vratiše u svoj tabor a Nimci bacaše do niko doba

noći na grad topovi i Turci ne znadijahu šta će činiti — a kad bi od nike dobi noći, spremiv se, Nimci odoše, odvukoše topove i sve svoje stvari. One neke topove, što su bili s onu stranu, zašto koji su bili s ovu stranu ostaše Turkom, i odoše daleko od grada tri sahata i onde se vrgoše u naredbu. A kad svanu i Turci ugledaše da ih nije pod gradom, skočiše da jih tiraju i odoše protiva volji pašinoj, navlastito Arnauti i mlogi Bošnjaci i zagrniše se na tabor nimački, al mu ne mogoše ništa, nego jih mlogo pade i rani se mlogo ter se vratiše. U tomu boju i ne zna se s koje strane veće poginu, ili Turaka ili Kaura: ele! kako je bilo i malo zla je bilo. Kad se vratiše Turci izpod Banjaluke od svega mložtva turskoga malo jih se nahodiše, koji ne pričaše i zlo ne govoraše od raje i od fratara. Do malo vremena ali ide u Kreševo Mehmedpašić iz Korče s osim drugah i nosi od paše burjundiju, da dovede gvardijana fojničkog o. fra Ivan Gabrića, kreševskoga o. fra Tomu Dadića i sutinjskoga o. fra Bonu Benića i nesamo njiha nego sve tkogod se konopom paše. Tada gvardiani za ne pustiti u ruke Turkom fratara i biskupa presv. gosp. fra. Mate Delivića dadoše Turkom mlogo jasprih, a gvardiani odoše s čauši u Busovaču, gdi sritoše pašu, koji idjaše u Sarajevo i onde im ne dadoše izaći prid pašu, nego pušćaše na poruke, da imadu doć u Sarajevo, gdi kad dojdoše, metnuše ih u apst. I tu mlogi skočiše govoreći: Nitko ne diže Nimaca protiva nam nego fratri. S druge strane bog i prijatelji, nedadoše učiniti neprijateljem kako bijahu namislili, to jest razkopat manastire i crkve . . . . njihovu potvoricu obistiniti, sa svim tim paša uze od fratara mloge jaspre od sve tri manastira. Medju to dojde paši glas, da su Nimci uzeli Niš i da su došli na Užice i posla paša ulake po svoj Bosni, da se opet skupi malo i golemo, tkogod more nositi oružje, jeda bi Nimce smili i nedali jim prići na Višegradu i odoše bajraci na 23 Decembra, al Užicu nemogoše pomoći dati, zašto ga jurve Nimci bijahu osvojili; ali ode turska četa i porobiše Turci svoju raju svu s onu stranu Užica. Nimci dopratiše lipo do pašina čadora čeljad tursku, što bijahu pušćali iz Užica na viru, a paša primi Nimce lipo i dade jim tahin i svoje pratioce, reko jim je mirno opet vratit se do Užica i tu paša posiće prid čadorom kadiju užičkoga zašto je do njega pridao Nimcim grad. Po tom toga ode četa turska i porobi varoš Valjevo, cesarovo misto, odkle dovedoše mlogo roblja. Medjuto dodje glas pravi, da su Nimci ostavili Niš, tvrdi grad i da su opet Turci u njemu sili.

1738. Na 20. veljače odoše Turci opet pod Užice i prid njima Ibrahim paša Alipašić iz Skoplja i uzeše ga na viru. Odpratiše cesarove ljude k Biogradu, a što je bila raja turska izvišaše Turci izsikoše i u robstvo nemilo okrenuše. Iza toga turska iznutarnja vojska obide grad Haršovo u Otoku, cesarovo tvrdo misto, i dojde mu nimačka vojska u pomoć, i razbiše kruto Turke i tu pogibe bagdadski vezir, a sina mu ufatiše i izvan ostalih poginuše tri uštuglije [1]), a lanjske godine usrid lita uzeše Moskovi zajedno s Nimcim Oziu na viru, a kad ih počeše pušćati, to jest Turke iz grada, niki od Bošnjaka, za ukazat svoje junačtvo, trgnuv sablju poče sići Moskovite, al u zao čas po se, zašto Moskovi, koje bijahu pušćali opet vratiše, a koji bijahu u

[1]) Uštuglije t. r. = vojskovogje od tri konjska repa (zastava).

gradu, one ustaviše, i što bijaše sebične vojske ono okrenuše pod mač, a svu gospodu od Bosne okrenuše u sužanjstvo i toliko gospode bosanske po izboru upade u sužanjstvo, da toliko nije nigda.

1738 miseca Jula ode Ali-paša bosanski i tri arnautske paše i Ibrahim-paša Skopljak i Kulenović s ostalim pašam, bezi, alajbezi, zajimi, spahije, baše i sejmeni i neferi od sve Bosne i pridoše kod Novoga učiniv ćupriju Unu i udriše na Banovinu. Jedna četa udari na palanku, koja se zove Pedalj, gdi iz palanke kauri oboriše žestoki oganj, gdi izginu mlogo Turaka, odtlen se vratiše pod Zrinj al mu ništa ne mogahu učiniti, bi ga nikoliko dana pak posla po veliki top u Novi. I biahu ga povukli, al dojde naredba od paše, da ga vrate natrag, zašto mu dojdoše nikakovi glasnici i vrati se paša sa svom vojskom a Zrinj ostavi; a prvo toga ode velika četa opet pod Pedalj i drugu palanku, koja se zove Lakat i našavši jih prazne paša bijaše postavio sejmene da jih paze, a kad se vrati paša, vratiše se i sejmeni ostavivši obadve palanke. Turci priodeći pod Novim Unu priko mosta, što su učinili puče most i potonu konja turskih i nekoliko Turaka, a kad pridoše u svoju zemlju najdoše tri hiljade i šest stotina Tatara, što biše došli paši u pomoć. I ne samo pušća njih nego još ono 40 hiljade vojske u Kneževo polje, gdi nikoliko čeljadi zarobiše, ali izginuše gore, nego pod Zrinjem i Pedljom; poginu i Kaurah, ali veće poginu Turakah, Arnautah i Tatarah, ne samo poginu, nego ih Kauri nikoliko odagnaše živi. Zagroziše se Turci na Dubicu, da ju popale, ali se Dubičani vitežki obraniše i Turke odbiše. Nedoma Dubice udariše Turci na jedan čardak u komu biše straža i vazdan se na njeg nagoniše, a kad bi prid noć, stražani se pridadoše na viru. Dojde glas, da su Turci uzeli Harševo i da ga izda jedan gjeneral, koji vlada u njemu i da se poturčio i da su mu Turci nadili ime Muhamed-beg. I činiše Turci veselje veliko po svoj Bosni.

Iste jeseni ide Ibraim paša s velikom četom da robi Liku, ali neporobi nego izginu mlogo Turaka i Tatarah; a druga vojska ode pod Raču palanku na skeli, al još ništa učinit nemogahu nego se vratiše. Iste godine misica Prosinca i u dva puta Ličani porobiše Livanjsko polje, a prvo toga porobiše Unac kod Grahova, pače i Grahovo kod Glamoča.

Iste godine misica Studenoga bijaše u Fojnici eminom iz Sarajeva Nehter Osmanov sin, koji budući otišo u Sarajevo, a ostavio svoje momče, rodom Arnautče, koje najde se zaklano, a druge u kući, i po kući nebiše štete učinjeno, zato dojdoše pašini čauši i vrgoše u apst gvardijana fojničkoga, i sve mahalbaše od kršćanah; biše gvardijan O. f. Ivan Gabrić i hotijahu metnuti na muke, al se ob noć skoći sve malo i golemo vikat i plakat isprid hana i tu svu noć žene s dicom vatru ložiše. Medjuto kadija zapovidi da se na muke ne meću i ne metnuše, al uzeše jasprih Mubašir zaiska od džematlija Turaka od varošana kršćana i od gvardiana katila a oni za njega neznadiahu; tad od njih zaiska pet kesa jasprih i smiri se na dvi. Onda okrenu Emin govoriti, da mu je poginulo deset kesa jasprih, pak spusti na osam, pak na pet, pak na jednu, a kad im donesoše čakmeče[1]) na mešćemu, pita ga kadija: gdi ti je ključ od nje? A on odgovori: ostao je kod momka, koji je zaklan. Onda mu-

[1]) Čakmeče, čekmedže = škrinjica.

mubašir: luda glavo, a zašto kod ditce ostavljaš toliko blago? Al kad odbiše, al nejma u njoj ni jaspre nego tevten i dvi nele (?), a pak i on izpovidi isti, da nije ništa bilo.

Medjuto čini čauš dovesti iz sindžira u han Ivana Mandičina i Čoču sina Nikole Agatića, koje držahu u sindžiru koliko da znadiahu za ti poso i udriše prvomu više od 300 štapah a drugomu oko dvaest, kojeg videć da neumije ni plakati pustiše govoreći: Budala je! Izajde za njih vas varoš, a za varoš i za gvardiana sav džemat i dadoše čaušu hiljadu groša, a Emimu dvista, protiv dicu, čauše odoše, koji bijaše jedanajst, a prvo toga svega odvede Duran ciganin momak Eminov Mandu Mijata Vrljkoviča ženu. Mijat poče iskat ženu od Emina i na njega ode u Travnik paši. Paša ga oglobi i zato za osvetu po svu priliku bi poso Eminov zaklati momče, a ciganin i Manda oglasiše se u Splitu.

1739 na 28. Marća u večer, u oči Uskrsa; ima u Fojnici golemo vrilo, zove se Sćona i ovu vodu tko pije govore, da od nje gušavi (koje proteče kakonu krvavo i po njemu se ufati kakono krvav skorup) nemogoše ga ljudi piti za niko vrime i premda tada biše vrime kišno, sa svim tim rika, što teče iz planine bijaše bistra, a rečeno vrilo teče iz litice, biaše vele mutno. Istoga misica i godine sutradan u večer u niko doba noći od sivera ukaza se nebo veoma krvavo na ti način, da tkogod vidi začudi se.

Miseca Veljače dojde u Travnik tri konja zlatnih jasprih da se pišu sejmeni i otvoriše se barjaci na početku lačka i svakomu sejmenu dadoše plaće po dvadeset i dva groša i to brez zahire za tri miseca. Iste godine na početku miseca Svibnja izide paša svom ordijom iz Travnika u polje, zašto mu se ne pristoji stat u kućah u vrime rata i dovedoše mu Turci svezana Pavla Pilaševića iz Kotora, koji se je bio upiso iste godine u sejmene, pak pobigo od buljuk-baše, zašto mu je dao malo plaće i minje hrane i šnjim niki starovirac i zato ih Turci obmetnuše, da su izdajnici i kako reko, dovedoše paši, koji poče govorit jim: Poturčite se, da Vam oprostim. Pavlov drug Hrkač od prve riče poturči se i zataja Hristusa, a Pavao reče: Neću! — Odvedoše ga Turci u sindžir. Za tri dni nagovaraše da se poturči, on, tvrd u viri pravoj katoličanskoj nekti zatajiti istoga Isukrsta, zato zapovidi paša, zapovidi krvliji, da mu odsiče glavu, i odsiče.

Do nikoliko dana idući isti paša na konju na š p a š, što Turci reku binjiš i ugleda Pavlovo tilo bilo kakono snig. Zapovidi i ukopaše ga kršćani, a do ovog vrimina ne dadiaše nikakovog kopat koga bi posikli od sužanjah i to Pavlu dopusti Isukrst, da ga psi i ptice ne izidu, za što Boga ne zataja.

Iste godine Alipaša skova u Fojnici i u Kreševu mloga velika sidra, kako no ona velika na morskih brodovih, i rekoše, da će od njih činiti ćupriju priko Save. Po tom toga diže sve spahije, baše i nefere i ode priko Žepča put Šabca i povuče topove i pusti glas, da će bit Šabac. Ali ne htiše nego jer jim zapovidi odoše pod Biograd, zašto prvo toga bijahu izašli Nimci daleko od Biograda tri ure hoda, da se s Turci potuku, ali s malom pameću, zašto idjahu bez naredbe konjanici naprid a pišaci daleko za njima. To Turkom bi dokazano, koji jim zasidoše i tu se mloga krv proli s obi strane i mlogi vrli ljudi padoše, jedni i drugi i doisto bi Nimci sasvim izgubili, da

nebiše prispio Hildburdaus i tako se vrati cesarova vojska Biogradu, a Turci za njima. To se Nimci poplašiše da Turci ne pridu Dunava i ne odu u Banat pod Temišvar, zašto se Biogradu ne bojahu. Ali vezir okrenu žestoko bit Biograd. Nimci budić prišli s onu stranu Dunava, gdi najdoše oko tri hiljada Turaka, koje s velikom krvju gori rečeni princip razbi, nemogahu dati pomoći gradu, a bosanski paša od gori rečenih sidara poče gradit ćupriju priko Save. Kad to vidiše s Biograda, baciše nikoliko topova, kojih padahu zrna blizu ćuprije i tako osta ne svršena. Medjuto Turci dovedoše veziru sina jednoga gjenerala i Barnjakovića.

Videći gjeneralisim od cesarske vojske, da se zlo peri, prvo zašto mu kuga biše i u vilajetu i u vojsci, drugo za što mlogi biahu izdajice, treće..... biše i grada se ostat nektiaše, obeća Turkom dat grad i da se učini mir s ovim ugovorom: da razori što je iznova učinio i za veću tvrdjav od ugovora pustiše Turke u donji grad, a Nimci počeše tubiti i ovit grad i rekoše, da će izić u gornji grad o Martinju dne, u drugu ruku o Jurjevu došaste godine.

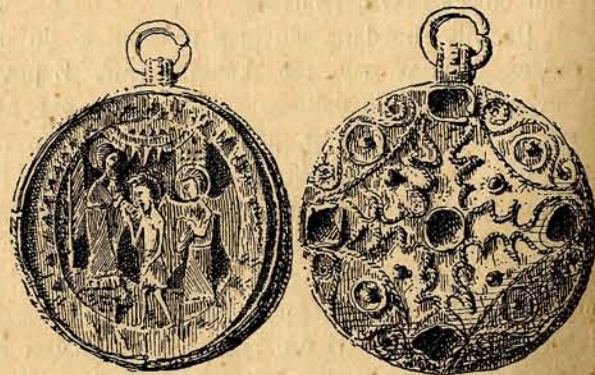
U ovo vrime Ibraim-paša skupi tešku četu od svih krajinah i ode da robi Liku, gdi ga Ličani dočekaše i razbiše i da biše više Ličanah po sve prilike nebi ni jedan Turčin uteko.

Iste godine miseca Septembra na 14. još nebudući Alipaša došo izpod Biograda, dojde naredba muselimu sarajevskom i pušća sve sužnje, koji se u gradu nahodjahu, medju kojimi biaše i grof Šereni i druga dva kapetana i Turci jim pokrojiše haljine, kako se komu pristoji, i dopratiše jih do Biograda s velikim poštenjem. (Nastaviće se.)

Različito. — Различито.

Стара хамајлија из Лијевна.

Добротом госп. Марка Нанија, управитеља трговачке школе у Лијевну стекао је земаљски музеј стародревну хамајлију, коју је неки сељак, копајући своју њиву, нашао и продао г. Мати Тадићу, кујунџији у Лијевну а овај је опет уручио г. Нанију за зем. музеј. Хамајлија добро је сачувана не само у спољашњем филигранском оквиру од сребра, него и у слици изрезаној у дрву, која приказује крштење Исуса у Јордану. И ако је филигранска радња доста покрупна, може се ипак рећи, да је производ вјештијег кујунџије; резбарија пак управо је дотјерана, особито кад се узме, да је дотични мајстор имао на веома маленом простору приказати тај лик.

У премјеру мјери хамајлије 36 мм., дебљина јој је 7, дотично 15 мм.

К. Х.

O smrti Stjepana Tomaševića, zadnjeg kralja bosanskoga.

Mnogi historici bilježe da je Stjepan Toma predzadnji kralj bosanski, stupio u zaštitu sultan Fatih-Mehmeda pod uslovom, da plaća danak, kao što se na ugovoru obvezao, pošto je bio mir utanačen. Poslije smrti Stjepana Tome posla sultan jednoga čauša k njegovome sinu Stjepanu Tomaševiću s fermanom, da zatraži danak i u Carigrad ga donese. Došavši čauš u Jajce primi ga kralj u audijenciju. Kad mu čauš pokaza ferman i razloži, zašto je došao, kralj ni pet ni šest baci ferman pod noge, a čauša vrati, zagrozivši mu se smrću.

Tada još čuvaše granicu bosansku turska vojska pod vrhovnim zapovjednikom Alibegom, sinom Mihajlovim. Ovaj je prije toga više puta javio sultanu, da slabo stoje prilike u Bosni, jer na granici češće da se pokazuje razmirje. Ali kada sultanu stiže još i vijest, šta se je s njegovim poslanikom dogodilo, užasno se razjari.

Sultan Fatih-Mehmed, da na bojnom polju svijetu pokaže svoju čast i ponos, u proljeće god. 1463. (867). krenu s vojskom iz Ušćupa prama Bosni, te u kratko vrijeme stiže pod Jajce.

Poslije trodnevnoga opsijedanja predade se grad sultanu na milost i nemilost. Za nekoliko dana, pošto se lijepo odmori u Jajcu, veći dio vojske opremi na Ključ, gdje bijaše Tomašević utočište našao, stavivši joj na čelo Mahmud-pašu.

Čim Mahmud-paša stiže pod Ključ, započe ga rušiti sa sve četiri strane. Kralj kada se vidje u nevolji, da ne će moći odoljeti tolikoj sili, odluči predati se Mahmud-paši, ako mu sultan oprosti, što je prekršio ugovor. Mahmud-paša, kad bi obaviješćen o predaji, taj mu se slučaj iz političkoga gledišta svidje, pa primi i kralja i nećaka mu sebi pod zaštitu.

Kad se Mahmud-paša sa sultan Fatihom sastade, izjavi mu, da je svakako moguće bilo zauzeti grad, ali budući mu je kralj ponudio predaju, ako mu oprosti prekršaj ugovora, da nije ponude uskratio. Za to dobi veliki ukor od sultana. Na to se sultan Fatih obrati na šejh-ul-islama, da on odredi, kako da postupa s kraljem, koji mu se već jednom iznevjerio i obatalio ugovor.

Tadašnji Šejh-ul-islam Šejhi Ali Bestanija [1]) izdade fetvu, da se bosanski kralj Stjepan Tomašević ubije, a njegova država, t. j. Bosna, podvrgne osmanlijskome carstvu. Ovo se i izvede. Nije daleko od pameti, da je sultan Fatih, misleći u sebi, da se susjedni vladari zbog smrti Tomaševićeve ne bi na nj digli, nije dao maha da se o toj vijesti pogovara i raspravlja, te zapovijedi da se odmah gore navedena fetva od riječi do riječi ukleše na gradskim vratima od Jajca.

Pripovijeda se, da je od onda pa sve do zadnjijeh ratova u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća ta fetva stajala uklesana više vrata. Pa i sada se vidi na ruševinama vrata, da je nekad bila, ali sada je već nema. Fetva, po kojoj je na smrt osugjen zadnji bosanski kralj Stjepan Tomašević, bivši vrlo interesantna, žalibože niti je zabilježena u „Tadžut-tevarihu“ niti u „Mir-ati

[1]) Ali Bestanija svojom je rukom kralja posjekao. Pripovijeda se, da je Ali Bestanija bio malog boja, te je stoga morao poskočiti, da kralju glavu odsiječe.

ćajinatu“ — niti u drugim historijama, koje o Bosni pišu, nego je iz usta u usta prenešena. No pošto je i sada u ponosnoj Bosni i junačkoj Hercegovini mnogi vrijedni i čestiti ljudi doslovce na pamet znaju, i ja je evo ovdje bilježim originalno po čuvenju:

المؤمن لا يلدغ من جحر مرتين

t. j. Elmuminu la juldegu min džuhrin merretejni. (Muslim ne da se prevariti, da ga dva puta ujede zmija iz jedne rupe).

Osmanlijski historici[1]) tvrde, da je sultan Fatih Mahmud-pašu silno ukorio mjesto da ga nagradi, što je primio Tomaševića pod rečenim uslovima u zaštitu, a drugi historici tvrde, da je protiv čovječijeg karaktera izrekao smrtnu osudu zadnjem bosanskom kralju. Ali u pogledu fetve i historije ovog dogagjaja, dok nije dobro promislio o svim pošljedicima po zakonu, nije iz nečovještva i okrutnosti sultan osudio na smrt kralja, nego po fetvi i svojoj savjesti. Nad kraljem, koji je već bio jednom pod njegovim okriljem, pa prekršio ugovor i poremetio mir, izvršio je osudu kao što fetva iziskuje.

Ibrahim-beg Bašagić.

О постанку „Радобоље“ и њезиног имена.

Рјечица „Радобоља“ права је срећа за Мостар и за ужу његову околицу. Колико је Неретва бескорисна, она је за толико два пут корисниja.

Прије него што ће се салити у Неретву, она троструку корист издаде Мостару и његовој ужој околини. Прва је корист, што бујно натапа мостарска поља и баште, друга што тјера воденице а трећа је корист, што се од најновијега времена металним и дубоким аквадуктима по цијелом Мостару развађа њезина вода.

Колико је она мила сиромашнијим житељима Мостара и около Мостара, показује нам и ова врло лијепа прича.

Још у старо вријеме била је по цијелом широкоме свијету настала велика суша. Све ријеке по свој земљи биле су пресушиле. Људи и хајван скапавали су по путовима од силне жеђи и врућине. Жита и све остале мливе (све врсте усјева) биле су приплануле да од њих није више било ни гласа ни трага. Над тим божијим бичем народ се скамењивао, као црна кукавица и молио Бога да га на час прије од тога покарања избави. Вруће и побожне молитве свиде се Богу и он пошаље анђела, да њима јединим (оним којим Радобоља користи) даде воде а више никоме, јер је хтио да и надаље остане суша и жега по свеколиком свијету, док се год људи не обрате и не побољшају. По заповиједи божијој, анђео сиђе на земљу и удари златним штапом у једну пећину, и одмах вода протече. Свијет навали хрпимице, да се окријепи и да напоји марву. Ко би год долазио, анђео би га, који је са златном шипком стајао на камену, опоменуо, нека се пожури, говорећи: „Ради боље!“ (брзо). Један између свијета упитаће анђела: „За што, да тако хитимо, божији

---

[1]) Hodža Zade: „Tadžut tevari“.
„Mir'-ati ćajinat“.
Naim Effendi „Naima“.

анђеле?“ Анђео му одговори, да ће опет ударити штапом, да пресуши вода. На то вас народ попада ничице на земљу и стане се молити Богу, да то не буде. Бог им услиши молитву и тако вода не престаде тећи. А од анђеловог „Ради боље“, остане и име ријеци „Радобоља“. Припоменућемо још, да је врело „Радобоље“ веома пријатно и натурално, а још је много љепше било, док није вила умјетница своју руку у њ' унијела. У самом врелу има гола голцата, кô од мајке рођена вила, те се ервакат (у свако доба) купље. Људи су је виђали у старо вријеме, гдје овако пред сабах изиђе, па сједи на камену, а кад сунце гране, онда опет умакне у врело.

Иван Зовко.

O postanku Karagjoz-begove džamije u Mostaru.

„Zaklela se kaduna Fatima:
Da će gradit' sahat u Mostaru,
Da se čuje po svemu Mostaru,
Po Mostaru i oko Mostara, —
I još da će džamiju sagradit'
Baš na sr'jedi šeherli-Mostara,
Da je takih i u cara malo.
Što je rek'a, to je učinila:
Sagradila sahat u Mostaru
I džamiju na sr'jedi Mostara.
To se čudo i do cara čulo“.[1])

Prije nego što ću poći god. 1887. u Sarajevo, da ondje pohadjam preparandiju, naumih jedne kiševite večeri otići do ovdašnjeg vrlo zaslužnog učitelja onoga vremena, g. Emila Woske, koga i sada Mostarci, inače tankoćutni kritici, hvale i uzvisuju radi njegova energična zauzimanja za napredak škole i prosvjete, da ga nešto upitam za savjet. Te noći bio je pravi karamluk (veliki mrak). Prsta pred sobom nijesi mogao vidjeti, bilo je tamam, kao u rogu. Nijesam vala, da rekneš bio udaljen ni trideset koračaja od škole, gdje je rečeni gospodin u isto vrijeme stanovao kao upravitelj, kad al na jedan put obasu me tolika svjetlost, Allah bir (Bog je jedan) mišljah, ostadoh slijep. Nijesam se od toga straha još bio ni oporavio, kad — majka ti žalosna — puče negdje grom u blizini, — kano ti božije vrijeme. U onom strahu i zabuni pokupih se brže bolje i odjurih kući kô šilo i ne otišavši te večeri do gosp. upravitelja. Sjutradan zborilo se već po Mostaru megju prostom svjetinom, kako je puklo vrijeme (grom) u Karagjoz-begovu džamiju, te joj odvalilo alem (onaj šiljak na vrh munare) i kako je bio šejtan (gjavo) na alemu, pa se Bogu rugao, za to da je i grom pukao. Već tada napisao sam bio ovu crticu, u nakani elbet (ako Bog dâ) da je, kad li, tad li štampam, i u opće napisah sve, što sam čuo u narodu pripovijedati o postanku ovog zaista arhitektonskog urnek-(remek) djela t j. o postanku ove velebne džamije. O njoj se različno pripovijeda. Kršćani drukčije, hrišćani drukčije, a turci drukčije. [2])

---

[1]) Ostali dio pjesne, što se nalazi u mojoj zbirci, bavi se jedino udajom same kadune (gospogje), za to sam ga ovdje izostavio, jer se ne tiče stvari, o kojoj govorim.

[2]) Ovijem se imenima prije zvahu šljedbenici zapada, istoka i islama, za to je ovdje i pisano malim slovom „turci“, jer to se po narodnu razumijeva kao šljedbenici, koji Muhamedovoj vjeri pripadaju. S toga svagdje, gdje bude pisano „turci“ malim početnim slovom, to je znak da se misli vjera a ne narod, koga u istinu ima.

Kršćani kažu, da je tu bila nekoć crkva, pa kad je Bosna fet učinjena (zauzeta od Turaka), onda su oni od nje napravili džamiju, a od zvonika munaru. Kad su oni orili (rušili) crkvu, u jedan čas poleti slika sv. Mihovila arkangjela sa oltara, koji je bio istom posvećen i uleti, kao munja, u jedan dolaf, za kojim se odmah vrata od dolafa zatvore, tako da se više nikad ne mogu otvoriti bez božijeg dopuštenja. Turci su poslije i silom i milom htjeli otvoriti taj dolaf, te su same fratre silili, da oni, pošto je to njihov sveti, otvore taj dolaf. No fratri toga nijesu htjeli učiniti, za to su mnogi i bili skresani na peče (rasječeni) i preko špilja bačeni u Neretvu. I taj dolaf ni dan danas nije otvoren, niti će se dotle moći otvoriti, dok se opet džamija ne pretvori u crkvu, onda će istom iz dolafa izići sveti Mihovil. Kad su tako turci razorili crkvu i napravili džamiju, odmah je došao vrag i zavrgao ljuljajku u jednome kubetu, te se ne prestano od dragosti ljulja, što su turci razorili crkvu, a namještili džamiju. Pa kad je Austrija došla, kažu da je hotijo pobjeći, jer se obojao, da opet ne namjeste kršćani crkvu od džamije.

A sad da vidimo, šta pričaju hrišćani. Oni kažu, da je to bila njihova crkva i uza nju veliki manastir, u kojem je bilo sila kalugjera i da su svè te kalugjere i starca igumana turci rasjekli na crkovnim vratima. Pošto se je svaku noć nešto u gluho doba prikazivalo u manastiru, to ga turci iz temelja razvale, a od crkve naprave džamiju.

No svega toga turci ne poznaju. Oni vele, da je i sahat kulu i ovu džamiju sagradila neka Kadun-Fatima, a njezina prijateljica, Šarića kaduna, da je sazidala Šarića džamiju na dno Mostara. A znate li, za što je sazidala Kadun-Fatima sahat kulu i Karagjoz-begovu džamiju? Evo za što. Ona je išla svakome uzungjer (u suporac, u prkos; riječ „uzungjer" i dandanas se čuje, kad ko kome stane ići u suporac, te mu se uvijek ona prišije: „kome ti ideš uzungjer?") a bila je plaho bogata. Još i sada sav onaj kraj od Mostara, pa sve do blizu Konjica, neki stariji ljudi zovu „Uzungjerovina" i vele, da se je taj kraj za to prozvao, jer je bio Kadun-Fatimin, koja je uvijek išla svakome uzungjer.

Jedan put joj vila kaže, da će je Bog ašer učiniti (uništiti) za taj njezin grijeh, ako ne namjesti sahat kulu i džamiju. Ona vilu posluša i to obadvoje namjesti, te se je poslije udala za najprvog carskog valiju i dozvala se tobe (popravila).

Ivan Zovko.

Дарови зем. музеју.

Радујемо се, што опет можемо донијети списак знатнијих дарова, који стигоше земаљском музеју.

Госп. управитељ правосудног одјељења Адалберт Ангер даровао је лијепу збирку старих новаца, свега 80 ком. (49 сребрна, 13 бакрена, 5 бронцана).

Изузевши неколико њих сви су скоро добро сачувани римски ексемплари, те је музеј тиме добио врло лијепи прираст. Особито ваља споменути сребрни новац бугарски Јоана Срацимира, за тим среб. новац Руднички деспота Ђорђа и славонски новац краља Николе Илочког.

Госп. Едуард Хоровиц, окр. предстојник у Травнику оловну плочицу са римског диптиха, уријешену символичним релиефима. Тај лијепи комад, који потиће из добе око III-ћег вијека послије Исуса, нађен је у градини код Халапића (кот. Гламоч), одакле су и она два већ приопћена гламочка натписа. Тамошња римска рушевина добива све веће занимање. Ми ћемо ту плочу доскора у слици приопћити.

Госп. Занковић, кот. предсројник у Кладњу:
1 златни новчић Ael. Julia Junia,
1 сребрни новчић кнеза Лентула,
1 сребрни новчић деспота Ђорђа, жалибоже сломљен, нађен под стећком.
11 ком. новаца из новијега времена, за тим минералне троске и 2 чавла из богумилског гроба.

Госп. Колаковић, начелник у Благају, 1 бронцани новац, C, Cassius Celer и 2 бакрена.

Госп. Рикер, оружнички стражмештар у Какањ Добоју: 1 сребрни новац Antonina.

Госп. Ибрахим-бег Карабеговић у Бишћу:
1 ср. новац Commoda,
14 новијих сребрних новаца,
3 бакрена новца.

Госп. Марко Кулиер, упр. испоставе у Посушју: 1 сребрни новац Марије Терезије 1744.

Госп. Петар Мирковић, учитељ у Бишћу: 1 сребрни новац славонски, 5 новија сребрна новца, 1 бакрени новац Gratiana, 1 Valentinianus, 1 Licinius, 1 Constantius и 12 слабо ушчуваних.

Надлугар госп. Бек у Коњицу већи број овоземних лепирова и буба.

Госп. оружнички стражмештар Томо Драгичевић, Бос. Рача, 2 комада врло добро сачуваних јеленских рогова.

Учитељ православне богословије у Рељеву г. Владимир Ђорђевић колекцију лепидоптера.

Управитељ поште у Фојници госп. Јуд, један комад Pastor roseus (Rosenstaar) и збирку буба.

Управитељ испоставе у Посушју г. Мато Кулиер, једног Myoxus nitela (Gartenschläfer), по једну бијелу свраку и чавку (part. alb.).

Окружни мјерник госп. Рибарић више окамењених животиња, међу осталим једног врло лијепог Cephalopoda из околине хана Булога.

Ц. и кр. надпоручник Seehars у Сарајеву једну патку (Clangula glancion, Schellente).

Г. Спрингер у Зеници једног Oedicnemus crepitans-а (Triel, Dickkopf).

Г. управитељ правосудног одјељења Адалберт Ангер, 22 комада минерала из Србије, Ческе и Мађарске, међу овима има неколико брушених камена; 14 комада окамењених биљака и животиња из Србије и Ческе; 1 метеорит из Ртања код Алексинца у Србији.

Г. мјернички пристав Хуго Једличка у Мостару: 2 окамењена спужа, нађена на Прењу код Домановића; једно гвожђе од старинског плуга, нађено код Добричевића у коњичком котару, мали бронцани комад из Берберовића код Буне, близу Мостара; збирку римског и предисторијског цријеповља са утврде код Кичина покрај Буне.

Г. Ворличек рударски перовођа у Сарајеву: цријеповља од посуђа из предисторијске насеобине код Тарчина.

Г. цивилни доглавник Хуго барун Кучера — римску циглу за патос из Илиџе крај Сарајева.

Даровател.има срдачно благодаримо.

Najnovija književna izdanja. — Најновија књижевна издања.

Einige Bemerkungen über die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguči im heutigen Bulgarien. Von Dr. Const. **Jireček.** Prag 1889. Sonderabdruck. S. 30. (Неколико примједаба о останцима Печенега и Кумана, као и о народима тако званих Гагауза и Сургуча у данашњој Бугарској. Од дра Конст. Јиречека.)

Под овијем насловом штампана је језгровита штудија славнога писца хисторије Бугара, дра Конст. Јиречека. Он се додуше махом занима источном половином балканског полуострва па и сада пише велико дјело о хисторији бугарског, византијског, понтског и малвазијског подручја, но стекао је великих заслуга и рјешењем неколиких занимивих питања из српске, босанске и далматинске прошлости. Нарочито су темеља за сва времена његова дјела о мајданима Босне и Србије, као и о трговинским друмовина средњега вијека.

У источно-јевропској повијести је без сумње подручје балканског полуострва најзанимивије и може се рећи најмање прокучено. Тешко је прокучити ове тако шарене, етнографски разноврсно раздијељене народе и земље с тога, што немамо подробних радова. Дојако се писала већином само хисторија појединих епока или већих држава. Све се схваћало по главним хисторичким моментима. Међу тијем ријетко би се довољно прокучивали малешни а често тако важни детаљи. И ако балканско полуострво ушљед географичких и земљишних прилика имаде одијељен положај и неудесан за концентрирање, ипак се не може писати повјесница појединих држава не познавајући хисторије онијех осталијех. Поједине појаве се понављају на свјема пољима полуострва а нарочито се не може прокучити босанска повијест непознавајући тачно бугарске. Спомињемо н. пр. богумилство, које би остало загонетно не познавајући му бугарског поријекла. И турска окупација истиче нам разне дотицаје између босанских и бугарских прилика.

И предмет најновије штудије г. Јиречека може да даде драгоцјених напутака прокучитељу босанске повијести. Расправа г. Јиречека драгоцјена је за нас поврх свега нарочито због метода: он за своје испитивање употребљује називе мјеста, који сами чувају старија народска имена. У бо-

санској номенклатури је још закопано големо благо, о чему се писац овијех редака и сâм увјерио, и за наше прокучивање хисторије било би веома значајно, кад би се то благо разложном етимологијом ископало. Додуше је велика истина у Гетеовим ријечима:

„Wir wissen die Dinge zu benennen
und glauben am Namen sie zu kennen,
wer tiefer sieht, gesteht es frei,
es bleibt stets was anonym dabei“,

међутијем мјештанска су имена често једине зубље, које у неколико расвјетљују хисторичку тмину. Спомен на некад тако силан турски номадски народ Печенега (грчки: Πατζινάκαι, Πατζινακῖται, слов. Pečenězi [Sing. Pečeněg], мађ. Besenyö, арап. Badźnak, латински у Угарској Bisseni, код Линтованда: Pizenaci, код Albertusa Aquensisa Pincenarii, код осталијех крстоносаца Pinzinaci, Pincennates, код Ото пл. Фрајзинга Pecenati) одржао се у Бугарској и Србији још до данас и то на угарском земљишту између Мехадије и Оршове имаде румуњско село Печенешка. У средњем вијеку бјеше таквијех имена још више. У једној повељи, којом српски краљ, доцнији цар Стефан Душан потврђује стара добра и нова дарује богородичину манастиру Трескавица код Прилипа, при описивању међа добара у области Полога у подручју Вардаревих врела спомиње се „Печенешки пут“, који води у мјесто Обрьшань (до путѣ печенѣшка, што иде у Обрьшань, Гласник VIII. 375.) И у Босни имаде — вели др. Јиречек — сеоско име Печенци у котару ливанском, но то се не може поуздано потегнути од Печенега. Овдје примјећујемо, да у Босни у јајачком котару имаде мјесто: Бешњево те у том облику слично је мађарском именовању: besnyö. Као што је познато, Јајце је дуж два стољећа било угарска крајишка бановина и посада се састојала, као у опште у угарским крајишким мјестима, већином од сикулских и печенешких чета. Врло је занимиво, што г. др. Јиречек спомиње о туранском типу у лицу на врелима Видиме и Ружице, што се може да доведе у свезу с колонијама Печенега.

Много више су утицали пошљедници Печенега, такођер турски Комани, који се зваху руски Половци, мађарски Kúnok или Palóczok, староњемачки Falwen, старопољски и старочески Плавци. Називаху се такођер и Усен-и. Куманијом се називаху и Молдавска и Велика Влашка. Из годишњака Доминиканаца познато је, да се кршћанство већ у XIII. стољећу укоријенило међу Куманцима и да су ове кршћанске Куманце исто као некад и Мађаре Турцима називали. Према томе је дотицај балканских народа с турско-туранским племенима много старији, но што се обично мисли, те се не може посумњати у то, да је мијешање туранских народа с Бугарословенима на источном дијелу балканског полуострва скоро стално било, а у другој половици XIII. стољећа владала је кроза три нараштаја куманска династија Тертери. Занимиво је, да је кумански главар Елтимир у Бугарској имао исто име као и Олдамур, истодобни кумански владар у Угарској. Овом приликом не може ми се на ино а да не споменем имена славнога Николе Алтомана (1371.) у Зети, чије име такођер не звони са свијем словенски. Трагови су Куманаца на полуострву у мјештан-

ским називима чешћи но трагови Печенега: Комани — те и Кумановци, дијелови општине Пърша у котару Дрзаново у Трново-Балкану, Куманица село у кориту Софије и у ужичком округу у Србији, Куманово варош у сјеверној Мацедонији и село код Пирота, Куманичево три села, једно у подручју Тиквеша у близини жељезне капије у Вардара, друго код Касторије а треће (Ком-) у Родопу код Неврокопа, Куманичово погранични камем у Средњој Гори код Панађуришта, Коман село код Кајларија у јужној Мацедонији (Кумана у Bartha: Reise durch die europäische Türkei. Стр 160 примј.) итд. Постоји и лично име Куман, Куманов. Језичних остатака у старијим биљешкама нема.

У Босни немамо изравних трагова за Куманце, јер мјештанска имена: Куношићи котар Високо, Куновац котар Градачац, Куново котар фочански само су аналогна а нијесу идентична. Имаде и мјесто Плавузи у котару коњичком, које спомиње на Половце, али би било одвећ смионо сматрати аналогије за извјесне излазне тачке.

Веома је занимив одјек о Гагаузима (Gaga uz), фанатичном хришћанском, но са свијем турском племену у Бугарској, близу Варне, које је веома давно прије турске окупације похришћанено и хришћанству вјерно остало. Ови Гагаузи станују и у Добруџи и по племену су сродни Сургузима око Једрена.

Поводом ове штудије слободни смо да упозоримо наше турске језикословце на дотично богато градиво у Босни и мислимо, да би се могло разјаснити и ријешити понеко питање, које досад још није испитано.

Људ. Талоци.

Отчетъ о научныхъ занятіяхъ за границею въ лѣтнее вакаціонное время 1888 г. орд. проф. императорскаго варшавскаго университета І. Первольфа. — Варшава, типографія К. Козалевскаго, королевская Nr. 29. 1889.

J. Pervolf. Otčetъ o naučnыhъ zanjatijahъ za graniceju vъ lêtneje vakacionnoje vremja 1888 g. Varšava 1889. str. 71.

Pod ovijem je naslovom izdao dr. Josip Pervolf, rodom Čeh a zvanjem profesor slavenske povijesti pri carskom sveučilištu varšavskom, izvještaj o svom naučnom putovanju po Austro-Ugarskoj godine 1888.

Pervolf je posvetio sav svoj naučni rad proučavanju i znanstvenom objašnjenju postanka i razvoja „slavenske ideje“ ili tako zvanog „panslavizma“ u svijem prilikama političnog i kulturnog života pojedinih slavenskih naroda. Plodove svojih študija oko toga pitanja iznio je u mnogim raspravama, najprije na češkom, a kasnije na ruskom jeziku. Dvije od tijeh rasprava prevedene su i u našu literaturu, na ime „Slovenski sviet“ trudom Fr. Račkoga i „Istočno pitanje“ od Vase Bratelja (ovo potonje u časopisu „Braniku“). A sve zamašne rezultate svoga ogromnog rada počeo je god. 1886. izlagati u svom epohalnom djelu: „S l a v j a n e, i h ъ v z a i m n ы j a o t n o š e n i j a i s v j a z i“. Od toga je djela do sad izdao dvije knjige i još misli izdati dvije. U prvoj knjizi ovoga velikog djela prikazao je Pervolf istoriju Slavena od najstarijih

vremena do pod kraj XVIII. vijeka, a u drugoj raspravlja o tome, kako se spoznava plemensko jedinstvo u književnosti pojedinijeh slavenskijeh naroda od najstarijih vremena do kraja XVIII. vijeka.

Gragju za svoje študije crpao je Pervolf iz knjiga i rukopisa po raznim bogatijem bibliotekama i arhivima slavenskijem i neslavenskijem. A u izvještaju o svom lanjskom putovanju nabraja nam još neke rukopise i rijetke štampane knjige jugoslavenske, najviše hrvatske, kojih prije nije sam poznavao, a sad ih je potražio i proučio u bibliotekama praškijem, bečkijem, zagrebačkijem i u ljubljanskoj. Gragjom, što ju je iz tijeh knjiga prikupio, pisac popunjuje, a gdješto i ispravlja ono, o čemu je raspravljao u prve dvije knjige svojih „Slavjana“, a upotrebiće je i za nastavak ovog djela.

U čitavoj knjižici ima vrlo malo teorije, ali ima za to značajnijeh izvadaka iz svake knjige, o kojoj je govor; i po tome je upravo Pervolfov „Otčetъ“ vrlo dragocjen, jer je u njemu zastupljena 1. i s t o r i j a i p r a v o, 2. f i l o l o g i j a, 3. p o j e z i j a i 4. c r k v e n i s l o v j e n s k i j e z i k u k a t o l i k a H r v a t a i S r b a, te će svaki, ko se zanima za ove prijedmete a ne može da zaviri u dotične knjige same, naći ovdje znatnijeh primjera i za jezik i za sadržaj knjiga kao što i za metodu, koje se svaki pisac drži u raspravi o svom prijedmetu.

U pošljednjem poglavlju nabraja Pervolf autore takozvanijeh „šćaveta“ i govori o tome, kako su se držale i još se drže crkvene oblasti prema slovjenskoj liturgiji i u kojem se stanju sada nalazi glagolizam u Dalmaciji.

U poglavlju o pojeziji navagja pisac neke starije pjesničke proizvode, koji opjevaju istorički važne dogagjaje is slavenskog svijeta. Tako neke pjesme o austro-rusko-turskom ratu god. 1788—1792, gdje se najviše proslavljuju Rusi: J. K r m p o t i ć a „Pjesma Crnogorcem“ i omanje pjesmice iz jednog dubrovačkog rukopisa iz 18. vijeka, što se čuva u biblioteci jugoslavenske akademije; B o š n j a k a J u r i j a G i z d e l i n a R a d o j e v i ć a „Skazanje, kako gospodin Bog vazda je providio svojim virnim slugam“, gdje pjeva o tome, kako je cesar Leopold oteo Turcima grad Budim; Z a d r a n i n a B. K a r n a r u t i ć a „Vazetje Sigeta grada“ od godine 1584 (gotovo sto godina starije nego pjesme istog prijedmeta od Nikole Zrinskoga i Pavla Vitezovića) i I v a n a T o m k a M a r n a v i ć a tragedija, „Osmanšćica“ u istom prijedmetu, o kom je i Gundulićev „Osman“. Marnavić pripovijeda, da je u službenim poslovima putovao po hrvatskijem i bosanskijem pokrajinama, te je tu čuo a dobrim dijelom i sam vidio žalosne dogagjaje, o kojima hoće da pjeva. U drugom aktu, što nam ga Pervolf predaje iz „Osmanšćice“, opisuje Režep (Redžep), biogradski kadija, carigradskom hodži Jusufu državu i narod poljski, a osobito kozake: Turci da su od vajkada živjeli u miru s Poljacima, ali su sada ovi mir nepravedno razbili, tome su krivi divlji kozaci, koji su „pravi divljaci“ te se za to i zovu „kozaci“. Kozacima pribraja Redžep i bosansko-senjske Uskoke, gdje kaže:

„Tako se S e n j a n i nikoji kazuju,
H kim morski B o š n j a n i često uskakuju,
Koji z male čete i vojsku sklopiše,
Kopnom, morem štete mnoge počiniše,
Mnokrat razoriše gradi Buslomanom,
Z mora odvodiše gjemije Bnetčanom“.

Što nam Pervolf podaje u prvom i drugom odjelu, to su djela o pitanjima etnografsko-povjesničkim, crkveno-političkim, diplomatskim, juridičko-socijalnim i filološkim.

U prvoj vrsti navodi se ponajprije kao najstariji jugoslavenski istorik, u kog se javlja misao opće-slavenske istorije, Hvaranin Vincencije Pribojević sa svojim govorom, što ga je god 1525. u Hvaru držao i kasnije štampao pod naslavom: „Oratio de origine successibusque Slavorum"; za tijem zagrebački kanonik Anton Vramec („Kronika vezda znović zpravljena kratka"), Šibeničanin Fausto Vrančić (Verantius), koji je napisao rasprave o najstarijoj povijesti Slavena na hrvatskom i na latinskom jeziku (prva mu je u „Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum", a latinska u „Život nikoliko izabranih divic"; Franjo Glavinić, porijeklom Bošnjak a rodom Istranin, koji o tom prijedmetu govori u predgovoru k svom bogoslovnom djelu „Cvit svetih" i opet u „Origine della provincia Bosna Croatia"; na dalje Pavao Ritter-Vitezović („Kronika aliti spomen vsega svieta vikov"); Andrija Kačić-Miošić, ne samo u „Razgovoru ugodnom", već i u „Korabljici pisma svetoga", za koju Kačić veli, da je „prinešena . , . . i iz kronikah Pavla Vitezovića u jezik bosanski". Isto tako govore o najstarijoj povijesti slavenskih naroda dva djela nepoznatijeh pisaca: jedno je „Nadodanje glavni dogagjaja Razgovoru ugodnomu", po svoj prilici od slavonskog franjevca Emerika Pavića, a drugo „Poljički ljetopis", pisan bosanskom ćirilicom a nalazi se kao rukopis u biblioteci jugoslavenske akademije.

Svi ovi starinari smatraju Slavenima gotovo sve istorijski znamenitije narode evropske i azijske. Lozu im vuku čak od Noja ili Jafeta ili barem od vremena vavilonske kule. Za to i zamjenjuju često imena pojedinih naroda slavenskih megju sobom i neslavenskijeh sa slavenskima. Tako je Vramcu Aleksandar Veliki kralj „macedonski ili bosanski", a pisac pomenutog „Nadodanja" priča, da su se Slovinci pokrstili po primjeru „Svatopluka kralja bosanskoga, dalmatinskoga, servijanskoga, hrvatskoga i rašijanskoga". Govoreći o seobi slavenskih naroda opet gotovo svi ponavljaju poznatu priču o Čehu, Lehu i Rusu, samo što Vrančić kritički primjećuje, da se varaju oni, koji iz toga, što su se ovi prinčevi po toj priči iselili iz Dalmacije ili iz Hrvatske, zaključuju, da su i narodi češki, poljski i ruski došli iz tijeh južnijeh zemlja. Što se tiče imena slavenskih naroda u opće i pojedince, to izvodi Vrančić „Bulgare" od rijeke „Volge", a Glavinić „Dalmatine od ravnice Dulme, Bošnjake od rike Bosne, ili kako drugi rekoše od gor Besih"; općenito ime „Slaveni" da su primili od „slave", jer da su bili uvijek hrabni i slavni junaci; ipak Glavinić misli, da im to ime ne pripada po pravu, već da bi se morali nazivati „Savinci" po rijeci „Savi, ka . . . . pod dolnjim Belgradom, gdi se ugarsko kraljestvo od bosanskoga razdiljuje, takojer udira u Istar ili Dunaj".

Crkveno-političku tendenciju imala su neka djela o odnošajima izmegju istočne i zapadne crkve, kao što i razne teološke knjige, koje su u Tubingi štampali hrvatski protestanti, osobito Anton Dalmatin i Stipan Istrijan. O odnošajima izmegju „krstijana" i „hristijana" napisao je Bugarin Krsto Peikić, koji je u društvu s dalmatinskim i bosanskim franjevcima

naučio i njihov jezik te stao i pisati bosanskom ćirilicom knjigu: „Zarcalo istine med carkve istočne i zapadne"; toj je slična bosanskog franjevca Antona Bačića „Istina katoličanska", slavonskog jezuite Antona Kanižlića „Kamen pravi smutnje velike" i bosanskog franjevca Ramljanina Jeronima Filipovića „Pripovidanje nauka karstjanskoga". Sva su ta djela namijenjena toj cijelji, da bi se istočno-pravoslavni Slaveni osvjedočili, da je prava Kristova crkva rimsko-zapadna, a ne grčko-istočna, pa da bi se obje crkve opet sjedinile u jednu. Osobito su željeli, da se postigne to jedinstvo megju južnijem Slavenima; ali su opet nastojali, da bi i slavensku Rusku odijelili od grčke crkve te je sjedinili s Rimom. Tako govori Filipović Grcima, koji da su samo sa svog pravoslavlja spali pod tursku vlast, neka se ne pozivaju na Ruse, jer Rusi i ako jesu pravoslavni kako i Grci, ipak „Grci nisu, nego Illirici, budući da ovim jezikom govore, koji se zove illirički ili slavni", i na drugom mjestu opet: „Koliko se manje mogu zvat Grci Sarbi, koji pribivaju u Dalmaciji, u Bosni, u Ungariji, u Moskoviji i po drugi misti".

Po Pervolfovu shvaćanje trebalo bi ovamo pribrojiti i gotovo sve druge knjige bogoslovnog sadržaja, koje su dalmatinski i bosanski franjevci štampali ćirilicom, bilo bosanskom bilo srpsko-ruskom. On naime misli, da su sve take knjige morale služiti katoličkoj propagandi megju južnim Slavenima pravoslavne vjere. Takve bi bile sa bosanskom ćirilicom još: Matije Divkovića „Naukь karstijanski za narodь slovinski", Ivana Filipovića „Pisna, koja se piva iliti kanta po epistoli na misi" i Stipana Jajčanina (Margitića) „Ispovijed karstijanska"; a srpsko-ruskom ćirilicom: Zadranina Šimuna Budinića „Summa nauka hristijanskoga" i Solinjanina Fra Stjepana Matijevića „Ispovjedaonik".[1]) No ja mislim, da to mnijenje Pervolfovo nije opravdano, već da su sve te knjige sastavljene samo za živu potrebu katolika a bez nikakve druge tendencije. A što se tiče azbuke, ja mislim, kad bi bili franjevci išli da podupiru katoličku propagandu ćirilicom, jamačno ne bi bili za to odabrali bukvice (bosanske ćirilice), kako su to učinili, jer znamo, da su bukvicom pisali bosanski katolici i muhamedovci (koji se ovijem pismom često i sada još služe), ali se to ne može tvrditi i za pravoslavne, i opet kad bi oni bili htjeli svoje knjige štampati srpsko-ruskom ćirilicom, pa da na taj način primame i pravoslavnijeh čitalaca, lako bi bili za to našli štamparija, te ne bi bio Divković trebao da sam svojim rukama načini za štampu sva kolika slova, jer ih ni jedna štamparija još nije imala. Pa i za one gore pomenute knjige, koje su štampane srpsko-ruskom ćirilicom — a i jezik im je donekle pomiješan jezikom srpskih i bugarskih crkvenih knjiga, ja bih reko, da je krivo tvrditi da su hotimično tako priregjene samo za to, da bi bolje služile katoličkoj propagandi. Jer što se tiče jezika, nije baš ni čudo, što u takvijem knjigama nije samo čisto narodni, a za Matijevića znamo i to, da mu je djelo izragjeno i izdano pod uplivom Rafaela Levakovića, koji svome uzvišenom poslu u Rimu nije bio dosta dorastao; a što su knjige ipak štampane srpsko-ruskom a ne bosanskom ćirilicom, biće opet od nužde, jer su se štampale u

[1]) Matijević bio je, kako sam pripovijeda, kapelan „šest godišta u Sarajevu, a prije i posle toga veće od dvakrat šest inijeh u razlicijeh mjestijeh".

Rimu, gdje nije bilo nikad štamparije s bukvicom, već su takvu imali samo u Mlecima.

U diplomatsku struku idu razni izvještaji njemačko-carskih poslanika pri ruskom dvoru, koji se čuvaju u carskom dvorskom arhivu bečkom. Pervolf navodi samo neke izvještaje Čeha Geidela, Dubrovčanina Alegretića i Nijemca Lorbacha. Geidel imao je god. 1615. zadaću, da izmiri Poljake s Rusima, ali mu to nije pošlo za rukom; Alegretić i Lorbach bili su u sličnoj misiji god. 1656., kad se radilo o biranju ruskog cara za poljskoga kralja. Ovamo se može na dalje uvrstiti i rukopis dvorske biblioteke bečke, koji sadržava latinski prijevod Rupčićevog grbovnika, koga se original nalazi u samostanu fojničkom. Prijevod je taj iz 17. vijeka od bosanskog franjevaca Marka Skorojevića, koji ga je posvetio nadvojvodi Ferdinandu IV. U posveti svojoj Skorojević izriče nadu, da će nadvojvoda doći već jednom sa slavnom vojskom austrijskom ovamo u Bosnu, da je oslobodi od jarma turskog.

Juridičko-socijalne je naravi knjiga Ivana Pergošića: „Decretom koteroga je Verbewczi Ištvan dijački popisal a poterdil ga je Laszlon“ itd. (U Nedelišću god. 1574). To je prijevod izborne kapitulacije češkoga kralja Ladislava, uz koju su ga ugarski velikaši god. 1490. izabrali ugarskim kraljem. Izmegju izvadaka, što ih ima Pervolf, navešćemo, kako Pergošić, govoreći o „vesničkim ljudima“ ili „kmetima“, pripovijeda, da su oni bili prije dosta slobodni, ali su svojim poznatim bunama najviše slobode izgubili: „Da tu su tokovu slobodu u teh gore poviedanih vremeneh pogubili, gda su se bili križničkim zakonom protiv vsem plemenitim pozdigli . . . I tak moraju pod svojega gospodna gospoctvom u vekvečnoj priprošćine stati“.

U poglavlju o filološkim djelima napokon govori Pervolf u svom izvještaju najviše o tome, kako su razni naši pisci nastojali da urede latinski a donekle i ćirilski pravopis našeg jezika, ali ima u podatijem odlomcima iz dotičnijeh pisaca i zanimljivih primjedaba o našim dijalektima.

Oko uregjenja pravopisa latinskoga starali su se: najstariji naš gramatičar Bartol Kašić (Institutionum liguae illiricae libri duo“), Dubrovčanin Rajmundo Gjamanić („Nauk za pisati dobro latinskijema slovima riječi jezika slovinskoga“), Pavle Ritter Vitezović u svom rukopisnom rječniku („Lexicon latino-illyricum“), a i hrvatski protestanti Anton Dalmatin i Stipan Istrijan u latinskim izdanjima svojih knjiga. Najviše se je približio današnjemu našemu latinskom pravopisu Vitezović. A za ćirilicu osobito je zanimljivo trnavsko izdanje Kanisijeve knjige: „Kratka azbukvica i kratak krstjanski katoličanski nauk“ od god. 1696., u kojoj je srpsko-ruska ćirilica dijelomice izmiješana bukvicom, a pravopis već se donekle približio današnjemu Vukovu pravopisu.

O dijalektičkim osebinama narodnjega govora po raznim stranama govore u svojim knjigama Stipan Jajčanin (Margitić), Bartol Kašić („Rituale romanum illyrica lingua“), Toma Babić („Cvit razlika mirisa duhovnoga“) i Luka Teržić („Pokripljenje umirući“). Pošto u njihovo doba nije bilo nijedno narječje priznato zajedničkim književnim jezikom, za to i piše obično svaki pisac narječjem svoga rodnog mjesta: Stipan Jajčanin drži se govora jajačkoga, Babić skradinskoga, Teržić splitskoga. D. N.

Српска краљевска академија: *Глас XVI. О натпису на цркви херцега Стефана у Горажду*, од Илар. Руварца. Београд 1889. Краљ. српска државна штампарија, 8-на, страна 30. [1])

Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini, sabrao Kosta Hörmann, savjetnik zem. vlade u Bosni i Hercegovini. Knjiga druga. Sarajevo, zemaljska štamparija 1889. Velika 8-na, strana 652. Cijena 1 for.

Лажни Бранковићи, написао Лауш Талоци, превео с мађарског др. Стеван Павловић. (Прештампано из српског Летописа за год. 1889. свеска 159.) У Новом Саду, српска штампарија дра Светозара Милетића 1889. 8-на, страна 32. [2])

Геолошки анали балканскога полуострова, уређује J. M. Жујовић. Књига прва. — (Annales géologiques de la péninsule Balkanique. Tome I.) Београд. Издање и штампа краљевско-српске државне штампарије, 1889. 8-на, страна 408, и то 248 српског, а 160 њемачког и француског текста, на даље двије табле и једна геолошка карта.

Dopisi uredništva. — Дописи уредништва.

بلاغای بلدیه رئیسی رفعتلو قولاقویك بك افندی‌یه کچنلرده بوطرفه ارسال بیوریلان
بلاغای قصبه‌سنك ازهرجهت شایان مطالعه اولان عتیق سجلی مع التشکر الندی بمنه تعالی
بوندن بویله دخی بومقوله آثار عتیقه‌نك بولدقجه بوطرفه ارساله همت بیورلمسی مرجودر.

Пречешњејшему госп. **Јовану П.** Опис манастира Житомишлића донијеће Гласник у будућој години. Добротом високопреосвештеног госп. митрополита Серафима већ сам добавио нужни материјал, нарочито слике манастирских старина. Да сте ми здраво!

Gospodin učitelj **Ivan Zovko, Mostar.** Što nam priposlaste gragje iz narodne tradicije, zahvalno primismo i drage ćemo volje štampati, pa Vam preporučujemo, da i nadalje sakupljate, gdje šta nagjete te ruke. Bogomilske nabožne pjesne dobro će nam doći za radnju o bogomilskom dobu. Kulturno historičke študije nijesu u sadanjem obliku za Glasnik prikladne. Pisaću Vam glede toga.

---

[1]) Учени госп. писац у овој својој радњи устао је против чланка о натпису на цркви у Горажду, што га је донео Гласник у својој I. књизи 1889. на страни 65-тој, те је уствердио, да тај натпис није лажан. Осврнућемо се на ову радњу опште уваженог госп. писца у којем од идућих бројева нашег листа. Уредништво.

[2]) Важна ова повјесничка радња нашег пријатеља госп. Талоција управо нам је дошла у добар час, те смо благодарни госп. Павловићу, што је исту превео на српски језик. Из те књиге донијећемо до згоде неке одломке, који су важни за повијест Босне и за одношаје у нашој домовини, којима су Бранковићи рачунали, кад су погледе своје овамо бацали. Уредништво.

П. н. господи: свештенику **Кости Ковачевићу**; управитељу народне основне школе у Бишћу **Петру Мирковићу**, књижевнику **Виду Вулетић-Вукасовићу**. — Благодарим те Вас срдачно поздрављам.

Velečasnom g. **fra Rafi Barišiću, Sutjeska.** Vaš članak o samostanu sutjeskom donijeću u I. broju iduće godine. Dobavio sam nekoliko slika za taj članak, naročito vijerne kopije obiju portreta nesretnog bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Pozdravlje.

Господину **J. В.** у . . . . . Ваша радња ни по садржини нити по правопису и слогу није прикладна за Гласник. Њојзи мањка објективни суд и — темељита спрема. Препоручујем Вам, да на такав посао узалуд не губите вријеме; Вама треба, мој драговићу, још много учити.

P. n. gospodi **Gjuri Bujheru, Sarajevo, fra J. Dobroslavu Božiću, Plehan**. Radi obilnog materijala izaći će članci, koje blagodarno primismo — u budućoj godini.